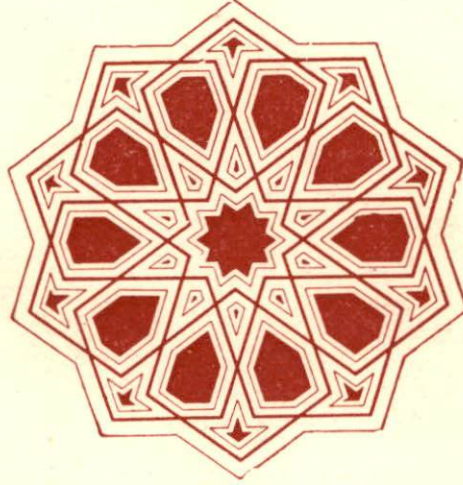

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

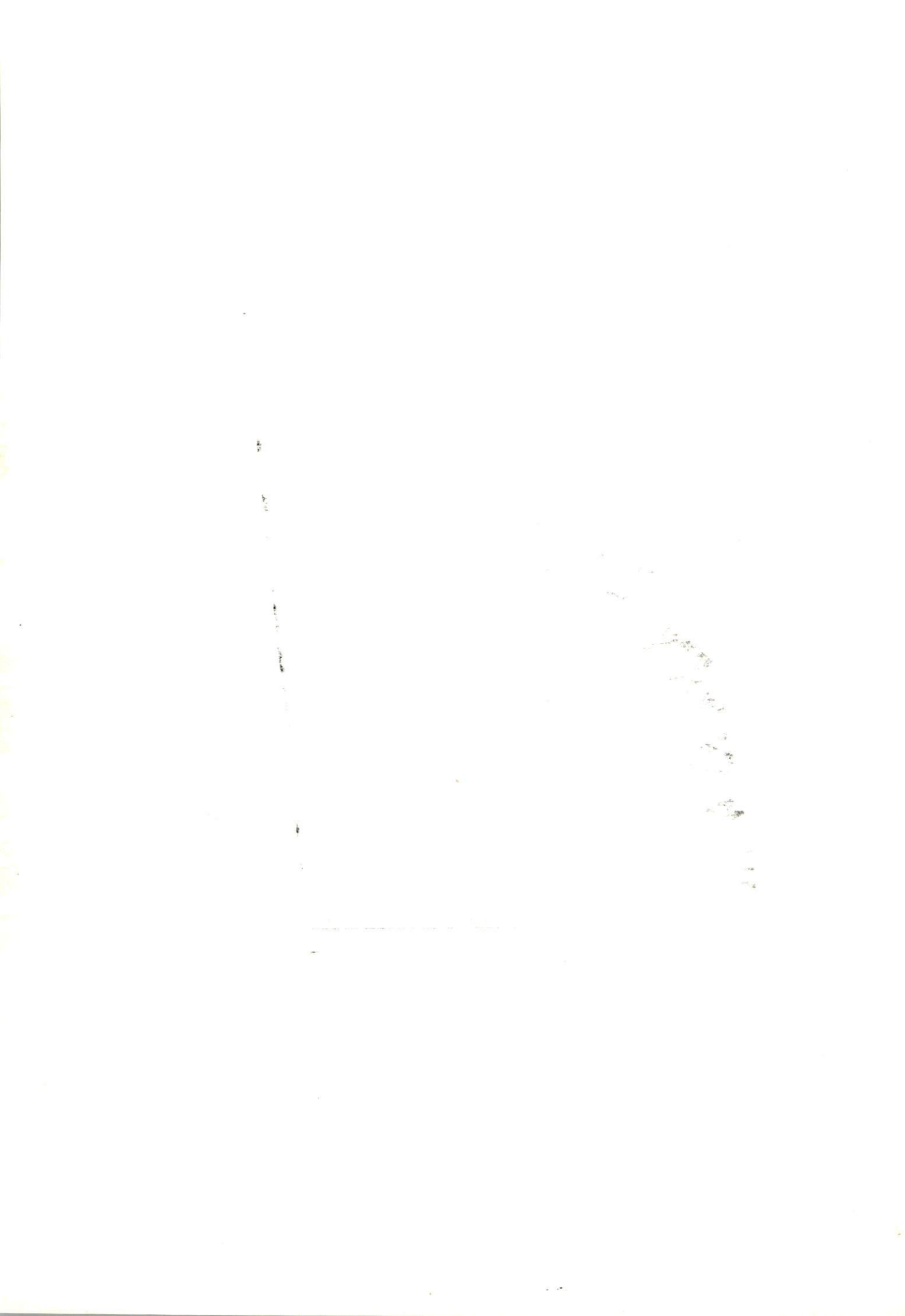
ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
ÜÇ AYDA BİR ÇIKARILIR

I-II
1954

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA

1 9 5 4

Şihri Polon Bağıcı

Yıl: 1954

Cilt : 3, Sayı: I-II

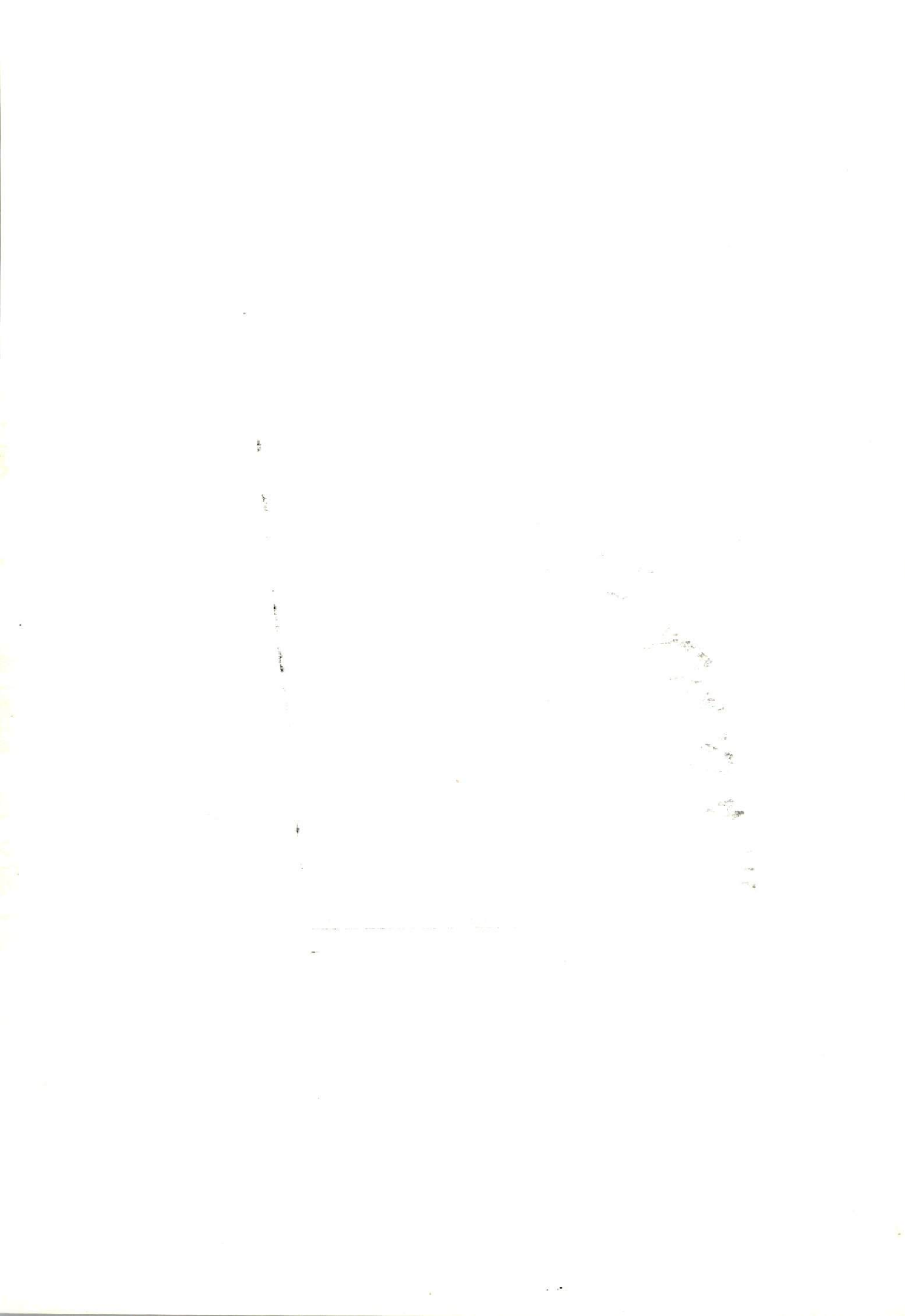
İLÂHIYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHIYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
ÜÇ AYDA BİR ÇIKARILIR

I-II
1954

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA

1 9 5 4

İÇİNDEKİLER

KÜRKCÜOĞLU, KEMAL EDİB : <i>Lâmiyye-i Kelâmiyye</i>	1
ATEŞ, PROF. AHMED : <i>Gazâlî'nin "Batınîlerin Belini Kıran Deliller"i. Kitâb Kavâşım al-Bâtînîya</i>	23
YURDAYDIN, DR. HÜSEYİN GAZİ : <i>Türk Sanatının Varlığını İnkâr Eden Batılı Sanat Tarihçileri</i>	55
DOĞAN, LÜTFİ (Çev.) : <i>İbni Fadlan Seyahatnamesi</i>	59
ÜLKEN, PROF. HİLMİ ZİYA : <i>Remzi Oğuz Arık</i>	81
KARAMAĞARALI, HALÛK : <i>Prof. Remzi Oğuz Arık'ın Eserleri</i>	83
ÜLKEN, PROF. HİLMİ ZİYA : <i>Yusuf Ziya Yörükân</i>	89
KUTLUAY, YAŞAR : <i>Yusuf Ziya Yörükân'ın Makaleleri</i>	93
YETKİN, PROF. SUUT KEMAL : <i>Milletlerarası V. Sanat Tenkidçileri Kongresi</i>	97
BİBLİYOGRAFYA :	
Louis Bréhier, <i>Vie et mort de Byzance</i> (Doç. Dr. Neşet Çağatay).....	101
Fehmi Ethem Karatay, <i>İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Arapça Basmalar Alfabetik Kataloğu</i> (A. Ateş).....	104
Dâ'î al-Ķâzî 'Alî b. Hanzâla al-Vadâ'î, <i>Kitab simt al-ħaka'ik (fi 'aħa'id al-Ismâ'iliye)</i> (A. Ateş).....	105
Emmy Wellesz, <i>Akbar's Religious Thought Reflected in Mogul Painting</i> (Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın).....	106
Dergimiz Hakkında Aldığımız Mektuplardan Bazıları.....	108

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları :

	<i>Fiat</i>
I- J. Sauvaget : <i>İslâm Dünyası "Kısa Kronoloji"</i> , çevirenler : Suut Kemal Yetkin - F. Reşit Unat, Ankara 1952.	74 Kr.
II- E. Kühnel : <i>Doğu İslâm Memleketlerinde Minyatür</i> , çevirenler: Suut Kemal Yetkin-Melâhat Özgü, Ankara 1952.	750 Kr.
III- Dr. Bedi Ziya Egemen : <i>Din Psikolojisi (Saha, kaynak ve metod üzerine bir deneme)</i> , Ankara 1952.	125 Kr.
IV- Prof. Yusuf Ziya Yörükân : <i>İslâm Akaidine Dair Eski Metinler</i> , Ankara 1953.	100 Kr.
V- Kemal Çığ : <i>Türk Kitap Kapları</i> , Ankara 1953.	250 Kr.
VI- Rıfki Melûl Meriç : <i>Türk Nakış Sanatı Tarihi Araştırmaları</i> , Ankara 1953.	750 Kr.
VII- Doç. Dr. Kâmuran Birand : <i>Dilthey ve Rickert'te Manevî İlimlerin Temellendirilmesi</i> , Ankara 1954.	250 Kr.
VIII- Prof. Suut Kemal Yetkin : <i>İslâm Sanatı Tarihi</i> , Ankara 1954.	2000 Kr.

Basılması bitmek üzere olanlar :

- I- C. Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, çeviren: Doç.
Dr. Neşet Çağatay.

Basılmakta olanlar :

- I- Ord. Prof. Sabri Şâkir Ansay : *Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku*.

Basılacak olanlar :

- I- Prof. Dr. Bedi Ziya Egemen : *Din Psikolojisi*, Cilt II.
II- Rıfki Melûl Meriç : *Osmanlılar Devri Yazı Sanatı Tarihi Vesikaları*.

LÂMİYYE-İ KELÂMİYYE

KEMÂL EDİB KÜRKCÜOĞLU

İslâmî Kelâm'a dair eski veya yeni; ma'rûf veya gayr-i ma'rûf; manzûm veya mensûr; yazma veya basma; mufassal veya muhtasar; şerhli veya şerhsiz; Türkçe, Arabca, Farsça ve Urduca birçok eserler vardır ki sayıları yüzleri bulur¹.

İhtisâs erbâbı üstâdlar, ana kaynaklara gitmek sûretiyle mevzû'ları derinliğine ve genişliğine tedkik etmek imkânına mâliktirler.

Biz bu yazmamızda 'Alî b. 'Uşmân^a'l-Üşiyî'l-Fergânî'nin *Emâlî*², *Bed'u 'l-Emâlî*³, *Kaşîdetü Yakûlü 'l-'abd*⁴, *Kaşîdetü 'l-Hanefiyye*⁵, *Kaşîdetü 'l-Lâmiyye*⁶, *Lâmiyye-i Kelâmiyye*⁷ adıyla anılan ma'ruf eserini, bu 'Arabca manzûm eserin *Tâcu't-Tevârîh* sâhibi Şeyhu'l-İslâm Hoca Sa'dü'd-Dîn Efendi merhûm tarafından ya-

¹ Kaynak vasıf ve husûsiyyetini hâiz müellefât hâricindeki muahhar eserlerin çoğunu "me'hûz", "mülhem", "muhtebes" kelimeleriyle ifâde; maamâfih bunu, bir az da Şarkın tekrarlamaya mâil ilim telâkkisinin icâbı sûretinde mutâlea etmek mümkündür. Cümlesini esaslı bir elemeye, metodlu bir sıralamaya tâbi tutmak lâzımdır. Başlıcaları şu eserlerde bulunabilir:

KZ, II, s. 1142, 1157-1159, 1503;

KZ, II, s. 103, 116-117;

GAL, *Sp*, III, s. 805-807.

Mm, Fihrist kısmı, s. 93-94.

² Bkz. *MT*.

"*Emâlî*" adını alan veya adları *Emâlî* kelimesiyle başlıyan pek çok eserler vardır. Bunlar, çeşidli mevzûlara dâirdir. Bkz. *KZ*; *KZ*; *GAL*; *Mm*.

³ *GAL*, *Mm*.

⁴ *KZ*, *GAL*, *Mm*.

⁵ *GAL*, *Mm*.

⁶ *GAL*, *KZ*, *Mm*.

⁷ Bizdeki yazma bir mecmûada Muhammed b. Malkoca'nın "...aḥbâbından ba'zısının ilhâh ü ibrâmı..." üzerine "zemâned nice kimsenin türkiyyâta meyl ü ihtimâmı" dolayısıyla III. Sultân Murâd zamânında ve Pâdşâhın "âsitâne-i merâmında" hazırladığı Türkçe şerhinde metn-i aslı için "*Lâmiyye-i Kelâmiyye*" ta'biri kullanılmıştır; biz de bunu tercih ettik.

Mecmûanın kısaca tavsîfi şudur :

Eb'âdi: 19,5 X 12—14,4 X 7 sm.; kâğıdı: âbâdi; cildi: âdi kahverengi meşin; verak sayısı: 115.

1 b - 23 a: *Lâmiyye-i Kelâmiyye şerhi*,

23 b - 24 a: *Muhtelif kayıtlar*,

24 b - 41 a: *Şerh-i Kelimât-i 'Alî*,

41 b - 42 a: *Muhtelif kayıtlar*,

42 b - 56 a: *Hayât-i Şayyâd* risalesi,

56 b - 57 b: *Pend-nâme-i Hamdî Çelebi*,

58 a - 71 a: *Ba'zı kayıtlar*,

71 b - 75 b: *Mesâil-i Ferâiz*,

76 a : *Boş*,

76 b - 77 a: *Ba'zı kayıtlar*,

77 b - 101 b: Ak Şemsüddîn'in ve Ak Şemsüddîn evlâdının menâkibi (Ak Şemsüddîn'in torunu Zeynî b. Hamdî Çelebi'nin tilmizi Enîsî Hüseyin Efendinin eseri),

102 a - 115 b: *Muhtelif kayıtlar, şüirler*.

Yazı: Kayıtların çoğu, şüirlerin pek azı, *Şerh-i Kelimât-i 'Alî*, *Mesâil-i Ferâiz* ta'lik; diğerleri işlek ve güzelce nesih.

Yazıların hepsinin aynı elden çıktığı söylenemez.

İstinsâh tarihi: Yoktur. Kayıtlardaki ba'zı isimlerden, bir iki tarih mısraından, mecmûanın H. XII — M. XVIII. asrın ilk yarısında yazıldığı neticesini çıkarmak mümkündür.

Müstensihi: Belli değildir.

zıldığını tesbît ettiğimiz⁸ ve şimdiye kadar neşredilmemiş olduğunu sandığımız tercemesini, mezkûr *Kaşîde-i Lâmiyye*'ye muvâzî olarak *'Aķâid-i Nesefiyye*⁹ metninin özünü vermek, Mâtürîdiyye ve Eş'ariyye imâmları arasındaki başlıca hilâf ve ihtilâf noktalarını kısaca belirtmek¹⁰, bu sûretle de, hayatlarını İslâm İlâhiyyâtına vakfeden idealist ve genç talebemizin, kendileri birer aydınlatıcı unsur olarak yetişinceye kadar, yollarını mehmâmeken aydınlatmak istiyoruz.

Çok muhterem Prof. Yûsuf Ziyâ Yörükân Beyefendi Hocamızın, Fakültemiz neşriyyâtı arasında çıkan *Tevhîd kitâbı ve 'Aķâid Risâlesi*¹¹ adlı değerli ve fâideli eserini harâretle tavsiye etmek gayesine de müteveccih bulunan şu yazımızın tek iddiâsı ilmîlikten ziyade ta'lîmîliktir.

* * *

Yukarıda dediğimiz gibi, 'Alî b. 'Uşmân^a'l-Üşsiyyi 'l-Fergânî'nin eseri olan¹² ve 569/1173 yılında kaleme alınan *Lâmiyye-i Kelâmiyye*'nin yazma nüshaları oldukça fazlâdır¹³; birçok defalar da basılmıştır¹⁴. Eserin bir kısmı matbû^c, bir kısmı

⁸ Bahsimize mevzû olan manzûm terceme, bundan evvelki notta kısaca tavsîf edilen mecmûanın (1 b-23 a)verakları kenârına ve Malkoca oğlu şerhine âid metn beytlerinin hizâsına ince ta'likle yazılmış bulunmaktadır. Kenârda, Sa'dü'd-Dîn Efendi tercemelerinin yanlarında ismi bilinmeyen başka bir zât tarafından arkaik bir ifâde ile yapılan Türkçe başka bir manzûm terceme daha vardır. Metnin vezni ve kâfiyesi bu tercemede de aynen muhâfaza olunmuştur. 3-5 beyt müstesnâ olmak üzere Hoca'mızın tercemesi, esas metne sadâkat ve ma'nâda isâbet noktasından daha muvaffakiyetlidir. Hoca'nın biyografisinden bahseden eserlerde, ezcümle *Osmanlı müellifleri* nde bu terceme zikredilmiş değildir.

İşbu *Kasîde-i Lâmiyye*'nin başka manzûm tercemeleri de vardır. Mekteb-i Sultanî muallimlerinden Hâfız Refî' Efendi'nin *Kasîde-i Emâlî Terceme-i Manzûmesi* bu miyânda zikrolunabilir. (Mahmûd Bey Matbaası, İstanbul H. 1302ŞM. 1884, 36 s.). Bu tercemede aynı vezin kullanılmışsa da mesnevî şekli tercih edilmiş, beyti beytle karşılamaktan ziyâde, müteaddid beytlerle tafsilât verme yoluna gidilmiştir. Bu terceme arasına ayrıca metnin Farsçaya olan *Necm-i Zebrekân tercemesi* alınmıştır. Vezin, bu Farsça tercemede de, aynı vezindir; kâfiye, lâmiyyeden hemziyyeye çevrilmiştir. Beytlerin altına yer yer şerh mahiyetinde manzûm veya mensûr kayıtlar ilâve edilmiştir. Elimizde kasîdenin manzûm tercemesini ve bu tercemenin şerhini muhtevî *روح النفوس — Ravhu 'n-Nufûs* isimli bir eser daha vardır. Muhammed Feyzî adını taşıyan mütercim ve şârih, her nedense kaynağı meskût geçiyor. Müellif hattı olması melhûz bulunan nüshanın yazılış tarihi 23 Muharrem 1019 (= 17-IV-1610) dur. Tercemede aynı "Mefâilün mefâilün fe'lûn" vezni ve lâm kâfiyesi kullanılmıştır.

⁹ Ehl-i Sünnet 'aķâidini ana hatlariyle ihtivâ eden bu eser çok yaygındır. Müellif, Necmü 'd-Dîn Ebû Hâfaş 'Umer 460Ş1068 de (*Mm*'ye göre 461 de) Nesef'de doğmuş, 12 Cumâza 'l-Ülâ 537 (4/XII/1142) de Semerkand'da vefât etmiştir. Müteaddid eserleri olan bir zâttır. Dünya Kütübhânelerinde birçok yazma nüshaları olan *'Aķâid-i Nesefiyye* ile şerhleri mükerreren basılmıştır. Bkz. *GAL*, I, 584; *GAL, Sp*, I, 758; *Mm*, 1854; *KZ* II, 1145-1149. Biz, Üçüncü Devre Melâmî Kutbu Muhammed Nûru 'l-'Arab'ın (Doğumu 1228-1813 - Vefâtı 29 C. Âhir 1305/13 Mart 1888) muhtemelen İstanbul'da ve takriben Sultan A. Hmîd devrinde basılmış takrîrlerinden faydalandık. Bkz. *Şerh-i 'Aķâid*, Manzûme-i Efķâr Matbaası, 30 s.

¹⁰ Bu husûsta pek çok eser mevcûdsâ da biz, Şeyh-zâde 'Abdü'r-Raħîm'in (ba'zılarına göre şöreti Şeyhî-zâde, adı 'Abdü'r-Raħmân'dır) *نظم الفرائد في بيان المسائل التي وقع فيها الاختلاف بين الماتريدية والاشعرية* adlı eserinin matbû nüshasından faydalandık. Mısır 1317 (1899), 60 s. Bkz. *GAL, Sp*, c. III, s. 659; *Mm*, 1170.

¹¹ Profesör Yusuf Ziya Yörükân, *İslâm 'Aķâidine dair eski metinler*, Ebû-Mansûr-i Mâtürîdî'nin iki eseri: *Tevhîd Kitabı ve 'Aķâid Risalesi*, İlâhiyat Fakültesi neşriyatından No. 5, İstanbul 1953, s. 33+22.

Biz bu yazıyı hazırladığımız zaman Muhterem Hocamız sağdı ve sağlamdı. Maalesef, 5/6/1954 tarihinde vefât etti; Ankara şehir mezarlığında 124 No.lı ada, 103 No.lı parselden Hakk'a yürüdü. Şimdi hayatta olmalı ve bu yazım üzerindeki fikirlerini bildirmeli idi; bu benim için de faydalı olurdu. Tanrı'dan rahmet niyâz ederim.

¹² Müellifin terceme-i hâli, bu eseriyle şerhleri ve diğer eserleri için Bkz. *GAL, Sp* I, 764; *KZ* II, 1349; *Mm*, 499. A'da ne eserin, ne müellifinin adları geçmemektedir.

¹³ *GAL, Sp* I, 764.

¹⁴ *GAL, Sp* I, 764; *Mm* 499.

da gayr-i maṭbû' olmak üzere 30 kadar şerhi vardır¹⁵. Bunlar, esâs metnin ehemmiyet derecesini anlatmağa yeter.

Neşrettiğimiz manzûm tercemede, kasîdenin kâfiyesi ve (Türkçedeki şekliyle) vezni muhâfaza edilmiştir. Başka bir dilden aynı vezni ve kâfiyede nazmen şiir terceme etmek hiç de kolay değildir; çok defa ya ma'nâdan, ya nazmdan fedâkârlıkta bulunmak mecbûriyeti hâsıl olur. Lâkin "Hvâce-i Sulṭânî" çok az fedâkârlığa düşmüştür. Bu i'tibârla muvaffak olmuştur. Salâhiyyet ve muvaffakiyyetle kullandığı dil, o devrin, imparatorluğa hâss klâsik nazm dilidir.

Tercemenin manzûm mukaddimesinden anlaşıldığına göre devrin pâdşâhı Üçüncü Murâd, bir *Miṣâl-i Hümâyûn*'la bunu Hoca'dan istemiş, o da misâle imtisâle, aldığı emri "üç geceden az" zamanda yerine getirmiştir.

Biz burada mezkûr mukaddimeyi başa, beytlerin tercemelerini de *Lâmîyye-i Kelâmîyye* beytlerinin altlarına aldık¹⁶. Böylece de okuyucuların metne nüfûz etmelerini kolaylaştırmak istedik.

Bi-ḥamdî 'llâh ḥamd-i Zi-'l-Celâli
Verüpdür nazme zîb ile cemâli
Zihî ser-nâme-i nazm-i ilâhî
Ki ansız bir işin olmaz kemâli
Ana ḥamd eyleriz ki Rabbimizdir
Erişür bize her demde nevâli
Şalât olsun selâm ile Resûle
Ki maḥv etdi Ḥaḳ anınla dalâli
Muḥammed Muṣṭafâ Maḥmûd ü Aḥmed
'Aleyhi 'llâhu şallâ bi-'t-tevâlî
Ola ridvân-i Raḥmân ile mesrûr
İmâmü 'l-Mürselinin şaḥb ü âli
Ve ba'd 'l-ḥamd Sa'dü'd-Dîn-i dâ'î
Bu yüzden keşf eder meknûn-i bâli
Ki bir gün Pâdşâh-i Rub'-i Meskûn
Şeref-efzâ-yi evreng-i ma'âlî
Şehensâh-i cihan Sulṭân-i 'âlem

¹⁵ Gerek metnin, gerek şerhlerinin yazma nüshalarının buldukları Kütübhâneleri, basılmış bulunanlarının basılış tarihlerini ve yerlerini bazı eksikleriyle beraber *GAL* ve *Mm*'den öğrenmek mümkündür. *GAL*'de, Medîne-i Münevvere'de Şeyḫ-ul-İslâm 'Ârif Ḥikmet Bey (Efendi değil) merhûm tarafından te'sis olunan Kütübhânedeki 20 ye yakın şerh gösterilmemiştir. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütübhanesinin yazma eserler kısmında da birçok şerhleri vardır. Şeyḫ-ul-İslâm Hüseyin Efendinin *Telḫîsu 'l-Le'âlî fi-Şerhi 'l-Emâlî*'si bu arada zikredilebilir ki adı *GAL* de yoktur. Maamâfih bu şerhte asılda olmıyan zevâid kabîlinden birçok beytler vardır.

Aḥmed b. 'Abdi'r-Raḥmâni 'l-Beşiktaşî'nin *Tertîbü 'l-Le'âlî fi-Silki 'l-Emâlî* adlı eseri, *Kasîde-i Emâlî* şerhi olmayıp kavâid-i külliyye ve aḡlebiyyeye dair alfabetik bir eserdir ki Ebu'l-Ḥaseni 'l-Kerhî'nin, Ebû-Ṭâhiri 'd-Debbâs'ın, İbnü Nuceymi 'l-Mısrî'nin ayrı ayrı *Kavâ'id*; 'İlm-i Ḥilâf vâzii Ebû-Zeydi 'd-Debûsi'in *Te'sîsü 'n-Nazar*, 'Umre 'n-Nesefî'nin *Şevâhid* adlı eserinden derlenmiştir. (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütübhânesinde Râif Yelkenci kitapları arasında muvakkat 695 No.da kayıtlı bir nüshası vardır.) Yukarıda sayılan kitâblar, meşhûr *Mecellenin* mesnedlerini teşkil eder.

¹⁶ Kasîdenin 66 beytten ibâret olduğu bildirilmekte ise de (Bkz. *KZ*, *Mm*) biz müte'addid yazma ve basma nüshaları tetebbû' ederken bulduğumuz 2 beyti ilâve ettik. (Şeyḫ-ul-İslâm Hüseyin Efendinin 15. notta bahsi geçen şerhindeki uydurma beytlere itibar eylemedik.) Hoca Sa'dü'd-Dîn Efendi 67 beyt olarak terceme etmiş. Metindeki 59. beyt tercemesiz kalmış. Biz bunu Hâfiz Refî' Efendi'nin neşrinden naklettik. Muhtelif metinlerde beytlerin sıraları da değişmektedir. Kasîdeye mevzû olan meselelerin 'Aḳâid kitaplarındaki teselsülünü nazara alarak ufak tefek takdîm-te'hîrlerle neşrimizdeki sırayı ihtiyâr ettik.

Hılâfet bâğının zîb-i nihâli
 Hudâ zilli vü İslâmın penâhı
 O kim verdi cihâna i'tidâli
 Murâd ibnü Selîm ibni Süleymân
 Ki memdûd ola âfâka zilâli
 'Aceb mi yaysa na'mâsın cihâna
 Ki oldur kıadri 'âî kıadri 'âlî
 Binâ-yi müslimindir çün vücûdı
 Ola bîrûn-i ihşâ mâh u sâli
 Bu kem-ter bendesini eyleyüp yâd
 Erişdi 'anberin-bû bir Mişâli
 Revâdır ol Mişâl-i bî-mişâlin
 Ki ola rişte-i can kilik-i bâli
 Haî vü nuqtası ol hoş kitâbın
 Meserret çihresinin haî ü hâli
 Humâyun haî-i fâl ile buyurmuş
 Ki ola terceme *Bed'u 'l-Emâlî*
 Kalem aldım ele deyüp semî'nâ
 Bitirdim üçe vârmadın leyâlî
 Umarım ki nazâr-gâhında Şâhın
 Tahallî ide fi-eclî'l-mecâlî

لامية كلاميه

- يقول العبد في بدأ الامالى 1 لتوحيد بنظم كاللالي
 Bu sözle eylerem bed'-i *Emâlî*
 İdüp Tevhîd için nazm-i leâlî
- الـ الخلق مولينا قديم 2 وموصوف باوصاف الكمال
 İlâh-i halk Mevlâmız kadimdir
 Anın her vaşfının vardır kemâlî
- هو الحق المدبر كل امر 3 هو الحق المقدر ذو الجلال
 Diridir ol müdebbir her bir emri
 Hem ol Hâkîdir muqâddir, var celâlî
- مرید الخير والشر القبيح 4 ولكن ليس يرضى بالخال
 Mürîd-i hayr ü şerdir, lîk râzî
 Değildir k'ide yaramaz muhâlî
- صفات الله ليست عين ذات 5 ولا غيراً سواء ذا انفصال
 Şifâtu'llâh ne 'aynidir ne gayri
 Velî zâtından olmaz infişâlî
- صفات الذات والافعال طرأ 6 قديمات مصونات الزوال
 Sifât-ı zât ü ef'âl öyle bil kim
 Kadîm-i bî-fenâdır yok zevâlî
- نسمى الله شيئاً لا كالأشياء 7 وذاتاً عن جهات الست خال
 Veririz Hâkîka ism-i şey 'ü zâtı
 Cihât-i sitden ammâ zâtı hâlî

- ولبس الاسم غيراً للمسمى 8 لدى اهل البصيرة خير آل
Müsemâmın değıldir ism gayri
Başîret ehlinin budur maqâli
- وما ان جوهر ربّيّ وجسم 9 ولا كلّ وبعض ذو اشتمال
Değıldir cevher ü cism ü 'araz Hakk
Değıldir ba'z ü küll yok iştimali
- وفي الاذهان حق كون جزء 10 بلا وصف التجزى يا ابن خال
Tecezzîsiz bulunur cevher-i ferd
Budur haq, lâğvdür hâşmin cidâli
- وما القرآن مخلوقاً تعالى 11 كلام الربّ عن جنس المقال
Dime Qur'âna maḥlûk etme nisbet
Kalan aḳvâle ol 'âlî maqali
- ورب العرش فوق العرش لكن 12 بلا وصف التمكن واتصال
Ve Rabbü 'l-'Arş fevka 'l-'Arş diriz
Velâkin yok mekâna ittişâli
- وما التشبيه للرحمن وجهاً 13 فصن عن ذاك اصناف الالهالى
Nazîr ü şibh ü neddi yok Hudânın
Sakin teşbîhden ol bi-miğâli
- ولا يمضى على الديان وقت 14 و احوال و ازمان بحال
Zemân ile zemin Hallâkınnın yok
Bilin mâzî vü istikbâl ü hâli
- ومستغنٍ الهى عن نساء 15 و أولادٍ اناثٍ او رجال
Hudânın yok nisâ vü vâlideyni
Hem evlâdın inâşı vü ricâli
- كذا عن كل ذى عونٍ ونصرٍ 16 تفرّد ذو الجلال و المالى
Hudânın ḥâceti yokdur naşîre
'Îânet istemez yok ittikâli
- يمت الخلق قهراً ثم يمحي 17 فيجزئهم على وفق الحصال
Îmâte eyler çhyâyı cemî'an
Yine ihyâ edüp eyler suâli
- لاهل الخير جنات و نعمى 18 و للكفار ادراك النكال
Cihanda müslimûn ni'metde, küffâr
Dereklerde eder derk-i nekâli
- ولا يفنى الجحيم ولا الجنان 19 و ما اهلها اهل الانتقال
Fenâ bulmaz ebed Cennet Cehennem
Hem olmaz ehlinin hîç intikâli
- يراه المؤمنون بغير كيف 20 و ادراكٍ وضربٍ من مثال
Görürler mü'minûn Allâh'ı bî-keyf
Velî idrâk olunmaz yok miğâli
- فينسون النعم اذا رأوه 21 فيا خسران اهل الاعتزال
Görenler, Cenneti eyler ferâmûş
Görün ḥusrân-i ehl-i i'tizâli

- وما ان فعل اصلح ذواقراض 22
على الهادى المقدس ذى التعالى
Değildir Vâcibe işlâh vâcib
Nice isterse halk eyler fi'âli
- وفرض لازم تصديق رسل 23
و املاك كرام بالتوالى
Bize farz oldu tasdik-i melâik
Rüsülde daği yok kizb ihtimâli
- وختم الرسل بالصدر المعلى 24
نبى هاشمى ذى جمال
Nebiy-i Hâşimî Hatmu 'r-Rüsüldür
Daği mişbâhdır nûr-i cemâli
- امام الانبياء بلا اختلاف 25
وتاج الاصفياء بلا اختلال
Îmâm-i enbiyâ ser-tâc-i 'âlem
Cihanda ol giderdi ihtilâli
- وباق شرعه فى كل وقت 26
الى يوم القيامة وارتحال
Îlâ-yevmi 'l-Kiyâme şer'î bâkî
Anın dîninden olmaz dehr hâlî
- و حق امر معراج وصدق 27
ففيه نص اخبار عوال
Muhaqqak şidkdir İsrâ vü Mi'râc
Var anda naşş-i aḥbâr-i 'avâlî
- وان الانبياء لى امان 28
على العصيان عمداً وانزال
Cemî-i enbiyâ ma'sûmlardır
Ma'âşî 'amdi yok hem in'izâlî
- وما كانت نبياً قط اثنى 29
ولا عبد وشخص ذو افعال
Müennes yâ muḥannes yâ memâlîk
Nübüvvet mülkine olmadı vâlî
- وذو القرنين لم يعرف نبياً 30
كذا اللقمان فاحذر عن جدال
Değil Luqmân u Zü 'l-Ḳarneyn ma'rûf
Nübüvvetle, sakın etme cidâlî
- وعيسى سوف يأتى ثم يتوى 31
لدجال شقى ذى خبال
İner 'İsâ semâdan şer'imizle
Şaḳî Deccâle komaz ol mecâlî
- كرامات الولى بدار دنيا 32
لها كون فهم اهل النوال
Kerâmet evliyâya mevhibetdir
Ḥudâ anlara verir bu nevâlî
- ولم يفضل ولى قط دهرأ 33
نبياً او رسولاً فى احتمال
Velî hergiz Nebiden afdal olmaz
Resûle râciḥ olmaz intihâlî
- والصديق رجحان جلى 34
على الاصحاب من غير احتمال
Ebû-Bekr afdal-i aşhâbdır bil
Gönülde kalmasın şekk ihtimâli
- وللفاروق رجحان وفضل 35
على عثمان ذى النورين عال
'Umer Fârûḳ-i Ḥaḳdır ḳadri oldu
Anın 'Uşmân-i Zi-'n-Nûreyne 'âlî

- و ذوالنورین حقاً كان خيراً 36 من الكرار في صف القتال
Yine 'Uşman mufaddaldir 'Alîden
Ki eyler münhezim şaff-i kıtâli
- وللكرار فضل بعد هذا 37 على الاصحاب طراً لا تبال
Kalan aşhâbdan afdal 'Alîdir
Bu tertîb üzre söyle, lâ-tubâli!
- وللصدیقة الرجحان فاعلم 38 على الزهراء في بعض الحلال
Peyem-ber duşteri Zehrâdan efzûn
Denir Şiddîkanin ba'zı hışâli
- ولم یلمن یزیداً بعد موت 39 سوى المكشاران في الاغراء
Yezîde ba'de mevtin la'net etmez
Meğer ol kim ola iğrâda gâlî
- وما المقتول مقطوعاً علیه 40 بلا ريب ايا اهل المقال
Ecel kaç' eylemez kıtîl bi-lâ-şekk
Hâkıkat ehlinin budur maķâlî
- وايمان المقلد ذو اعتبار 41 لانواع الدلائل كالنصال
Kâbûl-i Hâkıdır îmân-i muķallid
Delâil var buna nâfiz nişâli
- وما عذر لذي عقل بهجهل 42 بخلاق الاسافل و الاعالی
Değildir cehl ile ma'zûn 'âkıll
Eğer çözmese gafletden 'ıķâlî
- وما ايمان شخص حال بأس 43 بمقبول لنفقد الامتثال
Değil îmân-i be's elbette maķbûl
Çü yok îmanda emre imtişâli
- وما افعال خير في حساب 44 من الايمان مفروض الوصال
Değil a'mâl-i hayr îmanda dâhil
Egerçi farz ise anın vişâli
- ولا يقضى بكفر وارتداد 45 بهمه او بقتل و اختزال
Denilmez kâfir ü mürtedd ana kim
Zinâsı var ya kıtl ü ihtizâlî
- ومن ينو ارتداداً بعد دهر 46 يصر عن دين حق ذا انسال
O kim âtîde eyler küfre niyyet
O dem dîninden eyler insilâlî
- ولفظ الكفر من غير اعتقاد 47 بطوع رد دين باغتفال
O kim cehl ile tav'an söyleye küfr
Olur din reddi anın iğtifâlî
- ولا يحكم بكفر حال سكر 48 بما يهذى و يلغو بارتجال
Olunmaz mest-i bî-temyîz ikfâr
Sayılır lâğve anın irticâlî
- وما المدوم مرئياً و شيئاً 49 لنفقه لاح في يمن الهلال
Değildir şey'ü mer'î emr-i ma'dûm
Görür mi bedr kimse nev hilâlî
- وغيران المكون لا كشيء 50 مع التكوين خذه لا كتحال

- Mükevven gayr-i tekvindir değil 'ayn
Bununla 'aynüne et iktihâli
- 51 وديانا حديث والهيولى
عديم الكون فاسمع باجتدال
Muğarrerdir hudûs-i mâ-siva 'llâh
Heyûlâ yokdur etme geç hayâli
- 52 وان السحت رزق مثل حل
وان يكره مقال كل قال
Halâl ile harâme biz deriz rizk
Kabûl etmezse ger bu kıli kâlî
- 53 وفي الاجداث عن توحيد ربى
سبيلي كل شخص بالسؤال
Mağâbirde bi-emri 'llâh melekler
Ederler dîn-i medfundan suâli
- 54 ولا كفار والنفاق بعضاً
عذاب القبر من سوء الفعال
Kamu küffâra ba'z-i ehl-i fisğa
'Azâb-i qabr olur yavuz fi 'âli
- 55 حساب الناس بعد البعث حق
فكونوا بالتحرز عن وبال
Hisâbu 'n-nâs ba'de 'l-ba's ğ hağdır
Sakın kesb etme esbâb-ı vebâli
- 56 ويعطى الكتب بعضاً نحو يمى
وبعضاً نحو ظهر والشمال
Kütüb vermekde bed' olur kiminin
Yemîni, kiminin zâhr ü şimâli
- 57 وحق وزن اعمال وجرى
على متن الصراط بلا اهتبال
'Ameller vezni hağdır hem Şirâti
Geçer mü'minler olmaz ihtibâli
- 58 وللجنات والنيران كون
عليها مر احوال خوال
Bu gün mevcûddur Cennât u Nîrân
Geçüpdür andan aĥvâl-i ĥavâlî
- 59 دخول الناس في الجنات فضل
من الرحمن يا اهل المعالى
Duĥûl-i nâs Cennâta keremdir
O Raĥmandan eyâ ehl-i ma'âlî
- 60 وذوالايمان لا يبق مقيماً
بشوم الذنب في دار اشتعال
Muğîm olmaz 'azâb içinde mü'min
Günchle görse dâi-i işti'âlî
- 61 ومرجوا شفاعه اهل خير
لاصحاب الكبار كالجبال
Şefâ'atle bi-izni 'llâh olur maĥv
Kebâir kılrsa pür deşt ü cibâli
- 62 وللدعوات تأثير بليغ
وقد ينفيه اصحاب الضلال
Du'ânın vâre te'sîr-i belîği
Anı nefy eyler ol kim var dalâli
- 63 لقد البست للتوحيد نظماً
بديع الشكل كالسحر الحلال
Geyürdüm nazm ile tevĥîde bir don
Gören görür anı sihr-i ĥalâlî
- 64 يسلى القلب بالبشرى بروح
ويحى الروح كالماء الزلال

- Verir selvet beşâret gibi kâlbe
Eder ihyâ-yi rûh âb-i zülâli
- فخوضوا فيه حفظاً واعتقاداً 65 تناولوا جنس اصناف المتال
Pes anı i 'tikâd ile edin hifz
Bulasız tâ ki aşnâf-i menâli
- وكونوا عون هذا العبد دهرأ 66 بذكر الخير في حال ابتهاج
Bu 'abdi zikr-i hayr ile edin yâd
Du 'âda eyledikde ibtihâli
- لعل الله يعموه بفضل 67 ويعطيه السعادة في المآل
Ola kim 'afv ede Mevlâ günâhın
Ola mahtûm sa'd ile meâli
- وانى الحق ادعوكل وقت 68 لمن بالخير يوماً قد دعا لى
Benim her dem du 'â-yi hayrim alur
O kim bir gün baña ola du 'âli

BAZI AÇIKLAYICI NOTLAR

1. beyt — Tevhîd: Lûgatte, “bir şeyin bir olduğuna hükmetme, onu bir diye bil me”dir; hakikat ehlinin istilâhında, “Zât-i İlâhî'yi, fehimlerde tasavvur, vehim ve zihinlerde tahayyül olunan her şeyden tecrîd etme”dir. Başka bir bakımdan Tevhîd: “1—Allâh'ı rübûbiyyetle tanıma, 2—vahdâniyyetle ikrâr etme, 3— O'ndan benzerleri ve benzerliği tamamiyle nefyeyeleme” olmak üzere üç türdür.

(Ta.)

Radyo'daki dînî-ahlâkî konuşmalarımızın birinde Tevhîd'i: “Haqq'ı birleme, halk'ı birleştirme” diye izah etmiştik.

2. beyt — İlâh: Ma'bûd.
Halk: Mâ-siva 'llâh.
Evsâf-i kemâl ile mevsûf olmak: Eksilme ve zevâl bulma sıfatlarından münezzeh olmaktır. Evsâf-i kemâliyyeden mürâd, Cenâb-ı Haqq'ın zâtî, ef'âlî, sübûtî ve selbî nu'ût-i celâliyye ve sıfât-i cemâliyyesidir.
Halk (Yaratma): Mâtürîdiyye'ye nazaran, Eş'arîler hilâfına, sıfât-ı ef'âldendir. Mâtürîdiyye: “فانه تعالى كان خالقاً قبل ان يخلق الخلق” = O yüceler yücesi (Allâh), halk'ı halk etmeden evvel de Hâlik idi.” der. Halk (Yaratma) mefhûmu için Bkz. Safvet Kemâlüddîn Yetkin, *Kelâmdan Tasavvufa*, İlâhiyat Fakültesi Mecmûası, 1953, sayı IV, s. 13 v.d.
4. beyt — “الحير كله بيدك والشر ليس اليك” = Hayr, bütünüyle yed-i kudretinde; şerr, sana karşı değil, yâ Rabbî!” (*Hadîs*)
Kâbih: Şerrin sıfat-i kâşifesidir.
Muḥâl: 1— «ما كان بعيداً عن الصواب عند اولى الالباب كالكفر والمعصية» ; 2— «غير المرضي» (AŞ.)
من الافعال
5. beyt — Sivâhu'daki zamîr, Zât'a râci'dir. Zamîrin muzmer oluşu, “murâ'âten li-'l-edeb ve tenzîhen li-'r-Rabb”dir. (AŞ.) Mütercim de bu nükteyi tercemede nazar-ı itibâra almıştır.

6. beyt — Zevâl: 'Adem ve fenâ (fânî olma).
7. beyt — eş-Şey': ما ينخبر منه —kendinden haber verilen.
Cehmiyye, Allâh'a şey' denilemeyeceğine kâildir.
Cihât-i sitt—Altı yön: Fevķ — Üst
Taħt — Alt
Yemîn — Sağ
Yesâr — Sol
Emâm — Ön
Ĥalf — Arka.
- Müşebbihe ve Kerâmiyye, Cenâb-i Ĥaķķ'a yön isnâd ederler.
8. beyt — بصيرة: Eşyâyı idrâke yarıyan kalb nûru.
İsm'in, müsemmâ'nin gayri olmaması mes'elesini, Tefsîr'inin mukaddimesinde Beyzâvî; *Maķşadü'l-Esnâ ft-şerhi Esmâ'i'l-Ĥusnâ*'sında Gazzâlî, etraflıca izah etmiş bulunmaktadırlar.
9. beyt — Eskiler, Cevher'i: «الجزء المتجز الذي لا يتجزى»; Cism'i: «هو المتجز المركب من جزئين»
«اسم لجزء يتركب الكل منه ومن غيره» diye tarif ederler.
(AŞ.)
10. beyt — Ĥaķķ: "sâbit" mânâsınadır.
(= خالى) : Ey dayı (=dayım) oğlu, denmesi okuyucuya yakınlık ifade etmektedir.
11. beyt — İmâm-ı Aĥmed b. Ĥanbel'e biri, "şarap içenin ardında namaz kılayım mı?" demiş, "Ĥur'ân maĥlûktur, diyenin ardında namaz kılmam" cevabını vermiş.
(AŞ.)
12. beyt — Rabbü'l-'Arş: "Ĥâliķu'l-'Aış, mâlikü'l-'Arş" takdîrindedir. İzâfet, Rabbü'l-Beyt terkibinde olduğu gibi şereflendirme gayesiyledir.
«الرحمن على العرش استوى» âyet-i kerîmesi (XX. Tâhâ sûresi, 5. âyet) münâsebetiyle İmâm-i Mâlik, "istivâ' malûm, nasıl olduğu meĥûldür." demiş. Burada Kerâmiyye, Cehmiyye, Mücessime reddedilmektedir.
13. beyt — "Ahâlî"den murâd, sünnet-i nebeviyyeye sâlik ve cemâat-i ictihâdiyyeye dâhil olan zümredir.
Raĥmân, Allâh'a muĥtaşş bir sıfat ismidir; Allâh kelimesi gibi, gayr için izâfetsiz istimâl olunmaz.
14. beyt — Deyyân: Dîn'den me'hûzdur. Buĥârî'nin «ولانتفع الشفاعة عنده الا من اذن له» âyetine (XX. Tâhâ sûresi 109. âyet) müteallik bâbda izâhına nazaran Esmâ-yi ilâhiyyedendir.
Vaķt ve zamân, hemen hemen müterâdif ise de nâzım, birincisinde mu'ayyenlik, ikincisinde gayr-i mu'ayyenlik kasdetmiştir.
15. beyt — Bu beyt : Hz. Meryem'e zevcelik, Hz. 'İsâ'a oğulluk izâfe ve isnâd eden Naşârâ'yı; Melâikeye Allâh'ın kızları diyen Mekke müşriklerini reddeder. AŞ. birinci mısra, «وقل ربى المنزه عن نساء» şeklinde olsaydı, daha musîb olurdu, demektedir.
17. beyt — İmâte: İcâbât-i celâliyyeden,
İhyâ: tecelliyyât-ı cemâliyyedendir.
Bazı nüshalarda «قهرًا» yerine «طراً» kelimesi görülmüştür.
«يمتتهم جميعاً عند النفخة الاولى ثم يحييهم جميعاً عند النفخة الثانية وما بينهما اربعون يوماً حينئذ يقول الله لمن الملك اليوم فلا يجيبه احد فيجيب بذاته تعالى بقوله لله الواحد القهار»

Bu beytte, ba‘şe, haşre, neşre, cezâya delâlet vardır. (AŞ.)

“على طريق الاجمال بغير ظلم = على وفق الحصال” (AŞ.).

18. beyt — ادراك kelimesini idrâk veya edrâk okumak mümkündür. Hoca merhûm, ikincisini tercîh etmiştir. ادراك — Edrâk: «ان المناقبين في الدرك الاسفل» — ادراك — «درك من النار» âyet-i kerîmesinde (IV. Nisâ’ sûresi, 144. âyet) geçen — derek kelimesinin cem’idir.
19. beyt — Bazı nüshalarda 2. mısra’ “وما اهلها اهل انتقال” sûretindedir.
20. beyt — Hazret-i Peygamber, «للذين احسنوا الحسنى وزيادة» âyet-i kerîmesindeki (X. Yûnus sûresi, 26. âyet) الحسنى yı Cennetle, زيادة yı rü’yet-i ilâhiyye ile tefsîr buyurmuştur.
21. beyt — Mu‘tezile, “انه يرى ولا يرى” — İnnehu yerâ ve lâ-yürâ: Allâh görür, görülmez” der.
Ehl-i sünnet, onlar için “ولو دخلوا الجنة يكونون محروماً من الرؤية الجلالية” — Cennet’e güseler bile rü’yet-i celâliyyeden mahrûm olurlar.” demişlerdir.
23. beyt — Resûl kelimesi beyte, mutlak mânâsiyle alınmıştır. Yoksa, Resûlü tasdik edip Nebiyyi tasdik etmemek vârid değildir.
Melek: Cism-i lâtif-i nûrânîdir. Ne, Vâridât sâhibinin zu‘mettiği gibi, kuvâ-yi unsuriyye ve felekiyyedir; ne de ba‘zı mutasavvifin kâil olduğu gibi, mücerred kudret ve kuvvet-i ilâhiyyedir. Meleklerle îmân: şurût-i îmâniyye, kuyûd-i ikâniyye, ‘uhûd-i irfâniyye, nûsûs-i Kur‘âniyye cümlesindedir. Münkirlere izhâr-i delâil zımında te’vîl yoluyla berâhîn-i ‘akliyye serdi, rûhun başderdidir. Melek, mahz-i kudret ve kuvvet addedilemez. Kudret-i hakîkiyye ve kuvvet-i hakkiyye Kâdir-i muktedir ve Kâfiyy-i ‘Azîz’e muzâftır. Onun ne ‘aynidir, ne gayridir. Halbuki melek, O’nun ‘ayni değildir, ancak ve ancak gayridir. Gayre ‘ayniyyet izâfesi ise şirkdir, yani, ebedî çirkdir. Sûretü ‘l-Kâdr’de “تنزل الملكة” buyuruluyor. Bu, Melâike’nin seyyâliyyet-i gaybiyye, cevvaliyyet-i siriyye ile emr-i inzâl’i yerine getirdiğine, fi‘l-i tenezzül’ü ifâ ettiğine delîldir. İnzâl ve tenezzül, harekî bir mâhiyyet arzeder. Müeyyidi, Sûretü ‘n-Naḥl’deki “تنزل الملكة” dir (2. âyet); Sûretü ‘l-Enbiyâ’da melekler için “عباد مكرهون” deniliyor. (26. âyet) ‘İbâda, mecâzen olsa dahi kuvvet, kudret denemez. Bakara (30, 31.), A‘râf (11.) Sûrelerinde melâike, hitâb-i ilâhîye muhâtab oluyorlar. Kudret-i rebbâniyye’nin, muhâtab-i Kâdir-i Kâyyûm olması vârid değildir. İsrâ’ (61.), Tâhâ (116) Şâd (71.) Sûreleri bunu teyîd ediyor. En‘âm Sûresinde (60.) melâike “ḥafaze” sûretinde tavsîf buyuruluyor. Kâf Sûresindeki “عن اليمين وعن الشمال قعيد” (17. âyeti gayet vâzihtir. Âl-i ‘İmrân Sûresinin, Bedr gazâsında üçbin meleğin imdâda geldiği yolundaki şahâdeti malûm. (123, 124.) Sûretü ‘l-Fâtir (1.)de melâike-i kirâm “اولى اجنحة مثنى وثلاث ورباع — ikişer, üçer, dörder kanadlı” diye anlatılıyor. Bütün bunlar, kâfi ve vâfi delîldir. (Bir zâta verilen notlardan)
Bazı nüshalarda بالتوالى yerine بالتوالى var. 32. beytte ووال geçtiğine göre بالتوالى olmalı.
24. beyt — Sadr: bir şeyin evveli mânâsına da gelir. Bu tabîrle, Hz. Peygamber’in, resûllerin şuhûden âhiri olduğu gibi, vücûden de evveli olduğuna îmâ edilmiştir. Zâten, “كنت نبياً وآدم بين الماء والطين” — Âdem, henüz su ile balçık arasında iken, ben Nebiyy idim” hadîsi de bunu müeyyiddir.

- Hazret-i Peygamber için, Zû-cemâl denilmesi, “وما ارسلناك الا رحمةً للعالمين” âyet-i kerîmesi (XXI. Enbiya’ sûresi, 107. âyet) delâletiyle “نبى الرحمة” olmasındandır.
- “ختم الرسل” tabîri, “ولكن رسول الله وخاتم النبيين” âyetiyle (XXXIII. Ahzâb sûresi, 40. âyet) “وختم بى النبوة”, “لانى بعدى” hadîslerine işârettir.
25. beyt — “امام الانبياء” tâbirinde Hazret-i Peygamber’in Mi‘râc gecesinde Mes-cid-i Akşâ’da veya semâda ervâh-i enbiyâya imâmet ettiğine, yahud ukbâda enbiyâya takaddüm eyliyeceğine işâret vardır.
- “اصفياء: Evliyâdan başka, şühedâ, erbâb-i takvâ, gerçek ulemâ ve ‘urefâyâ da şâmidir.
26. beyt — İslâm inancına göre Dîn-i Ahmedî, nâsihtir, Kıyâm’a kadar gayr-i men-sûhtur. “Fî-küllü vaqtin” kaydinde, neshi inkâr eden Cehmiyyeye cevâb vardır.
- Mi‘râc: Hâkîkat-i Ahmediyye’nin mâddeden ma‘nâyâ taşması, zemân ve mekân sınırını aşmasıdır, denilebilir.
28. beyt — Cumhûr, enbiyânın yalnız ‘amden değil, sehven de ‘isyândan emânde olduğuna kâildir. (Ebû-İshâk, Şehristânî, Kâzî ‘ÿyâz, Sübkî). “el-Enbiyâ’u ma ‘şûmûn^a va ‘l-evliyâ’u mahfûzûn” denmiştir. Bu itibârla enbiyâ kayd-i in ‘izâlden berî, evliyâ ise selb-i velâyetten gayr-i emîndir.
29. beyt — Sa ‘dü’ d-Dîn Efendi, “zu-‘fti ‘âl”i: “muhanneş” diye terceme etmiş. İfti ‘al’e: sıhr, kızb mânâsı verenler de var. (AŞ.)
33. beyt — Bkz. Kemâl Edîb Kürkçüoğlu, *Tasavvufa dâir*, İlahiyat Fakültesi Mecmûası, sayı IV, 1953, s. 36.
37. beyt — لا تبال yerine AŞ.’de لا تقبال (= لا تكبر) : böbürlenme!
39. beyt — Bazı metinlerde ولم نلعن
40. beyt — MT’de 2. mısra’ الضلال سوى ذا عند اصحاب الضلال şeklindedir.
41. beyt — Mâtürîdiyye’nin, mukallidin îmânına i‘tibâr etme husûsunda gösterdiği müsâmehâ, dînde yüsr ifâde eder. (Bu mevzûda hazırladığımız bir yazı bitmek üzeredir) Taklîd, burada taḥkîk’in zıddı olmakla beraber, ihlâs-i tâmm ve teslîmiyyet-i kâmile ile müterâfik bulunmak lâzımdır.
42. beyt — Meleklerle şehvetsiz ‘aql; behîmelere ‘aqlsız şehvet; Âdemoğullarına da hem ‘aql, hem şehvet verildi. Şehveti ‘aklına galebe eden behîmiyyete, ‘aklı şehvetine üst gelen de melekîyyete yaklaştı. (AŞ.)
- Vahdâniyyet-i ilâhiyyeye delâlet eden âyât-i rabbâniyye üçtür: 1) Âyât-i Qur‘âniyye, 2) Âyât-i enfüsiyye, 3) Âyât-i âfâkiyye.
43. beyt — Hâl-i be’s; hayâtтан ye’s hâlidir ki sekerât ânıdır.
44. beyt — Bazı muḥakkikîn, ef‘âl-i hayrin îmân-i kâmile dâhil olduğuna kâildir.
45. beyt — İhtizâl: Gayrin mâlini alma veya çalma.
47. beyt — Bâ’-i cârre: “tav^e”de ma‘iyyet, “iğtifâl”de sebebiyyet içindir.
48. beyt — “السكران هو الذى لا يعرف الرجل من المرأة عند ابى حنيفة” — Ebû-Hanîfe’ye göre sarhoş, erkeği kadından ayırd edemeyecek derecede içmiş olandır. (AŞ.)
49. beyt — Fikḥ: fehm; Faḥîh: fehîm.
52. beyt — Maḳâl: ḳavl veya maḳûl.
- Ḳâlîn: Buğz ve adâvet eden.
53. beyt — Şehîdlerin, t̂â‘ûna, koleraya uğrıyanların kabirde suâlden istisnâ edileceklerine dâir bazı hadîşler vardır.

54. beyt — Bazı metinlerde, بعضاً yerine بعضاً ise de bizce yanlıştır. Fi‘âl şerr için; Fe‘âl hayr için kullanılır.
57. beyt — İhtibâl: yalan, dolan.
58. beyt — Ahvâl: hâl veya havl’in cem‘idir.
59. beyt — Bazı nüshalarda المالی yerine الاهالی denmiştir. Hoca merhumun tercemesinde bu beyt yoktur. Nazmını biz ilâve ettik.
60. beyt — الاشتغال kelimesi yerine bazı nüshalarda الاشتغال denilmiştir. Havâlî: hâlî veya hâliye’nin cem‘idir.
64. beyt — Rûhu mevt-i cehlîden diriltlen ‘ilm’dir. (AŞ.)

Kasîde, vezn i‘tibâriyle Baħr-i Vâfir’ dendir. Ma‘lûmdur ki bu Baħr’in vezni, 1. ve 2. mısra‘larda üçerden cem‘an her beytte 6 şar Müfâ‘aletün (. . . -)den tereküb eder. Lâkin, esâsen Türk, Fars, ve Urdu nazmlarında bulunmayan bu şekil, ‘Arabcada da tâm olarak kullanılmaz. Kaṭf (İstilâhtır; erbâbınca ma‘lûmdur) yoluyla

Müfâ‘aletün/Müfâ‘aletün/Fa‘ülün
Müfâ‘aletün/Müfâ‘aletün/Fa‘ülü
(. . . -/. . . -/. . . -)
(. . . -/. . . -/. . . -)

şeklini alır¹⁷. ‘Arûz ve zarblerindeki değişiklikler dolayısıyla Kasîdenin mısra‘larının çoğu “Mefâ‘ilün/Mefâ‘ilün/Fa‘ülün=Fa‘ülü (. . -/. . -/. . - = . . .)” veznine inkilâb etmiştir. Bu vezn, bölümlerinde hiç bir tahavvüle uğramaksızın Türkçe, Farsça ve Urduca şiirlerde de kullanılır. Bununla beraber :

III. beytin 1. ve 2.; VIII., X., XII. beytlerin 2.; XIX., XX., XXI. beytlerin 1.; XXII., XXV. beytlerin 1. ve 2.; XXVI. beytin 2.; XXVIII., XXXII. beytlerin 1.; XLI. beytin 1. ve 2.; XLII. beytin 2.; L. beytin 1.; LV., LVII. beytlerin 2.; LXI. beytin 1. ve 2.; LXVII. beytin 2. mısra‘larında vezn Mefâ‘ilün/Müfâ‘aletün/Fa‘ülün (. . -/. . -/. . -); XVI. beytin 2.; XLVIII. ve LXII beytlerin 1. mısra‘alarında da Müfâ‘aletün/Mefâ‘ilün/Fa‘ülün (. . . -/. . -/. . -) şeklindedir. Maamâfih. Kasîdemizde vezn zarûretiyle ba‘zı i‘râb fedâkârlıklarında da bulunulmuştur: VIII. beytin 1. mısra‘ında “ke‘l-eşyâ” — كلالشياء” kelimesinde “eşyâ — اشيا”nın¹⁸; XIX. beytin 2. mısra‘ında “ehl—اهل”in başlarındaki hemzelerin hemze-i vasl olması gibi.

Tedkîkinden anlaşılacağı ve yukarıda da kaydedilmiş bulunduğu vechile işbu *Lâmiyye-i Kelâmiyye*, İslâm âleminde münteşir bulunan Mâtürîdiyye ‘akâ’idini câmi‘dir. Bu ‘Akâ‘id, ‘Umer b. Muħammedi’n-Nesefî’nin, müteaddid şerhleri, tercemeleri bulunan *el-‘Akâ‘idü’n-Nesefiyye*’sinde de cem‘ olunmuştur. Mevzû’un, genç okuyucular tarafından daha iyi anlaşılabilmesi için mezkûr eserin muhtevâsını aşağıda telhîs etmeyi fâideli ve lüzûmlu gördük¹⁹ :

“Haḫḫ ehli, Sofestâiyye zümresinin ‘aksine olarak, “Eşânın haḫâyiki sâbittir; değişmez” dedi.

Haḫḫ için ‘ilm vâsıtaları (esbâbı) üçtür:

Esen hâsseler (Havâss-i Selîme),

¹⁷ Ed.

¹⁸ Pek çok yazma ve basma nüshalarda böyle ise de AŞ de, bu kelimenin bazı nüshalarda “كاشياء — ke-eşyâ’s” veya “كشي — ke-şey’in” sûretinde görüldüğü kaydedilmektedir.

¹⁹ Bkz. Not. 9.

Doğru haber (Haber-i şâdik),

‘Akl.

Hâsseler beştir :

İşitmek, görmek, koku almak, tadmak, dokunup yoklamak.

Bu hâsselerin herbiri, ne içinse onu yapar.

Haber iki nev‘a ayrılır: Biri *Mütevâtir haber*’dir ki yalan üzerine uyuşmaları düşünlümiyen bir yığınım sözlerine dayanır; geçen zamanlarda gelip göçmüş meliklerle uzak ülkeleri bilmek gibi ki zarûrî ‘ilmi gerektirir.

İkincisi mu‘cize ile te‘yîd edilmiş *Yalavaç* (Resûl) *haberi*’dir ki istidlâlî ‘ilmi gerektirir. İstidlâlîle sübût bulan ‘ilm, yaqîn ve sübût husûlû husûsunda, zarûrî ‘ilm gibidir. ‘Aql’a gelince o da (esen hâsseler, doğru haber gibi), ‘ilm vâsıtasıdır.

Her şeyin, kendi bölüntüsünden (cüz’ünden) daha büyük olduğunu bilmek gibi delilsiz sâbit olan ‘ilm, zarûrî; istidlâl ile sübût bulan ‘ilm ise iktisâbîdir. Hakk ehli katında ilhâm (kalbî sünûhât), bir şeyin sahîh tanınmasına sebep teşkil etmez.

Bütün bölüntüleriyle ‘âlem, sonradan olmadır. O hâlde, ‘âlem *a‘yân* ve *a‘râz*’dır. *A‘yân*: zâtiyle kâim olan şeydir. Ya mürekkebe olur ki *cism*’dir; yahut cevher gibi gayr-i mürekkebe olur ki, *bölünmez bölüntü* (cüz’-i lâ-yetecezzâ)dür.

A‘râz: renkler, (kımıldama, durma; birleşme, ayrılma’dan ibâret) kevn’ler (ekvân), tadlar, kokular . . . gibi kendi zâtiyle kâim olmayan, cisimlerde ve cevherlerde hudûs bulan şeydir.

‘Âlemi ihdâş eden o Vâhid, Kâdim, Hayy, Kâdir, ‘Alîm, Semî‘, Başîr, Şâ‘î ve Mürîd olan Allâh, ne ‘arâz’dır, ne *cism*’dir, ne cevherdir, ne muşavverdir, ne maḥdûddur, ne ma‘dûddur, ne bölümlenendir, ne bölünendir, ne *cism* ile cevherden terekküb edendir, ne tükentiye uğrıyandır; mâhiyyetle, keyfiyyetle vasf olunmaz. Ne mekânda yerleşir; ne üzerine zamân aşar. Bir şey O’na benzemez; ‘ilminden ve kudretinden dışarıda bir şey kalmaz.

Zâtiyle kâim ezeli sıfatları vardır ki ne özdür, ne özgedir. Bu sıfatlar: ‘ilm’dir, hayâtür, kudret ve kuvvet’tir, sem’dir, başarı’dır, irâde ve meşîet’tir, fi‘l’dir, yaratma’dır, rizk verme’dır, kelâm’dır. O, kelâmla mütekellimdir. Hakk’ın ezeli sıfatı olan kelâm, harf ve ses cinsinden değildir. Susmağa ve konuşmamağa mübâyindir. Allâh, o sıfatla mütekellimdir; emredici, nehyedici, ve haber vericidir. *Kur‘ân*, Allâh kelâmıdır; maḥlûk değildir. O, mushaflarımızda yazılı, kalblerimizde saklıdır; dillerimizle okunmuş, içlerine hulûl etmeksizin kulaklarımızla dinlenmiştir.

Tevkîn, Allâh’ın ezeli sıfatıdır; Allâh’ın, ‘âlemi ve var olma vaktinde, bölüntülerinden her birini var etmesidir. Tekvîn bize göre ²⁰ mükevven’in gayridir.

Allâh’ı görmek, ‘aqlen câiz, naql’ce vâcibdir. Mü’minlerin. Öte-dünyâda Allâh’ı görmeleri gerektiğine dâir sem‘î delil vâid oldu. Allâh, mekânda olmaksızın, karışından yönelmeksizin, ışıntı ulaşımsızın; onunla, gören arasında bir mesâfe husûle gelmeksizin, görülür.

Allâh, kulların küfr ve îmân, tâ‘at ve işyân cümlesinden olan fi‘llerinin yaratıcısıdır. O fi‘ller, Allâh’ın irâdesiyle, meşîetiyle, hükmiyle, kazâsiyle ve taktîriyledir. Kulların, (yapmaları hâlinde) şevâb alacakları, ‘azâb görecekları birtakım ihtiyârî fi‘lleri vardır. İyi olanları Allâh’ın rizâsiyledir; çirkin olanları ise rizâsiyle değildir. Kulun güç yetirmesi fi‘l ileler; o da kudretin, kendisiyle fi‘l husûle gelen hakikatidir. Güç yetirme adı alması, ‘uzuvların, âletlerin, vâsıtaların (sebeplerin) selimliğine

²⁰ Mâtürîdiyye.

meşrûttur. Teklîfin sahîhliği bu güç yetmeye dayanır. Kula, kaldıramıyacağı şey teklîf olunmaz. İnsânın dövmesi 'akabinde dövülende husûle gelen ağrıma, kırması 'akabinde sırcada vuķûa gelen kırılma ve buna benzer her şey Allâh'ın mahlûkudur. Ağrıma ve kırılma...nın yaratılmasında kulun sun'ı yoktur. Öldürülen, kendi ece-liyle ölüdür. Ölü ile kâim olan ölüm, Allâh'ın mahlûkudur. Ecel, tektir. Başka çâre olmadığı takdirde harâmdan, açlık geçinciye kadar yemek hâlâldir. İster hâlâl olsun, ister harâm olsun, herkes kendi rızkını elde eder. İnsânın, başkasının rızkını yemesi tasavvur olunmaz. Allâh, istediğini dalâlete, istediğini hidâyete ulaştırır; olan, kula uygun düşendir. Bu, Allâh üzerine vâcib değildir. Ba'zı kâfirler ve ba'zi 'âmî mü'minler için kabir 'âzabı, kabirde tâ'at ehlinin ni'mete mazhariyyeti, yine kabirde her ölüden suâl sorulması sem'î delillerle sâbittir. Ba's haktır. Vezni haktır. Şevâb ve günâhın yazılması haktır. Süâl haktır. Havz haktır. Şirât haktır. Cennet haktır. Cehennem haktır. Cennet ve Cehennem, mevcûddurlar, bâkîdirler, fenâ bulmazlar; içindekiler de fenâ bulmazlar. Büyük günâh, mü'min kulu îmândan çıkarıp küfre sokmaz. Allâh, kendine şirk koşanı yarlıgamaz. İstedığinin şirkten başka suçunu yarlıgar. Harâmı hâlâl saymak kabîlinden olmadıkça küçük günâhı üzerine 'ikâb; büyük günâhtan 'afv, olabilir. Harâmı hâlâl saymak küfrdür. Resûllerin, Allâh'ın hayırlı kullarının büyük günâh işliyenler hakkında şefâ'at etmeleri sâbittir. Mü'minlerden, büyük günâh işliyenler, ebediyen Cehennemde kalmazlar. İmân, Allâh'tan geleni tasdik ve onu ikrârdan 'ibârettir. 'Ameller, hadd-i zâtında artıp eksilir; imân, ne artar, ne eksilir. İmân ve İslâm birdir. Kuldan tasdik ve ikrâr bulununca, onun ben seksiz mü'minim, demesi doğrudur.

Gönengin (Sa'id'in (kara-yazılı) şakî; kara-yazılının gönengin olduğu olur. Değiştirme (Tağyîr), gönenginliğe erdirme, kara-yazılılığa düşürmenin gayrinde, gönenginlik ve kara-yazılılık üzerine cereyan eder; her ikisi (gönenginliğe erdirme, kara-yazılılığa düşürme)de Allâh'ın sıfatlarıdır. Allâh'ın zâtı ve sıfatları değişmez.

Resûl göndermede hikmet vardır. Allâh, seksiz, insândan insâna elçiler yolladı; dîn ve dünya işlerinden muhtâc olduklarını insânlara açıkladı. Kendilerini, 'âdetleri bozucu mu 'cizelerle te'yîd etti. Yalavaçların evveli Hz. Âdem, sonuncuları da Hz. Muhammed'dir. Her ikisine de selâm olsun! Ba'zı hadîşlerde sayıları rivâyet olundu. Yaraşık olan, adlandırmada sayıya bağlamamaktır. Şübhe yok ki Allâh, (Hazret-i Peygambere) "Onlardan, sana kıssalarını anlattığımız ve kıssalarını anlatmadığımız zâtlar vardır" buyurdu. Onlardan olmyanları onlara katma, onlardan olanları onlardan saymama mülâhazasıyla sayı söylemede güven yoktur. Hepsî Allâh'tan haber getirip emir tebliğ ediciler, doğru söyleyip öğüt ve ricilerdir. Yalavaçların efdali Hazret-i Muhammed'dir. Melekler, Allâh'ın, emriyle iş görücü kullarıdır. Ne erkek, ne dişi diye vasfolunmazlar. Allâh'ın, peygamberlerine indirdiği, içlerinde kendi emrini, nehyini, va'dini, va'idini belirttiği kitâbları vardır.

Hazret-i Peygamber'in, uyanıklık hâlinde kendi karaltısıyla göğe, sonra da Allâh'ın dilediği yücelikler âlemine ağması (mi'râc'ı) haktır.

Evliyânın kerâmetleri haktır. Az müddette uzak mesâfenin kat' olunması; hâcet hâlinde, yiyecek, içecek ve giyecek şeylerin belirmesi; su üzerinde ve havâde yürünmesi; taşın, ağacın söz söylemesi; yahud daha başka şeylerin vuķû' bulması cümlesinden kerâmetler, 'âdeti bozma yoluyla zühûra gelir. Velînin gösterdiği kerâmet, imân ettiği resûlün mu'cizesidir. Diyânetinde muhiķķ olmadıkça velî kerâmet gösteremez. Velînin diyâneti, kendi resûlünün risâletinin hakkolduğunu ikrârdır.

Yalavaçlardan sonra insânların afdali Ebû-Bekr'imî 'ş-Şiddîķ, sonra 'Umer'e'l-Fârûķ, sonra 'Usmân'e Zi-'n-Nüreyn, sonra da 'Alî'dir. Kendilerinden Allâh râzı olsun! Halîfelikleri de bu tertîb üzere 30 yıldır. Bundan sonrası pâdşâhlık ve beğliktir. Müs-

lümânlarla kendilerine müteâllik hükümleri tenfîz edecek, şer'î hadleri yerine getirecek, Cumu'a ve Bayram namazlarını kıldırarak (veya kıldırtacak), kullar arasında vuķû'a gelen münâza'aları kesecek, huķûka müteallik tanıklakları kabûl edecek, velîleri olmıyan küçükleri evlendirecek, ganîmetleri üleştirecek bir öncü (imâm) lâzımdır. Gerekir ki imâm olan zât görünür ola; ne gizlenir, ne gözlenir olmıya. İmâm Kureyş'den olur, başkalarından olamaz ²¹. İmâmet, Benî-Hâşim'e ve Hazret-i 'Alî evlâdına mahsûs ve münhasır olmaz ²². İmâmın, zamânı insânlarının efdali olması da lâzımgelmez. Ancak, ahkâmı yerine getirmeğe, İslâm dîninin hadlerini korumağa ve mazlûmun hakkını zâlimden almağa muktedir olmalıdır. Fâşık diye, zâlim diye 'azlolunmaz ²³.

Her tâ'at ve fücûr ehlinin ardında namaz câiz olur. Her tâ'at ve fücûr ehlinin cenâze namazını kılarız.

(Eshâbı, ancak hayr ile anarız. 'Aşere-i mübeşşere'nin (Hz. Hz. Ebû-Bekr, 'Umer, 'Uşmân, 'Alî, 'Abdü'r Rahmân, Talha, Zübeyr, Sa'd, Sa'id Ebû.'Ubeyde'nin), sağlıklarında Cennetle müjdelendiklerini biliriz. Gerek yolcu olma, gerek bulunulan yerde kalma hâlinde çedik üzerine mesh olunur. Hurma şırası (sarhoşluk vermezse) harâm değildir.

Velî, yalavaçlar derecesine erişemez. Kul, kendinden emr ve nehyin artık düşeceği bir dereceye ulaşamaz. ²⁴

Naşşlar, dış ma'nalarına göre tefsîr olunur. Bunlardan dönüp bâtnîlerin iddi'â ettikleri ma'nalara yönelme ilhâddır, küfrdür. Naşşları redd, küfrdür. Ma'siyeti hâlâl sayma küfrdür. Allâh'tan umut kesme küfrdür. Allâh'tan emân almış görünme küfrdür. Gaybden verdiği her haber dolayısıyla kâhini tasdik etme küfrdür. Ma'dûm olan, bir şey değildir.

Dirilerin ölümler için du'â etmelerinde, sadaķa vermelerinde, berikilere fâide vardır. Allâh, du'âlara icâbet eder; hâcetleri giderir. Deccâl'in, Dâbbetü 'l-Arz'ın zuhûru, Ye'cûc ve Me'cûc'un hurûcu, Güneşin batıdan tulû'u.. cümlesinden eşrât-i sâ'ate (kıyâmet 'âlâmetlerine) dâir Hazret-i Peygamber'in, verdiği haber hakır.

Müctehid ²⁵ olur ki yanılır, olur ki isâbet eder.

İnsânların peygamberi meleklerinkinden, meleklerinki de 'umûmiyyetle insânlardan, 'umûmiyyetle insânlarsa 'umûmiyyetle meleklerden üstündür.

Şalât ve selâm, Efendimiz Muhammed Muştafâ'ya, O'nun yakınlarına ve dostlarına!"

^{21,22} İmâmet'in Kureyş'e inhisâr ettirilmesi keyfiyetini, Benî-Hâşim'e ve Hazret-i 'Alî evlâdına tahsîs olunmamasından da anlaşılacağı vechile, 'Aķâid'in yazıldığı zamanın ve muhîtin siyasî icâblarıyla izâh etmek mümkündür. "ان اكرمكم عندالله اتقاكم — İnne ekremeküm 'inde 'llâhi etķâküm" (XLIX. Hucurât sûresi, 13. (âyet) diyen, türlü türlü kavimlere kucak açan dînin ve bu cihan-şümûl dîni teblîğ buyuran zâtın, devlet reisliği demek olan imâmeti, kendi kavmi olsa bile Kureyş'e tahsîs etmiyeceği ve imâmet asırlardan beri Kureyş'den olmıyanlarda bulunduğuna nazaran vâkıâtın "Nebıyy-i sâdik"ı aslâ tekzib eylemiyeceği şüphesizdir.

²³ İşte uzak mâzîde İslâm âlemini perişân eden âmillerden biri!

²⁴ "واعبد ربك حتى يأتيك اليقين — Sana yakîn gelinceye kadar Rabbine ibâdet et!" (XV. Hicr sûresi, 99.) âyetindeki "yakîn"i birçok müfessirler ölümle izâh ederler. Nitekim âyetin muhâtab-ı aslîsi, ölüncüye kadar ibâdetten, 'abdiyyetten, 'ubüdiyyetten fâriğ olmamıştır. Erbâb-i te'vîlden bazılarının bu bâbdaki kavilleri 'aķlen ve naķlen muteber değildir.

²⁵ Müctehid: "Bir hükmi-i şer'î-i zannıye ulaşma hususunda mâddî ve ma'nevî olanca gücünü bezleden fikh ehli" ne derler. " (صواب) Şavâba delâlet eden emmâre ile savâbı taleb eden" diye de tarif olunabilir. Gazzâlî ve Âmidî, ictihâdın tarifinde fakîh kaydini zikretmezler. Bu hususta derli toplu malûmâtı İzmirli İsmail Hakkı Bey merhûmun 'İlm-i Hilâf adlı eserinde bulmak mümkündür. İstanbul H. 1330ŞM. 1912, c. I, ks. I, s. 216 vdd.

Mâtüridiyye ve Eş'ariyye imâmlarının karşılıklı ihtilâfa düştükleri başlıca 'Aķâid meseleleri şunlardır :

1. Zât-Vücûd :
M — Zât, vücûdün 'aynidir.
E — Zât, vücûdü muktazîdir.
2. Vücûb :
M — 'Ademî, i'tibârî olmadığı gibi zâta munzam da değildir.
E — Bir emr-i i'tibârîdir; hâricde vücûdü yoktur.
3. Vücûd :
M — Vâcibü'l-Vücûd'ün zâtına munzam değildir.
E — Munzamdır.
4. Baķâ :
M — Vücûd-i müstemirdir; vücûda munzam değildir. (Eş'ariyye meşâyihinden bazıları da bu kanâ'attedir.)
E — Vücûda munzam bir sıfat-i vücûdiyyedir.
5. Kıudret :
M — Allâh'ın sıfat-i ezeliyyesidir.
E — Ta'allûku ânında makdûrâta müessir bir sıfattır.
6. İrâde :
M — Rizâ ve mahabbeti gerektirmez.
E — Rizâ gibi mahabbet de irâde demektir.
7. Sem' ve Başar :
M — Sem' sıfatı işitilen; Başar sıfatı görülen bir şeyin mevcûdiyyetine mütevakıftır.
E — İşitilen olmasa da Sem', görülen olmasa da Başar sıfatları mevcûddur.
8. Kelâm :
M — Kıur'ân-i Kerîm, kavî keyfiyyeti olmaksızın Allâh kelâmıdır.
E — Kelâm-i ilâhî (vahdet-i şahsiyye veya vahdet-i nev'îyye ile) emr-i vâhiddir.
9. Kelâm-i nefî :
M — İşitilmez.
E — İşitilebilir.
10. Tekvîn :
M — Allâh'ın ezeli sıfatıdır.
E — Değildir; bir emr-i i'tibârîdir.
11. Tekevvün-i eşyâ :
M — Eşyânın varlığı, "Kün!" emrine değil, tekvînlerine müte'allıktır.
E — Hâķķ'ın ezeli kelâmına müte'allıktır.
12. İsm (Ad) :
M — İsm, mefhûm olarak değil, hâric olarak müsemmânın 'aynidir.
E — İsm-in medlûlü, zâtın tâ kendisidir.
13. Kıazâ ve kıader :
M — Kıader, her şeyin Hâķķ tarafından ezelen güzellik —çirkinlik, yararlık— yaramazlık yönünden sınırlanmasıdır. Kıazâ ise ahkâmın inzimâmı ile fi'lden ibârettir.
E — Kıazâ, bir tertîb-i hâşş üzere mevcûdâtın nizâmı için Allâh'ın gerekli ezeli irâdesidir. Kıaderse o irâdenin vakt-i mahsûslarında eşyâya te'allûkünden ibârettir.
14. Müteşâbihât :

- M — Allâh'a, aslı ma'ûm, vasfı mechûl el ve yüz isbâtı mümkündür. Vasfını idrâktan âciz olmak, aslı ibtâl etmeyi icâb ettirmez.
- E — El ve yüz, zâhirî mânâlarından, ya'ni el kudretten, yüz vücûddan, göz basardan, istivâ istilâdan, iki el kudret ve nüzûlden, ihsân ve 'atâdan mecâzdir.
15. Tevfîk :
- M — Teysîr ve nusretten ibârettir.
- E — Tâ'at için kudret halketmedir.
16. Mâ-lâ-yu'tâk teklîf :
- M — Allâh'tan gelmez.
- E — Câizdir.
17. Ef'âl-i ilâhiyyenin hikmeti :
- M — Ef'âl-i ilâhiyyeye lüzûm yoluyla bir hikmet terettüb eder.
- E — Bu hikmet lüzûma değil, cevâza mübtenîdir.
18. Hikmet sıfat-i ezeliyye midir? :
- M — İtkân ve ihkâm-i 'amel ma'nâsında hikmet, Allâh'ın ezeli sıfatıdır.
- E — Değildir.
19. Va'd—Va'id :
- M — Va'din tahallüfû gibi va'idin tahallüfû de mümteni'dir.
- E — 'İkâb, 'adldir; 'âşi onunla ürkütülür.
20. Fi'l-i ilâhiye çirkinlik izâfesi :
- M — Fi'l çirkin olsa bile Allâh çirkin iş işlemez.
- E — Allâh'ın fi'leri çirkinlikle tavsif olunamaz.
21. Kâfirlikten 'afv, 'aqlen câiz midir? :
- M — Değildir.
- E — Câizdir.
22. Güzellik—Çirkinlik (Husn—Kubh) :
- M — 'Aql, ba'zi şeylerin güzelliğini, ba'zi şeylerin de çirkinliğini idrâk eder.
- E — Ma'nâlar dışında 'aql, bir şeyin güzelliğini kavrayamaz.
23. 'Aqlen vücûb-i îmân :
- M — İnsanlara resûl gönderilmemiş olsaydı bile, Allâh'ın varlığını, birliğini, hayât, 'ilm, kudret... gibi sıfatlarını, kendi 'aqllarıyla idrâk etmeleri gerekirdi.
- E — Gerekezdî.
24. Haqîkat-i îmân :
- M — Îmânın şartı lisânen ikrâr, kalben tasdîktir.
- E — Kalbî tasdîk kâfidir.
25. Îmân artar, eksilir mi? :
- M — Ne artar, ne eksilir.
- E — Artar da, eksilir de!
26. Muqallidin îmânı :
- M — Sahipdir.
- E — Değildir; bilgi de lâzımdır.
27. Nakli deliller kaç' ifâde eder mi? :
- M — Ba'zileri kaç' ve cezm ifâde eder.
- E — Kaç' ve yakîn ifâde etmez; ancak zann bildirir.
28. Îmân ma'hlûk mudur? :

- M — Değildir.
E — Maḥlûktur.
29. İmân ve İslâm :
M — İki birdir.
E — Ayı ayrı şeylerdir.
30. Son nefeste îmâna i'tibâr :
M — Son deminde kâfir olsa bile îmân üzere olan, hâlde mü'mindir; son deminde îmâna gelse bile kâfirlik üzere olan, hâlde kâfirdir.
E — Hâlde kâfir olsa bile son nefesini mü'min olarak veren mü'mindir; hâlde mü'min olsa bile son nefesini kâfir olarak veren kâfirdir.
31. Sa'âdet-Şakâvet tebeddül eder mi? :
M — Sa'id şakî, şakî de sa'id olur.
E — Olmaz.
32. İmânda istisnâ :
M — Allâh isterse mü'minim, denilemez.
E — Denilebilir.
33. Resûller ve nebîler, intikâllerinden sonra ḥaḳîqaten mi, ḥükmen mi resûl ve nebîdirler? :
M — Ḥaḳîqaten.
E — Ḥükmen.
34. Erkeklik nübüvvet şartı mıdır? :
M — Şartıdır.
E — Değildir. Meryem, Âsiye, Sâre, Hâcer, Ḥavvâ... gibi, kadınlardan da peygamber gelmiştir.
35. Beşer-Melek afdaliyeti :
M — İnsân peygamberleri meleklerinkinden, meleklerin peygamberleri 'umûmiyyetle insanlardan, 'umûmiyyetle taḳvâ ehli insânlar, ḥavâşş hâric olmak üzere, 'umûmiyyetle meleklerden afdaldirler.
E — İnsân peygamberleri meleklerden, melekler —enbiyâ' hâric olmak üzere— insânlardan, meleklerin 'avâm kısmı, insânların 'avâm kısmından afdaldirler.
36. Ḥaḳîkî kudret, zıddeyne (iki zıdda) elverişli olur mu? :
M — Olur.
E — Olmaz.
37. Kulun kudreti :
M — Fi'lin ahl Allâh'ın kudret ve tekvîniyle; o fi'lin tâ'at veya ma'siyete inkılâbı kulun kudretiyledir.
E — Kulların fi'leri ancak, Allâh'ın kudretiyle vuḳû'a gelir; kudretlerinin fi'lerde te'siri yoktur.
38. İḳâ' :
M — Ma'dûm-i maḥz değil, hâl adı verilen lâ-mevcûd ve lâ-ma'dûm umûr-dandır.
E — Ma'dûm-i maḥzdır.
39. Ḥabṭ-i a'mâl :
M — Mü'minken irtidâd edenin, tekrâr îmâna gelmesi hâlinde ilk mü'minlik devrine 'âid 'amelleri geri dönmez.
E — Döner.

40. Küffâr farzları, vâcibleri terketmenin 'ukûbâtına uğrarlar mı? :

M — Kâfirler âhirette, kâfirlik 'ukûbetinden başka bir de 'ibâdetleri terkten dolayı 'azâba uğramazlar.

E — Kâfirliklerinin cezâsını gördükten başka ayrıca 'ibâdetleri terkten dolayı da 'ukûbete uğrarlar.

Başlıca mes'eleler, hemen hemen bunlardır. Maamâfih, teferruât kabîlinden ba'zı husûsları da bunlara ilâve edebiliriz :

1) Bütün Hanefiyye imâmları ve Eş'ariyye imâmlarının çoğu, şemm (koklamak), zevk (tadmak), lems (dokunmak) Cenâb-i Haqq için sıfat-i zâide değil, 'ilmiden bir nev'dir, derler. Hâlbuki İmâm Ebû-Bekr-i Bâkîllânî ve ona tâbi olan Eş'ariyye zümresi, mezkûr idrâkâtın 'ilmin gayri sıfât-i ilâhiyyeden olduğuna kâildirler.

2) Eimme-i Hanefiyyeye göre mümâşelet, sıfât-i nefsiyyede iştirâkten ibârettir. Eş'ariyye ise mümâşeletin bütün vaşflarda sübût bulacağını kabul ederler.

3) Birinciler, ye's hâlinde tevbeyi makbûl, imânı gayr-i makbûl sayarlar. İkincilerse o hâldeki imân gibi tevbeyi de makbûl saymazlar.

Bütün bunlar, uzun ve uzak bir mâzînin ilmî hakâyikidir. Özler ve sözler değişmemiştir. Zemân ve mekân tebeddül ve tahavvülünün özde husûle getireceği hiçbir tagayyür yoktur. İslâm ve imân, zemân ve mekân üstündedir. Mahziyyet-i Kur'âniyye Ezel'den Ebed'e kadardır. Bu mahziyyet için réforme bahis mevzûu değildir. Déformé olmıyan bir şey için réformé'lik düşünülemez Lâkin, 'Akkâide müteâllik sözlerin 7-8 asırlık fikrî-beşerî tekâmüle muvâzî bir sûrette incelemeye tâbi tutulması, bilhâssa İzâfiyyet teorisinin, atomla ilgili bilgilerin ışığı altında mes'eleleri yeni bir izâha kavuşturmak, mütehasıs İslâm mütefekkirleri için bir vazîfedir. İsmâîl Hakkı İzmirli'nin *Yeni 'İlm-i Kelâm*'²⁶ bu husûsta atılmış ilk adımlardan biri olmakla beraber daha şümüllü te'lifâta ihtiyâc vardır. İslâm dîni'nin ve İslâmî imânın müsbet ilm imtihânından hiç bir korkusu yoktur.

— ان الدين عند الله الاسلام —

KISALTMALAR VE BİBLİYOGRAFYA

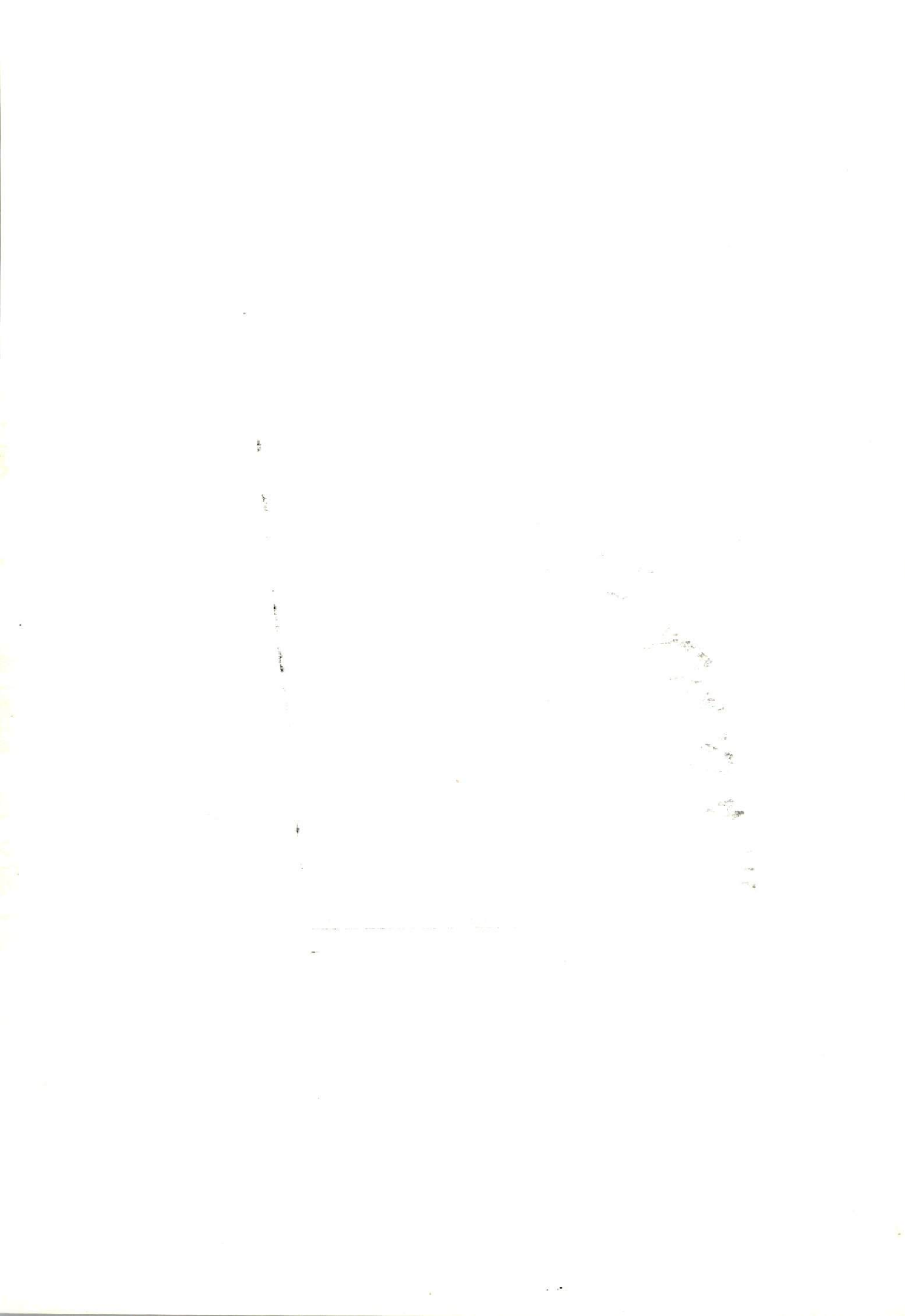
A' : *el-A'lâm*, Hayrû'd-Dînî 'z-Zerkelî, c. I, II, III, Matba'atü'l-'Arabiyye, Mısr 1345/1927—1347/1928, 1188, s.

'Ak : *el-'Akkâidü'n-Nesefiyye*, 'Umer b. Muhammedî'n-Nesefî, metin ve şerhlerinin muhtelif baskıları. Biz, daha çok, 8. notta bahsi geçen şerhinden istifâde ettik. A'da (c. II, s. 721) 'Ak'nin kaydı yoktur.

AŞ : *Kasîde-i Lâmiyye*'nin Anonim Şerhi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütübhânesi, yazma eserler kısmı, Fevzi Arıncı kitapları, alınış tarihi: 14/V/1952. Mecmûanın eb'âdı : 33×11 sm.; kâğıdı : âdî Venedik; cildi : âdî mukavva; verak sayısı : 56. (1b-34b : *Gülşen-i Esrâr*, Şâhidî-i Mevlevî; 35a-38a : boş; 38b-56a : Anonim *Şerhu Bed'i'l-Emâlî*. 65 beyti muhtevî); hattı : neşî kırması; hattâtı : Mechûl; tarihi : belli değilse de H. XII./M. XVIII. asırda yazılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

²⁶ İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, mülga Dâr-ül-Fünûn İlahiyyat Fakültesi neşriyyatından No. 1, İstanbul H. 1343ŞR. 1340ŞM. 1924.

- Ed* : *Kitâbu 'İlmi 'l-Edeb*, el-Cüz'ü 'l-evvel fi 'İlmi 'l-İnşâ'i ve 'l-'Aruz, L. Şeyho 'l-Yasû 'î, Beyrût (târîhsiz) 1935 le 1940 arasında intişâr etmiştir. Kat'î târîhini tesbît edemedim. Arab Edebiyatına dâir yazılmış en mükemmel eserlerdendir. (Müellifi bir Katolik-Arab papastır; daha başka eserleri de vardır).
- GAL* : C. Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, B I, 1943; II, 1949 (ikinci tab'ı), Leiden, Brill neşri. (Bazı zühûllerden sarfınazar edilirse Arab diliyle yazılmış müellefat hakkında en sağlam malûmatı bu eserden elde etmek mümkündür).
- GAL, Sp* : *GAL* maddesinde bahis mevzuu edilen eserin süplemanıdır. B I, 1937; II, 1938; III, 1942; Leiden, Brill neşri. Bu üç cilt, iki esas cildin eksiklerini tamamlamakta, yanlışlarını düzeltmektedir).
- KZ*: Kâtib Çelebi, *Keşfü 'z-Zunûn 'an-Esâmi 'l-Kütübi ve 'l-Fünûn*, Şerefüddîn Yaltkaya — Kilisli Muallim Rif'at Bilge neşri, I. cild, İstanbul 1941; II. cild, İstanbul 1943.
- KZz*: (*Keşfü 'z-Zunûn zeyli*—) *İzâhu 'l-Meknûn fi-'z-zeyli 'alâ-Keşfi 'z-Zunûn 'an-Esâmi 'l-Kütübi ve 'l-Fünûn*, Bağdâdlı İsmâîl Paşa, I. cild, Şerefüddîn Yaltkaya — Kilisli Muallim Rif'at Bilge neşri, İstanbul 1945; II. cild, Kilisli Muallim Rif'at Bilge neşri, İstanbul 1947.
- Mc* : Yazma Mecmûa. (7. nota bkz.).
- Mm* : *Mu'cemü 'l-Maţbû'âti 'l-'Arabîyyeti 'l-Mu'arreb*e, Yûsuf E. Serkis, Maţba'atü Serkis, Mısr 1346/1928, c. I ve II, s. 5+2024+152+18.
- MT* : *Lâmîyye-i Kelâmîyye*'nin matbû manzûm tercemesi, *Kasîde-i Emâlî Terceme-i Manzûmesi*, Hâfız Refî', Mahmûd Bey Matbaası, İstanbul 1302 § 1884, 36 s.
- NF* : 10. nota bakınız.
- TA* : *Kitâbü't-Ta'rîfât*, Seyyid Şerîf-i Cürçânî, Flügel neşri, İstanbul ve Mısr neşirleri.

GAZÂLÎ'NİN “BÂTİNÎLERİN BELİNİ KIRAN DELİLLER” İ “KİTÂB AVÂŞİM AL-BÂTİNÎYA”

AHMED ATEŞ

İslâmiyette, hemen tereddütsüzce söylenebilir ki, hiçbir mezhep şî'ilerin (“Hazret-i Ali taraftarlarının”) *Sab'îya* (“Yedi imâm kabûl eden”) kolu kadar maddî ve mânevî mücadelelere, kan ve mürekkep dökülmesine sebep olmamıştır. Bu mezhep, yedinci imâm saydıkları İsmâ'îl b. Ca'far al-Sâdiq'ın adından dolayı İsmâ'îliya¹ adı ile tanınmış olduğu gibi, daha III./IX. yüzyıldan başlayarak, İslâm ülkelerinin türlü yerlerinde kanlı ihtilâller çıkarmış olan hareketlerin ilkinin başında bulunan Hamdân Karmat'a nisbetle *Karâmiya*, *Karmatîya* (“Karmatîler”) adı ile de şöhret kazanmıştır². Bilhassa yeni-eflâtuncular vasıtası ile almış oldukları Yunan felsefesini, mümkün olduğu kadar, İslâmiyet ile mezc etmeğe çalışan³ bu mezhebin bütün fikir ve iddiaları burada kısaca açıklanamaz. Ancak şu kadar söylemek lâzımdır⁴ ki, esas bakımından derece derece bir öğretmeye (=ta'lim, bundan dolayı bu mezhebe *Ta'limîya* de denir) dayanan bu mezhebin taraftarları, kâinatı bütün sıfatlardan münezze ve başka bir nura benzemeyen bir nur şeklinde telâkki ettikleri ilâhî zâtın (=Allahın) derece derece nur (=akıl, gerçek varlık) ve zulmet (=nefs, gerçek bir varlığı olmayan madde) hâlindeki tecellisinden ibaret görürler. Nefsin aklın kemâline erişmek istemesinden meydana gelen hareketten felekler ve dünyadaki mevâlid-i selâse (yani cansızlar, nebatlar ve canlılar) hasil olur. Canlıların en yükseği olan insan ilâhî zâtın nurlarını daha çok almaktadır. Ancak insanlar arasından doğrudan doğruya ilâhî zâtın mümessili olanlar vardır. Bunlar peygamberler olup, onlara *nâtiq* (=konuşan) derler. Son peygamber Hazret-i Muhammed'dir; *Qur'an* ise Cebrâil'in getirdiği bir vahy değil, Peygamber'in kendi sözüdür. Ancak bunun bir dış (*zâhir*), bir de iç (*bâtin*, bu telakkilerinden dolayı bunlara bâtinîye “bâtinîler” de deniler) mânası vardır; dış mâna, meyvenin atılan kabuğu gibi ehemmiyetsizdir; iç mâna ise, asıl maksad olan öz, meyvenin içi gibidir. Bu iç mâna, her peygamberin yanında bulunan ve nefsin mümessili olup, *nâtiq*'a karşılık *şâmit* (=sessiz) dedikleri *vaşî* ve *imâm*'ın öğretmesi (*ta'lim*) sayesinde meydana çıkar. Hazret-i Muhammed'in *şâmit*'i Hazret-i 'Alî olup, *Qur'an*'ın mânası ancak onun açıklamaları ile anlaşılabilir. Ondandır, sıra ile, imâm olarak Hasan, kardeşi Husayn, bunun oğlu 'Alî Zayn al-'Abidin, oğlu Muhammed al-Bâkir, oğlu Ca'far al-Sâdiq ve oğlu İsmâ'îl gelir (babasının hayatında, 142/759 yılında, ölmüştür). *Qur'an*'ın iç (*bâtinî*) mânası ve şeriat ahkâmı, hatadan münezze ve yanlış yapmaz(=*ma'sûm*) olan bu son imâmdan sonra, bunun gizli (*mastûr*) mümessillerinden öğrenilmelidir. Bunların da türlü ülkelerde *huccat*, *dâ'î* v.s. gibi, derecelerine göre isimler alan mümessilleri bulunur.

İşte bu İsmailiye mezhebine yukarıda kısmen açıklanan fikirlerinden dolayı bir

¹ Bk. *İslâm Ansiklopedisi*, *İsmailîler* maddesi (C. V/2, İstanbul, 1951, s. 120 v.dd.), B. Lewis'in yazdığı makale, bütün bibliyografya, tam olarak, orada bulunacaktır.

² Bk. *İslâm Ansiklopedisi*, *Karmatîler* maddesi (c. VI, İstanbul, 1953, s. 352 v.dd.), L. Massignon tarafından yazılmıştır.

³ Bk. L. Massignon, *adı geçen makale*, s. 352 a ve bilhassa 358 b.

⁴ Kaynakların bu hususta verdikleri bilgiler birbirinden oldukça farklıdır. Bu, uzun müddet devam eden ve çok geniş bir sâhaya yayılan bir akide ve mezhebin tabii inkişafı neticesi olabileceği gibi, kasdi değiştirmelerin de mümkün olabileceğini kabûl etmek lâzımdır. Krş. L. Massignon, *adı geçen makale*, s. 355 ve Ahmed Ateş, *İslâm Ansiklopedisi*, c. II, İstanbul, 1943, s. 339 a (*Bâtinîler* maddesi).

de bâtinîya¹ adı verilmiştir. Bu tâbir V./XI. yüzyılın başlarında yerleşmeğe başlamış görünmektedir. Çünkü Abu'l-Hasan al-Aş'arî'nin (ölm. 324/936) *Maḳâlât al-islâmî-yîn*'i² ile al-Malaḳî'nin (ölm. 377/988) *K. al-Tanbîh va'l-radd 'alâ ahl al-ahvâ' va'l-bida'*³ inde³ bâtinîya tâbiri bulunmadığı halde, büyük kelâm âlimi Abû Bekr Muḫammed b. Tayyib al-Bâḳillânî'nin (ölm. 403/1013) bugün elimizde bulunmayan *Kaşf asrâr al-bâtinîya* adlı bir eseri olduğunu biliyoruz⁴ ki, bu o zamanlar bu tâbirin bir kitaba ad olarak verilebilecek kadar yayılmış olduğunu gösterebilir.

İlk zamanlarda gizli çalışan İsmailî teşkilâtı, III. / IX. yüzyıldan başlayarak, Horasan'dan Magrib'e kadar, İslâm âleminin türlü yerlerinde isyanlar çıkarmış⁵ ve bunlardan birisi Şimalî Afrika'da kuvvetle tutunup, Mısır'da Fâtumî hilâfetine (297—567/910—1171) kurmuştur. Böylece büyük ve kuvvetli bir siyasî merkeze sahip olan İsmailî-bâtinîler, al-Azhar'i (şimdiki Ezher cami ve medresesi) kurup, burada yetiştirdikleri *dâ'î*'leri (=davetçiler, mezhep propagandacıları), İslâm âleminin türlü yerlerine göndererek, oralarda mezheplerini yayıyorlar, kendilerine istinat noktaları temin ediyorlardı.

Hicrî V. (M. XI.) yüzyılda, Büyük Selçuklular devletinin, Fâtumîler ülkesi hariç, İstanbul'dan Kâşgar'a kadar, bütün İslâm ülkelerini yüksek hâkimiyetleri altında birleştirdikleri sırada⁶, bu devletin en kuvvetli zamanında ve tam orta yerinde, Rey, İsfahan v.s. havalisinden başlayarak, bir bâtinî devlet kurmağa ve Büyük Selçuklu devletini kökünden sarımağa çalışan bir şahıs ortaya çıktı: Bu sünnî tarihçilerin çok garip rivayetleri ile şahsiyeti esrarengiz bir hal alan, fakat gerçekte —doğruyu söylemek lâzımsa— son derecede kuvvetli bir zekâyâ sahip olup, aynı zamanda yüksek bir ihtilâlcilik ve teşkilâtçılık vasıflarını taşıyan Ḥasan-ı Şabbâh, tam adı ile al-Ḥasan b. 'Alî b. Muḫammed al-Şabbâh al-Ḥimyarî idi. Ḥasan-ı Şabbâh —kendisinin kurmuş olduğu Alamût İsmailîleri devletinin merkezi olan Alamût'un Hülegü tarafından zaptı sırasında (654/1256) ele geçen ve metni hülâsaten al-Cuvaynî'nin *Târîḫ-i cihân-guşây*'inde⁷ ve galiba tam olarak da Raşîd al-Dîn Fazl Allâh'ın *Câmi' al-tavâriḫ*'inde⁸ bulunan *Sar-guzaşt-i Sayyidinâ* ("Efendimizin başından geçenler") adlı hal-

¹ Bk. Ahmed Ateş, *Bâtiniyye* maddesi (*İslâm Ansiklopedisi*, c. II, s. 339—342), bütün bibliyografya orada gösterilmiştir. Bunlara ancak orada zikredilmemiş olan Muḫammed b. Mâlik al-Ḥammâdî'nin *Kaşf asrâr al-bâtinîya va aḥbâr al-Ḳarâmita*'sının türkçeye tercümesi ilâve edilebilir: *Bâtinîlerin ve Karamitelerin içyüzü*, trc. İ. Hatib Erzen, *Diyanet İşleri Başkan A. H. Akseki'nin önsözünü ihtiva eder*, Ankara, 1948 (*Diyanet İşleri Başkanlığı yayınlarından*, 24).

² Bk. nşr. H. Ritter, İstanbul 1928—1933 (*Bibliotheca Islamica*, 1 a-c).

³ Bk. nşr. S. Dederling, İstanbul, 1936 (*Bibliotheca Islamica*, 9) ve yeni Mısır neşri, Kahire, 1368/1949.

⁴ Bk. al-Subkî, *Tabakât al-şâfi'îya al-kubrâ*, c. IV, s. 192, Halim Sabit Şıbay, *Bakillânî (İslâm Ansiklopedisi*, c. II, s. 257 b), den naklen.

⁵ Bk. L. Massignon, *mezḳûr makale*, *İslâm Ansiklopedisi*, c. VI, s. 253 v.d.

⁶ Büyük Selçuklu devletinin her bakımdan çok kuvvetli ve ihtişamlı olduğu bu devir hakkında şimdi en iyi kaynaklara ve en yeni araştırmalara bakılarak yazılmış olan şu esere müracaat edilebilir: İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah devrinde Büyük Selçuklu imparatorluğu*, İstanbul, 1953 (*İ. Ü. Edebiyat Fakültesi yayınlarından*, nr. 569).

⁷ Nşr. M. Muḫammed Ḳazvîni (*Gibb Memorial Series*, nr. 16, 3), c. III, s. 142—152, 186—215 ve bir de aynı neşirde bu sahifelere ait notlar.

⁸ *Câmi' al-tavâriḫ*'in bu kısımları henüz neşredilmemiştir. En iyi el yazması nüshası şudur: Topkapı sarayı, Hazine kütüphanesi, Nr. 1653 (müellifi zamanında istansah edilmiş bir nüsha olup, Timurular devrinin büyük müverrihi Ḥâfiz-i Abrû'nun istifade ettiği nüshadır. Fâtumîler ile İsmailîlere ait kısım için bk. varak 342 b—375 a). Bunun İsmailîlerin ve bu arada Ḥasan-ı Sabbâh'ın fikirlerine dair parçaları, bazı notlar ve ingilizceye tercümeleri ile birlikte, Reuben Levy tarafından neşredilmiştir: *The Account of the Isma'îli doctrines in the Jami' al-Tavâriḫ of Rashid al-Din Fadlallah (Journal of the Asiatic Society*, 1930, s. 509—536).

tercemesine göre—, aslında Yemen Himyerî kabilelerine mensup idi. Bu iddianın doğru olup olmadığı pek belli değildir. Fakat ne olursa olsun, babası bugünkü Tahran'ın yakınlarından bulunan Rey şehrinde yerleşmişti ve Hasan da orada doğmuştu. Kendisi ilk önce şî'ilerin İsna aşeriye (“Oniki imâm kabûl eden”) mezhebin-den idi; sonraları Fâtümîlerin bu civardaki *dâ'î*'leri ile görüşüp, İsmailiye mezhebine geçti. 469/1077'de, kendisini nâip tayin eden Irak baş-dâisi 'Abd al-Malik b.al-'Aṭ-ṭâş'ın tavsiyesi üzerine, Rey'den çıkarak, Mısır'a gitti ve 471(1070)'de Kahire'ye vardı. O zaman Fâtümî halifesi olan al-Mustansîr (427—487/1036—1094), ilk önce oğlu Nizâr'ı veliahd tayin etmiş iken, sonra ikinci bir nas ile, küçük oğlu al-Musta'î'yi veliahd tayin etmişti. Hasan-ı Şabbâh, yalnız ilk nassı kabûl eden ismailî akidesinin esaslarına sadık kalarak, ikinci nassı kabûl etmeyip, Nizâr'ın tarafını tuttu ve onun lehinde çalışıp, propaganda yapmağa başladı. Bunun üzerine al-Musta'î'nin kayın babası olan başkumandan (*amîr al-cuyûş*) Badr al-Camalf'nin takibine uğradı ve, Kahire'de bir buçuk yıl kaldıktan sonra, Fâtümî halifesini görmeden, Mısır'dan kaçmak mecburiyetinde kaldı. 473/1081'de İsfahan'a gelip, orada gizlendi. Sonraları, çok eskiden beri şî'i veya şî'i taraftarı olan Şimalî İran'da kuvvetli bir propaganda faaliyetine girişti. Bu defa Nizâm al-Mulk'ün kendisini takip ettirmesi üzerine, Elbürz dağları üzerinde, sarp ve aşılmaz kayalıklar ve derin vadilerin yanında bulunan Alamût kalesini ele geçirip (483/1090), orayı kendisi ve taraftarları için, bir sığınak ve dayanak yeri hâline getirdi. Hasan-ı Şabbâh, bazı tesadüflerin de yardımı ile, Melikşah ve Nizâm al-Mulk'ün tazyik ve takiplerine rağmen, orada tutundu ve Alamût İsmailîleri devletinin temeli böylece atılmış oldu. Mezhebini yaymak için çalışmalarına buradan devam ederek, yetiştirdiği fedâiler ile, bir çok ileri gelen devlet adamlarını öldürttü ve Selçuklu ülkesinin çeşitli yerlerinde kanlı ihtilâller çıkarttı ¹.

Hasan-ı Şabbâh, muvaffakiyetlerini yalnız teşkilâtçılığına ve etrafındakilere son derecede müessir olan şahsiyetine medyun değildi; o, aynı zamanda yeni bir propaganda (*da'va*, mezhebe çağırma) usulünü bulmuş ve Fâtümî-bâtunî propagandasına yeni bir istikamet vermişti. İsmailîler ve onlardan alarak, sünennî tarihçiler tarafından *al-Da'vat al-cadîda* (“Yeni propaganda”) denilen bu usulün esası, hasımlarını gayet sade mantikî deliller ile, şatranç oyunundaki gibi, susturup, mat etmekten ibaret idi. Hasan-ı Şabbâh, bu gaye ile, karşısındaki hasmı hemen susturan delilleri toplamış ve onlara kolay anlaşılır ve ezberlenir birer kıyas şeklini vererek, *al-Fuṣûl al-arba'a* adını verdiği çok kısa olması icap eden bir risale yazmıştı ². Bunun ilk bölümünde meselâ şöyle diyordu ³ : Tanrı hakkındaki bilgiler yalnız akıl ve düşünme ile, yahut bir öğretmenin öğretmesi (*ta'lim*) ile elde edilir. Birinci şıkkı kabûl eden kimsenin ayrı fikirlerde olan kimselere itiraz etmemesi lâzımdır, halbuki hâl böyle değildir; o halde Tanrı hakkındaki bilgi ancak bir öğretmenin öğretmesi ile mümkün olabilir.

¹ Bu hâdiselerin teferruatı için bak. İbrahim Kafesoğlu, *adı geçen eser*, s. 128—135. Burada tam bir bibliyografya da vardır; buna ancak bunlardan evvelki notta bahsedilen Raşîd al-Dîn Fazl Allâh'ın *Câmi' al-tavârih*'ini ilâve etmek lâzımdır.

² Cuvaynî'nin *Târih-i Cihân-guşây*'ında görülen farsça metin ile *Câmi' al-tavârih*'teki metin bunun aslı olabilir. Abû'l-Faṭṭ Muḥammed b. 'Abd al-Karîm al-Şahrastânî (ölm. 548/1153), dinler ve mezheplerden bahseden meşhur eserinde, bunun arapçaya tercümesini vermiştir. Bk. *al-Milâl va'l-nihâl* (İbn Hazm, *K. al-Fişal fi'l-milâl va'l-ahvâ' va'l-nihâl*, Kahire, 1320 haşiyesinde), c. II, s. 33 v.dd. Al-Şahrastânî sözlerine şöyle başlar:

ونحن نثقل ما كتبته بالعجمة الى العربية ولا معاب على الناقل .. فنبدأ بالفصول الاربعة التي ابتدأ الدعوة بها وكتبها عجمية وعربيا... .

(“Biz onun farsça yazmış olduğunu arapçaya çeviriyoruz. Çeviren bundan dolayı ayıplanamaz... Biz *al-Fuṣûl al-arba'a* ile başlayacağız. O propagandasına (*da'va*) bununla başladı; kendisi farsça yazmıştı, ben arapçaya çevirdim”).

³ Bk. al-Şahrastânî, *adı geçen eser*, c. II, s. 33.

Hasan-ı Şabbâh, aynı şekilde muhakemesine devam ederek, şöyle der ¹: Bu öğretmen alelâde bir şahıs olamaz, çünkü böyle olsa idi, her hangi bir itikad meselesini bir öğretmenden öğrenen kimsenin, aynı meselede kendi fikirlerine uymayan fikirler söyleyen kimseye itiraz etmemesi icab ederdi. Halbuki bu itiraz ve inkâr mevcuttur; o hâlde hata ve yanlış yapması mümkün olmayan (=ma'sûm) bir öğretmen bulmak lâzımdır. Bu da Hasan-ı Şabbâh'ın "ma'sûm imâm"ıdır. Bundan başka yukarıki düşüncelerini isbat etmek için de şöyle derdi ²: Âlemde hem doğru, hem de yanlış vardır; doğrunun alâmeti bir olmaktır (*vahda*), yanlışın alâmeti ise çok olmaktır (*kaşra*). İnsanlar sırf kendi akılları ve düşünceleri ile hareket ederlerse, daima ayrı ayrı kanaatlere varırlar, yani çokluğa (=yanlış) düşerler; halbuki onlar *ma'sûm imâm*'ın öğretmesine (*ta'lîm*) baş vurmuş olsalardı, bu çokluk ve yanlış ortadan kalkar, yerini birliğe, yani doğruya bırakmış olurdu. Bundan da öğretmenin zarurî olduğu kendiliğinden meydana çıkmaktadır.

Hasan-ı Şabbâh'ın bu ve buna benzer öteki sade delilleri, zamanında yanlışlarını göremeyen kimseler tarafından, kolayca anlaşılmiş ve kabûl edilmiş görünüyor. Bu mezhebin en büyük hasmı olan al-Gazâlî'nin sözlerine inanmak lâzım gelirse ³, samimî bir çok kimseler bu delilleri kabûl etmemekle beraber, uyandırdıkları şüphe ve tereddütlerden kendilerini kurtaramıyorlar ve iman ve itikada ait bir çok meselelerde büyük sıkıntı ve ıztıraplara düşüyorlardı. Büyük Selçuklu devleti ordularının Hasan-ı Şabbâh taraftarlarını baskı altında tutması, bu deliller aynı mantıkî yollar ile bertaraf edilmedikçe, hiç bir fayda vermez ve mezhebin yayılmasına engel olamazdı.

İşte İsmailî-batınîlerin bu ve buna benzer delillerini en kat'î şekilde bertaraf etmek şefi, V./XI. yüzyılın, hatta belki bütün İslâm dünyasının en büyük kelâm âlimi ve mütefekkeri olan al-Gazâlî'ye düştü. Burada hayatı ve başka çalışmaları hakkında çok bir bilgi vermek lüzumu olmayan ve Tuslu çok fakir bir ailden yetişmiş bulunan Abû Hâmid Muḥammed b. Muḥammed al-Gazâlî (450—505/1058—1111) ⁴, aynı fikir muhiti içinde, aynı şüphe ve tereddütler ile yetişmişti. Hayatının sonlarında yazdığı ve bir nevi otobiyografi olan *al-Munķiz min al-żalāl*'i ancak bu muhit içinde anlamak kabildir ve bu eser baştan başa kendisinin bu dinî şüphelerden kurtulmak için sarfettiği cehitlerin, gösterdiği gayretlerin hikâyesinden ibarettir ⁵. Al-Gazâlî, vezir Nizâm al-Mulk'ün huzurunda yapılan bir münakaşada, mecliste bulunan başka âlimlere üstün geldiği için, onun tarafından Bağdad'daki meşhur Nizâmiye medresesine müderris tayin edilmiş ve 484/1091'de orada derslerine başlamıştı (burada, Hasan-ı Şabbâh'ın Alamût'u zaptederek, orayı dinî-siyasî propagandasına üs yapmasının 483/1090 yılında olduğunu hatırlamak yerinde olacaktır). Al-Gazâlî, Bağdad şehrinde, Abbasî halifesi al-Mustazhir (487—512/1094—1118) ile Nizâm al-Mulk'ün teşvikleri ile ⁶, artık kendisini tesirlerinden kurtarmış olduğu İsmailî-batınîlere karşı

¹ Fk. al-Şahrastânî, gösterilen yer.

² Bk. al-Şahrastânî, c. II, s. 35.

³ Bk. *al-Munķiz min al-żalāl*, İstanbul, 1287, s. 3 v.dd. Şimdi bu eserin Hilmi Güngör tarafından yapılmış güzel türkçe tercümesine bakılabilir: İstanbul, 1948 (*Dünya Edebiyatından tercümeleler, Şark-İslâm klâsikleri*, 18), s. 1 v.dd. ve bilhassa s. 33, ortalarında.

⁴ Bk. *İslâm Ansiklopedisi*, c. IV, İstanbul, 1945, s. 748 v.dd. Kasım Kufralı'nın yazdığı *Gazzâlî* maddesi, bütün kaynaklar orada gösterilmiştir. Bir de bak. İ. Kafesoğlu, *adı geçen eser*, s. 177 v.dd.

⁵ Bk. *al-Munķiz*, bundan evvelki notta anılan tercüme, s. 2 v.dd.

⁶ Nizâm al-Mülk İsmailî-Bâtınî tehlikesini çok iyi görmüş ve anlamış idi, bk. Nizâm al-Mulk, *Siyâset-nâme*, Tahran basması, s. 116 v.dd., krşl. bir de, A. Ateş, *Deylem (İslâm Ansiklopedisi*, c. III, İstanbul, 1944, s. 573 a altta). Hatta L. Massignon, 1940 da İstanbul'da vermiş olduğu bir konferansta (basılmış olup olmadığını bilmiyorum), Bağdad'daki Nizâmiye medresesinin, Ezher'in İsmailî-bâtınî mücadelesine karşı ehl-i sünnet ve cemâatin fikirlerini müdafaa etmek maksadı ile kurulmuş olduğunu anlatmıştı. 458(1065—1066)'de kurulmuş olan bu Nizâmiye medresesi, ehl-i sünnet akidelerini yaymak

şiddetli bir mücadeleye girişti. İlk olarak, halifenin emri üzerine yazdığı ve bundan dolayı da *al-Kitâb al-Mustazhiri fî bayân fazâ'ih al-bâtiniya* adını verdiği eseri yazmış görünüyor¹. Bundan başka, aynı sahada, *Mavâhim al-bâtiniya*, *Mufaşşil al-hilâf*, *al-Durc (al-Darac?) al-marķûm*, *al-Kiştâs al-mustaķim*² ve *Huccat al-ħakķ* adlı eserleri de kaleme almıştır³.

Al-Ġazâlî'nin bu arada bir de *Ķavâsim al-bâtiniya* ("Bâtinîlerin belini kıran deliller") adlı bir risale de yazmış olduğu bilinmekte idi⁴. *Ķiştâs al-mustaķim*'inde de adı geçen bu eserin⁵ şimdilik bilinen yegâne nüshasını, Kastamonu Genel Kitaplığında, al-Ġazâlî'ye ait risalelerden meydana getirilmiş bir mecmua içinde bulmuştum⁶. Metni biraz ileriki sahifelerde verilecek olan bu küçük, fakat özlü risaleyi al-Ġazâlî bir arkadaşının isteği üzerine kaleme aldığı söylüyor. Kendisi bu dostuna bâtinîlerin uyandırdıkları şüphelerden kurtulmak istediği ve *al-Kitâb al-Mustazhiri*'de uzun uzun anlatılan delilleri kavrayamadığı, veya o kadar uzun izahlardan usandığı zaman, bu *Ķavâsim*'a baş vurmasını tavsiye etmektedir⁷. Al-Ġazâlî, böylece dostunun isteklerini yerine getirdiği gibi, Ĥasan-ı Şabbâh'ın öğretme (*ta'lim*)nin zaruî olduğuna dair delillerini, yine önunki gibi kolay anlaşılır ve kolay tatbik edilir kıyaslar ile çürütmek gayesini güttüğüne de hükmedilebilir. Böylece yeter derecede bilgisi veya anlayışı olmayanlar da, Ĥasan-ı Şabbâh'ın sözde kat'î neticeler veren kıyaslarının zayıf ve çürük noktalarını kolayca meydana çıkarmak ve reddetmek imkânını elde etmiş olacaktı. Bunun için al-Ġazâlî, ilk önce onların delillerini, bizzat Ĥasan-ı Şabbâh'ın eserinde görülen şekilleri ile, sadıkane bir tarzda, ele alıyor⁸ ve onları dörde bölüyor. Birine baş, birine son, geri kalan ikisine de iki kanat dediği bu delilleri birer birer inceliyor ve yanlış ve saçmalıklarını gösteriyor. Birinci bölümde⁹, her türlü bilgiler hususunda hata yapmayan (*ma'sûm*) imâma baş vurmanın lüzumsuz ve saçma olduğu isbat edilir ve bunun lehindeki deliller çürütülür. İkinci bölümde¹⁰, birliğin doğruluk alâmeti olması hususundaki kıyasın esasında yanlış olduğu gösterilir; üçüncüde¹¹ çokluğun yanlışlık alâmeti olması hakkındaki kıyas, yine kıyas ölçülerine vurulmak sureti ile, reddedilir ve nihayet son bölüm olan dördüncü bölümde¹², her meselede doğru ve yanlış bulunabileceği, bâtinîlerin cevapları bir olduğundan, yani birlik kendi taraflarında bulunduğundan, doğru ve hakkın da kendi taraflarında bu-

ve müdafaa etmek suretile İsmailî-batınîlerin Ezher'ine karşı zımnî bir cevap sayılabilir, fakat bu gaye hiç bir şekilde ifade edilmiş görünmüyor (bk. Asad Talas, *La madrasa Nizamiyye et son histoire*, Paris, 1939 ve İ. Kafesoğlu, *mezķûr eser*, s. 171 v.d.).

¹ Bu eserin o zaman bilinen yegâne noksan nüshası, uzun bir önsöz, tercüme ve açıklamalar ile birlikte I. Goldziher tarafından neşredilmiştir: *Streitschrift des Ġazâlî gegen die Bâtiniyya-Sekte*, Leiden, 1916 (*Veröffentlichungen der de Goeje-Stiftung*, nr. 3).

² Bk. nşr. Muştafâ al-Ķabbânî al-Dimaşkî, Kahire, 1318/1900, krşl. C. Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur*, c. I, s. 548 (nr. 28); *Supplement*, c. I, s. 749 (nr. 28).

³ Bk. *al-Munķiz*, *amlan tercüme*, s. 41 v.d.; I. Goldziher, *amlan eser*, s. 26 v.dd.; K. Kufrahı, *amlan makale*, *İslâm Ansiklopedisi*, c. IV, s. 752 ve krşl. C. Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur*, *Supplement*, I, Leiden, 1937, s. 747 (nr. 23 a), 749 ve not 1.

⁴ Bk. I. Goldziher, *amlan eser*, s. 26 ve not 5; o bunun *Mavâhim al-bâtiniya* ile aynı eser olabileceğini de söylemişti.

⁵ Bk. *amlan tabı*, s. 58, str. 1.

⁶ Kastamonu, Genel kitaplık, Nr. 127/3 (varak 71 a—78 b); bk. Ahmed Ateş, *Kastamonu Genel kitaplığında bulunan bazı mühim arapça ve farsça yazmalar*, *Oriens*, c. V, nr. 1 (1952), s. 35.

⁷ Bk. *Metin*, vr. 71 b v.d.

⁸ Bk. *Metin*, vr. 72 a v.d.

⁹ Bk. *Metin*, vr. 72 a v.d.

¹⁰ Bk. *Metin*, vr. 74 a v.d.

¹¹ Bk. *Metin*, vr. 75 a v.d.

¹² Bk. *Metin*, vr. 76 b v.dd.

lunması icap ettiği tarzındaki kıyasın yanlışlığı isbat edilir. En sonunda¹, bâtınîlerin bir kaç hileli meselesi alınıp, bunların cevapları verilir.

Al-Ğazâlî'nin kendisine has açıklık ve sadelikle anlattığı ve tercümesi bulunan delilleri burada tekrar etmeğe lüzum yoktur. Ancak burada bir meseleye temas etmek lâzımdır: al-Ğazâlî hasımlarının, bilhassa o kadar nefret ettiği bâtınîlerin esas düşüncelerini ne dereceye kadar samimî bir surette nakletmiştir? Onları kötü göstermek için, yahut düşüncelerini eserinde kolayca reddediyormuş gibi görünmek için, veya aslında gizli bir mezhep olan bâtınîliğin sırlarını yeter derecede bilmediği, veya fikirlerini iyi kavramadığı v.s. sebepleri ile, onların fikir ve akidelerini değiştirmiş olması mümkün ve muhtemel değil midir? Al-Ğazâlî'nin her hususta, bilhassa, düşünce bakımından samimiyeti, kasdî bir değiştirme yapmış olması ihtimalini bertaraf eder. Diğer hususlarda ise, yani bâtınîlerin fikir ve akideleri hakkında yeter derecede bilgi toplayamaması elbette mümkündür. Bizzat kendisi de bâtınî bir tanıdığından, onların kendilerine karşı yazılmış olan reddiyelere güldüklerini, çünkü bunları yazanların mezheplerini ve düşüncelerini anlıyamamış olduklarını söylediğini yazar². Al-Ğazâlî ise, bunu bilerek, aynı hataya düşmemek için, onların mezhepleri hakkında mümkün olduğu kadar doğru ve geniş bilgiler toplamağa çalışmış ve bir takım eserlerinde bu bilgileri nereden ve kimlerden aldığını tasrih etmiştir. Meselâ bir kısım bilgileri bir bâtınî tanıdığından almış³, bir kısmını da Hemedan, Tus gibi yerlerde öğrenmiştir⁴.

Bâtınîlerin fikir ve akidelerini samimiyetle aksettirmek hususundaki şüphelere gelince, öyle görünüyor ki, bunlar tamamıyla yersizdir. Al-Ğazâlî'nin samimî şahsiyeti bu bakımdan yeter derecede sağlam bir garanti teşkil ederse de, hâricî bir takım deliller de gösterilebilir. Kanaatimce şu iki kayıt bu husustaki bütün şüpheleri ortadan kaldırabilir :

a) Al-Ğazâlî'nin meselâ *Kavâşim al-bâtinîya*'da bâtınîlerin delilleri olarak gösterdiği deliller, al-Şahristânî'nin *al-Milal va'l-nihal*'inde bulunan Hasan-ı Şabbâh'ın *al-Fuşûl al-arba'a*'sının arapçaya tercümesi⁵ ile mukayese edilirse, aradaki ayniyet hemen meydana çıkacaktır;

b) Al-Ğazâlî, *al-Munķiz min al-żalāl*'inde bizzat anlattığına göre, kendisi bâtınîlere karşı yazdığı eserlerde, onların delillerini o kadar makul ve mantıkî bir şekle sokuyordu ki, bir dostu bazı kimselerin bunların reddiyesini okumayıp, yalnız bu kısımlarını okuyarak, bu fikirlere kapılacağından korkmuş ve al-Ğazâlî'yi tenkit etmişti⁶.

O halde al-Ğazâlî'nin tahlil ve yanlışlıklarını meydana çıkardığı delillerin bâtınîlerin kendi delilleri olduğundan şüphe edilmesi için hiç bir sebep mevcut değildir.

Son olarak, bu neşre esas teşkil eden ve tarafımızdan bulunmuş olan el yazması nüshadan bahsetmek lâzımdır. Kastamonu'da Genel Kitaplıkta, 127/3 numarada kayıtlı olan nüsha, bizzat al-Ğazâlî'nin bir müddet ders okutmuş olduğu Nişabur'daki Nizâmiye medresesinde istinsah edilmiştir. İstinsah tarihi 544 H. yılı olup, al-Ğazâlî'nin ölümünden ancak 39 yıl sonradır⁷. O halde onun diğer eserleri ile ve onların

¹ Bk. *Metin*, vr. 78 a v.d.

² Bk. *al-Munķiz min al-żalāl*, *anılan tercüme*, s. 32 v.d.

³ *al-Munķiz*, s. 41 v.d.

⁴ Krşl. K. Kufarlı, *anılan makale*, s. 752.

⁵ Bk. Yukarıda anılmış olan yer.

⁶ Bk. *anılan tercüme*, s. 31 v.d.

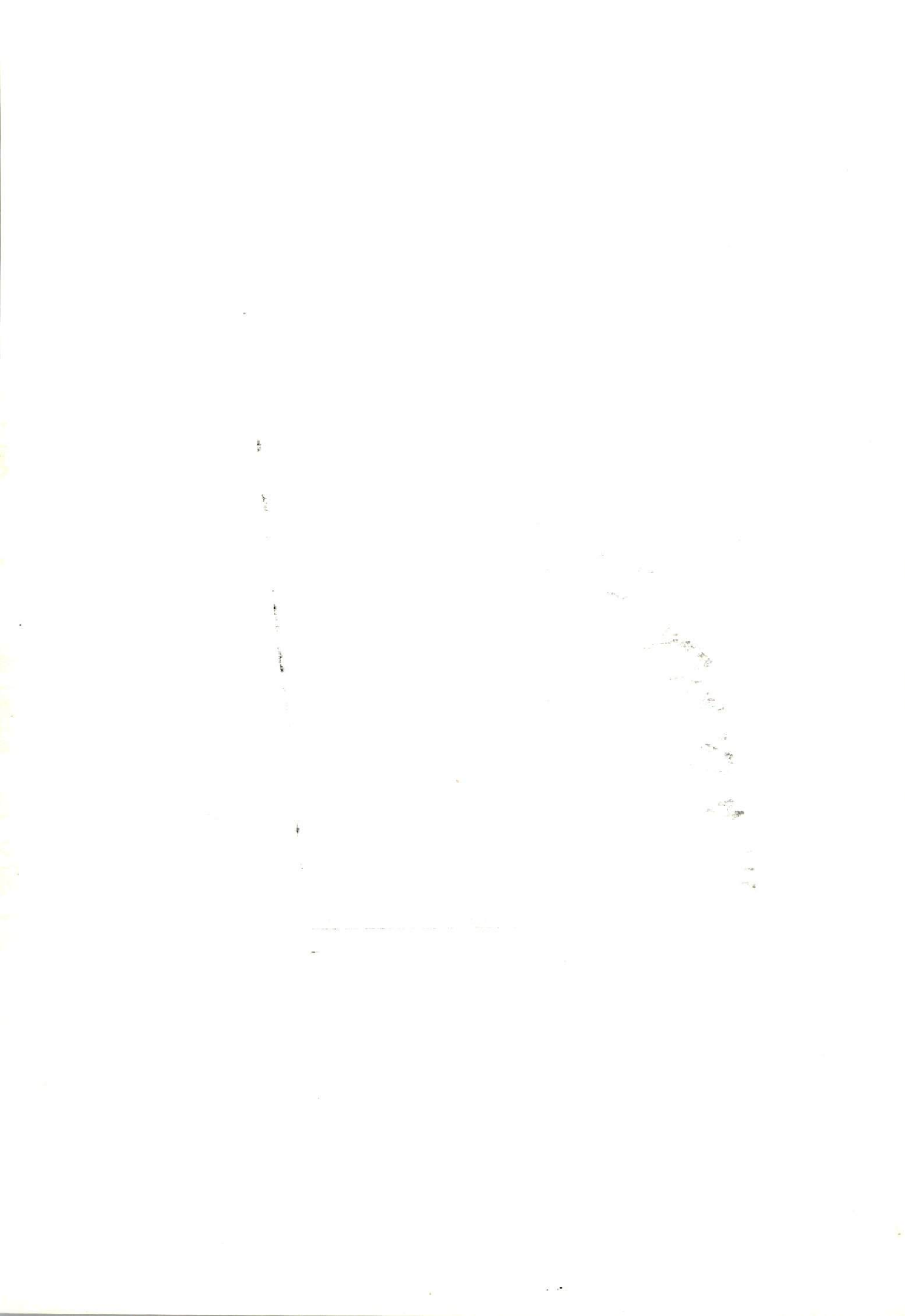
⁷ Burada faksimilesi bulunan son sahifeye bakınız.

arasında ¹ bulunan bu el yazması nüsha her bakımdan güvenmeğe değer bir nüshadır. Şu kadar var ki, bu el yazması nüsha, son derecede işlek bir yazı ile yazılmış olduğundan, harflerin noktaları hemen hemen hiç konulmamış, bir kaç harf de bir kaç türlü okunabilecek şekilde yazılmıştır ². Bundan başka bu yazma nüshada, aslı ile mukabele edildiğine dair sonunda bir kayıt bulunmasına rağmen ³, bazı yanlış yerlere, hiç olmazsa nâşire öyle görünen yerlere tesadüf edilmektedir. Bu metni mukabele ve mukayese edecek başka bir nüsha da mevcut olmadığından, metin neşredilirken, nâşir ister istemez, noktaları kendisi tamamlamak ve yanlışları kendi anlayışına göre düzeltmek mecburiyetinde kalmıştır. Metinde yapılan düzeltmeler dâima notlarda gösterilmiş olduğundan, okuyucu bunları kolayca görüp fark edebilecektir. Tamamlanan noktalara gelince, notlarda bunlara işaret etmek, her kelime için bir not yazmağı icab ettirecekti ki, bu çok zaman faydasız ve lüzumsuz bir külfetten ibâret olacaktı. Bunun için, okuyucuya metinde yazı şekillerine son derecede dikkat edildiğini söyledikten sonra, her hangi bir hususta şüphe edildiği takdirde, şüpheli görülen kelimelerin noktasız olarak düşünülmesini, bu suretle hem nâşirin aldanması mümkün ve muhtemel olan yerlerin, hem de doğru şekillerin daha kolay bulunabileceğini hatırlatmak yerinde olacaktır.

¹ Bu mecmua içinde bulunan al-Ğazâli'nin eserleri şunlardır: *Kitâb al-cavâhir* (son sahifeleri), *K. al-Arba'in fî uşûl al-dîn*, *Ķavâşim al-bâtinîya*, *al-MunĶiz 'an al-zalâl*, *al-Ķistâs al-mustaĶim*, *İlcâm al-'avvâmm 'an 'ilm al-kalâm*, (bk. A. Ateş, *anılan makale*, s. 35 v.d.).

² Burada örnek olarak konulmuş olan iki sahifenin fotokopisine bakınız.

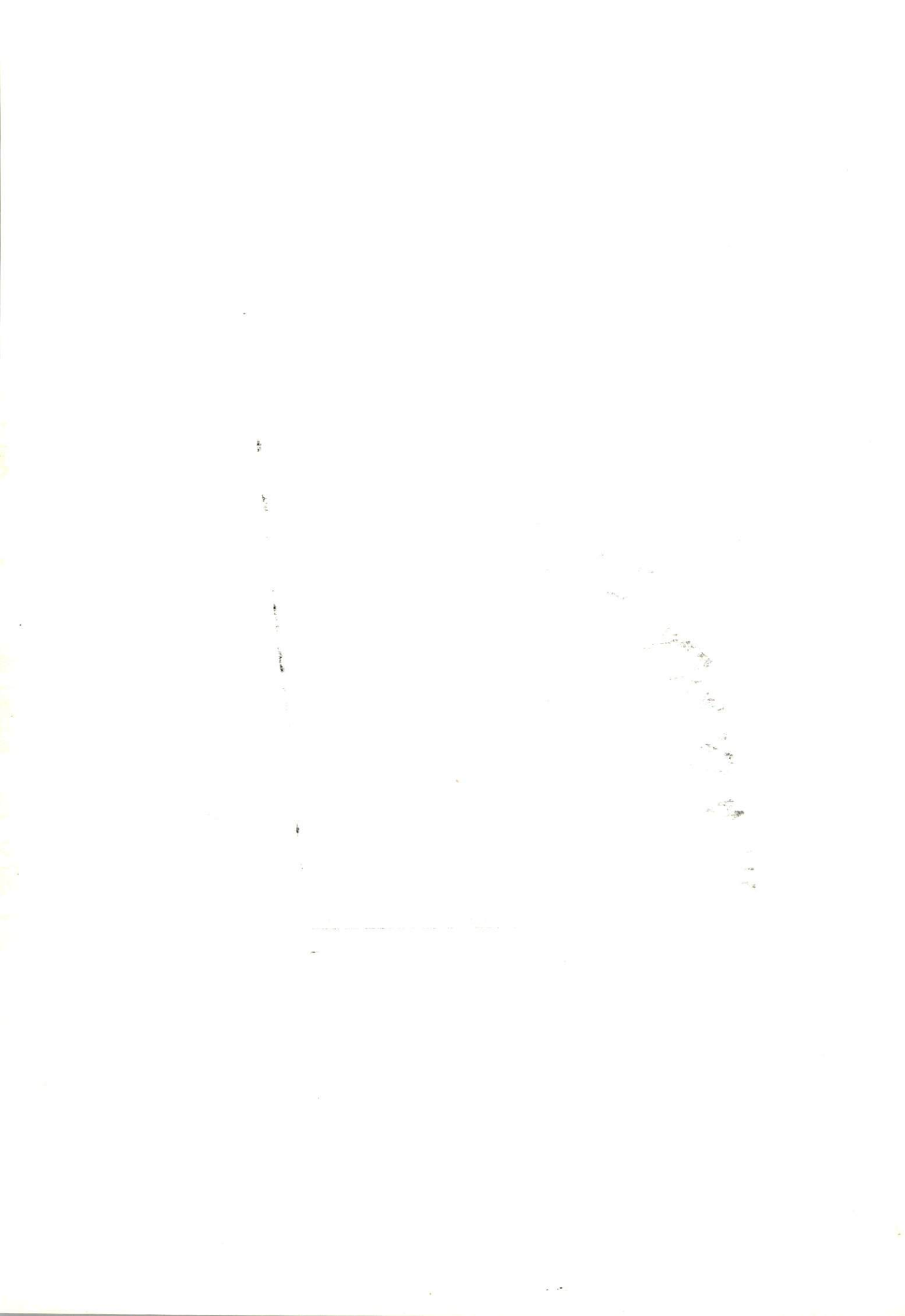
³ Bk. son sahifenin fotokopisi, ortada, solda.

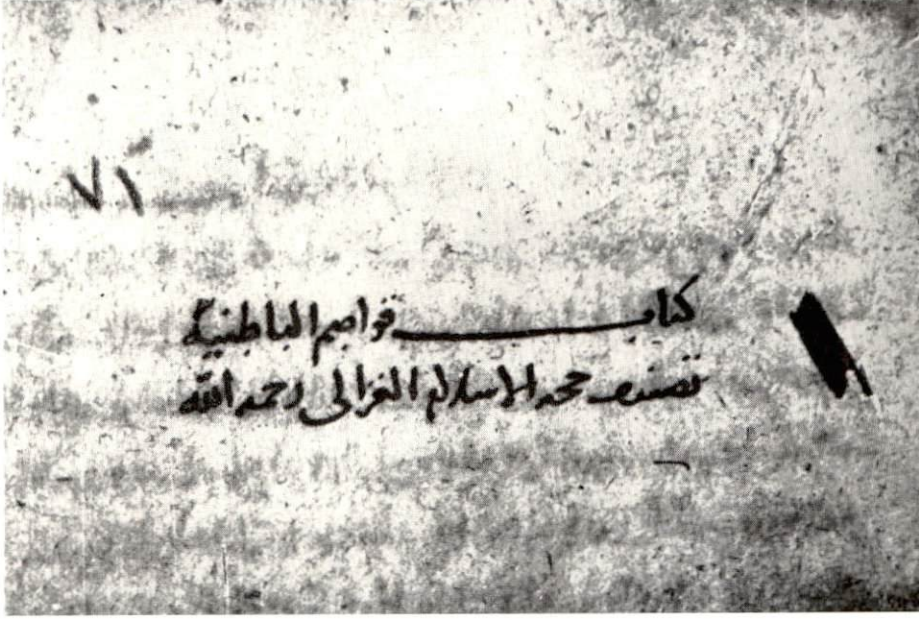
كتاب قواصم الباطنية

71 a

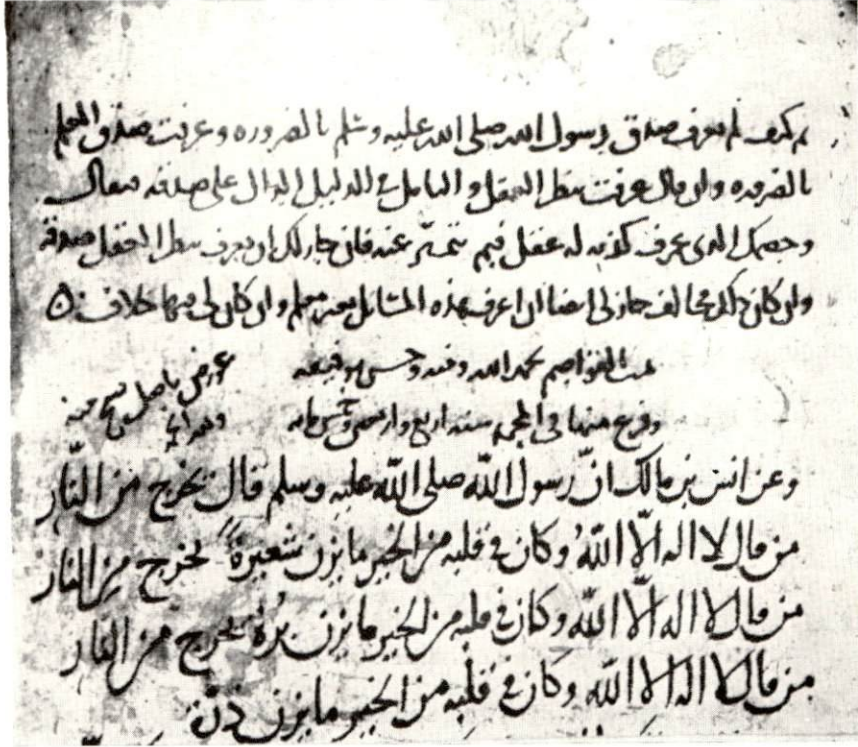
تصنيف حجة الاسلام الغزالي رحمه الله

بسم الله الرحمن الرحيم
 استوفى الله الذي لم يكسبه به تخلص الاجتهاد ولم يرد عن عمود حيار
 الاضواء واصلى على منة الذي لم يحاصره بطلته رابع الاجتهاد وانتدب
 سواد الله لا شغافك الى المنة وكلمات وحيزه عليه بقسم ظهور
 الباطنية واستاجل دابر الباطنيين وعلج عن الصدور مائة خاسم بحسب
 متعنى احار كما عايطولنا به النفس في الكتاب الملقب المستظهر في حد
 يفتقر عن ممة ذهنيك او بعض من الاجاطنة لجامعة راكك هذه القوام
 الرابع فانها صوره عن طويله وهي على اجازة موصوفة منيع الحق وشمله
 وهادته الى حاد الحق كل مرزق عنها وصل في كلام قل ودل وما اطل
 واعلم ان الكلام فاجته وناطقة وجناحين الفاصلة الاولى استاجل
 اول الكلام وفاجته والفاصلة الاخيرة تقع ذنابة الكلام وناطقة والموشطان
 نقصان حاجي الكلام محمد عبدك بعهد تلبسهم وواصل شبيه الباطنية
 ونور نومهم قولهم ان الخلاف واقع وان يدرك الحق الراي العلم ومعه مثله
 فيها نظر وكل مثله نظره فيها حق وباطل وعلامة الحق الرجة وعلامة الباطل
 الكثرة والوجهة في القول العلم والكثرة في اتباع الراي والمقول فان
 الخلق على خلاف اصنافهم اذا اهتموا على الرجوع الى العلم اربيع اختلاف من
 بينهم فلم يصور منهم خلاف ويكون منهم لا مجال واحد والذين فرغوا الى الراي

Al - Gazālī, *Kiṭāb Kawāsim al-bāṭiniyya* (Kastamonu, Genel kitaplık, nr.127/3).
Kitabın ve yazarının adları

Al - Gazālī, *K. Kawāsim al - bāṭiniyya* (Kastamonu, Genel kitaplık, nr, 127/3).
Kitabın sonu, istinsah ve karşılaştırma kayıtları

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

استوفى الله الذى لم يلدُ ببابه مخلص الاعصمه ، ولم يتمرّد عن عبوديته جبّار
الاقصمه ؛ واصلّى على نبيه الذى لم يخاصمه فى ملته زائع الا خصمه
وأبتدرُ بتوفيق الله لإسعافك الى ما التسته من كلمات وجيزة جلية تقصم ظهور
الباطنية ، وتستأصل دابر اباطيلهم ، وتقلع عن الصدور مادة تخاتلهم ، بحيث يستغنى
إيجازها عما طولنا به النفس فى الكتاب المقلّب بالمستظهرى ؛ فقد يفتّر عن فهمه ذهنك ،
او يقصّر عن الإحاطة بمجامعه رأيك ؛ فخذ هذه القواصم الأربع فانها قصيرة عن
طويلة ، وهى على ايجازها موضحة منهج الحق وسبيله ، وهادية إلى جادة الحق
كلّ من زلّ عنها وضلّ ، فربّ كلام قلّ ودلّ وما أملّ

واعلم أن لكلامهم فاتحةً وخاتمةً وجناحين ، القاصمة الأولى تستأصل أول الكلام
وفاتحته ، والقاصمة الأخيرة تقمع ذنابة الكلام وخاتمته ، والمتوسّطتان تقصّان
جناحيّ الكلام ؛ فجدّد عهدك بعمدة تلبسهم

وحاصلُ شبهة الباطنية وتزويرهم : قولهم إن الخلاف واقع ، وإن مدرك الحق
الرأى أو¹ التعليم² ، وهذه مسألة فيها نظر ، وكلُّ مسألة نظرية ففيها حق وباطل ،
وعلامةُ الحق الوحدة ، وعلامةُ الباطل الكثرة ؛ والوحدةُ فى القول بالتعليم ، والكثرة
فى اتباع الرأى والعقول ؛ فان الخلق على اختلاف أصنافهم إذا اجتمعوا على الرجوع
إلى التعليم ارتفع الخلاف من بينهم فلم يتصوّر فيهم خلاف ، ويكون منهجهم
لا محالة واحداً ؛ والذين فرغوا الى الرأى | والعقول قد اختلفوا اختلافاً كبيراً ،
والكثرةُ والاختلافُ ضرورىّ فى اتباع الرأى والعقل ؛ وزعموا أن الدليل على أن
الوحدة علامة الحق إنه إذا قيل كم خمسة وخمسة كان الجواب الحق أنه عشرة ،
وهذا جواب واحد لا كثرة فيه ، وأما الباطل فأن يُقال تسعة أو ثلاثون أو مائة
أو ستة أو ما شئت مما لا حصر له ؛ والكثرة أبداً فى جانب الباطل ، والوحدة فى جانب
الحق ؛ فهذا منتهى تلبسهم ، وهو أركّ من أن ينخدع به ذو بصيرة لو لا أن الشيطان

² انظر مناظرات فخرالدين الرازى ، حيدرآباد ، ١٣٥٥ ، ص ٢٦ .

¹ أو : فى الاصل « و » .

كان للإنسان خَدولاً ، وأن الله أَرْسَلَ «الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ تَوَّزُّهُمْ أَزْراً»¹ ولكن الله تعالى خلق الجنة وخلق لها أهلاً ، وخلق النار وخلق لها أهلاً ، وَلَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنْهُ «لَأَسْأَلَنَّ مِنْ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ»²

فلنذكر ما به يحصل قسم الخصم

القاصم الأولى

ان نقول : الإدراك نوعان ، أحدهما إدراك ظاهر بالبصر ، والثاني إدراك باطن بالبصيرة ؛ وكما تدرك الألوان والأشكال بعين الرأس تُدرك المعقولات بعين القلب ؛ فما الفصل بينهم وبين من يقول : مدرك الألوان والأشكال ومقادير الأجسام هو التعليم من جهة الإمام المعصوم دون الإبصار ؛ فاذا قيل له لم ؟ فقال (؟) لأن علامة الحق³ الوحدة ، وعلامة الباطل الكثرة ؛ فاذا قال الإمام المعصوم : هذا الجسم أسود ومساحته مقدار ذراع ، وأخذ الناس به لم يُتصوّر ان يكون فيه خلاف ولا كثرة ، ولو رُدَّ إلى البصر فالأبصار يتطرق إليها التفاوت والاختلاف والكثرة ، فإن صاحب البصر يرى الأبيض أصفر ، وغيره يراه أبيض ، والأحول يرى الشيء الواحد شيتين ، وغيره يراه واحداً ؛ بل لو وضع الانسان | إصبعه تحت إحدى عينيه ، ورفعها قليلاً رأى ما كان يراه واحداً اثنين ؛ وينظر الاثنان⁴ في الهلال فيثبت أحدهما وينكره الآخر ؛ وقد تستقوس شعرة من الحاجب بازاء العين فيتخيّل أنها⁵ هلال ، ويشهده به ؛ وينظر رجلان الى جبل واحد ، أحدهما قريب منه والآخر بعيد ، فيرى كل واحد لوناً بخلاف الآخر ؛ واذا اجتمعا اخبر كل واحد صاحبه بما رآه ، واختلفا⁶ فيه ، ويرى الواحد القمر عند طلوعه فيراه كبيراً ، واذا توسط السماء رآه أصغر منه ، فلو رآه زيد في وقت التوسط وعمرو في وقت الطلوع ثم اجتمعا اختلفا في مساحة القمر ومقداره ؛ تُرى الصورة في بعض المراعى صغيرة - وهي المرءة الكريمة - وفي بعضها كبيرة ؛ ويرى الوجه في طول السيف مستطيلاً ، وفي عرضه شديد العرض ؛ ولو ترك هؤلاء الاعتماد على البصر ، ورجعوا إلى الإمام المعصوم لا تفع الخلاف ، واندفعت أغاليط البصر ؛ فإن الإمام المعصوم واحد ، ويرى الشيء في حالة

72 b

¹ قرآن ١٩ (سورة مريم) ، ٨٤ .
² قرآن ٣٢ (سورة السجدة) ، ١٣ .
³ الحق : في الاصل في الحاشية .
⁴ الاثنان : في الاصل «الانسان» .
⁵ أنها : في الاصل «انه» .
⁶ واختلفا : كما في الاصل ولعل «اجتلفا» .

واحدة واحداً ، فاذا رجع الناس كلهم إليه اتحد مذهبهم ؛ فهذه الموازنة بين البصر
الظاهر والبصر الباطن صحيحة قاصمة الظَّهَر إذ لا فصل بين الامرين

فان قيل : هذه الموازنة فاسدة لان البصر يدرك الألوان والاشكال ولكن
تتطرق إليه الأغاليط بأسباب عارضة ، لو سَلِمَ عنها لكان حكمها ¹ صحيحاً قاطعاً ،
ولكن قد يغلط البصر ، إما لفساد مزاج الناظر كالمريض باليرقان ، او لعارض خاص
في البصر كالحول والذي رفع إحدى حدقتيه أو لضعف في قوة البصر كالذي ينفي
الهلال لعجزه عن ادراكه ، ولدقّة المُبْصِر وخفائه في نفسه كالذي لا يرى كوكب |
القُطْب ، أو لبعد المرئي عن الناظر كالذي يرى الجبل بجملته ويدرك منه لونا غير
ما هو لونه بالحقيقة ، او لتخلُّل شئ تخالف كثافته كثافة الهواء كتخلُّل الغُبار
بين النَّاطِر والقَمَر عند الطلوع والغروب حتى يرى الشئ وراء الغبار أكبر مما
هو عليه ؛ فهما عوّل الإنسان على بصره فليعرف أولاً أن مزاجه صحيح ، وأن عينه
صحيحة ليس بها عمش ولا حول ، وان المرأى ² منه على حدّ معتدل في القُرب
والبعد ، فانه إن بُعد رآه أصغر ، وإن أفرط قربه رآه أكبر ، وانه ليس بينه
وبين المرئى شئ شفيفه كشفيف الهواء إلى غير ذلك من شروط صحّة الإبصار ؛ فن
حكم على ما رآه بما رآه من غير نظر في هذه الشروط واحتياط فيها حتى غلط فقد
أ من ناحية تقصيره ، ومهما سَلِمَ الإبصار من هذه المغلطات كان الحكم به حقاً
ولا يحتاج إلى الإمام المعصوم

73 a

والجواب أن الغرض من هذا هو الاستنطاق بالحق ، فان البصر الباطن كالبصر
الظاهر ، وحكمه حق إلا إذا كان فيه ضعف ، أو كان في المنظور فيه غموض
دقّة ؛ فاذا قوى العقل وكان المنظور فيه جلياً لم يغلط فيه ؛ فكم من مسألة جليته
نظريّة اتفق عليها العقلاء كلهم ، كحكمهم بأن القديم لا ينعدم ، و حكمهم بأن الوجود
شيئاً قديماً لا أول لوجوده ، ومعلوماً ³ أن هذا ليس مُدرّكاً بالضرورة بل بالنظر ،
ولكن طريقه قريب ، وهو في نفسه جلي ، إذ يقال ان لم يكن الوجود ⁴ كان الكل حادثاً ،
وإذا كان الكل حادثاً كان حادثاً بلا سبب ، وحادث بلا سبب محال ؛ فيخرج من هذا أن
الوجود كله إما قديم وإما حادث ، فيحتاج إلى قديم ؛ نعم من المسائل ما يدق |
فتضعف بعض العقول عن دركه ، كما تضعف بعض الأبصار عن إدراك كوكب

73 b

³ ومعلوماً : ولعله « معلوم » .

² المرأى : ولعازلاً « المرئى » .

¹ حكمها : ولعلها « حكمه » .

⁴ الوجود : في الاصل « للوجود » . ولعلها : « يكن [قديم] الوجود » .

القُطب وعن إدراك الهلال في تفاوت¹ الناس فيه؛ وقد تضعف بعض العقول في أنفسها فتقصر عن درك الشيء وإن كان جلياً، أو تغلط فيه كما يغلط صاحب البصر الضعيف؛ وكما يغلط المبتدئ في المسائل الحسابية الدقيقة؛ وذلك لا يدل على أن تعلم الحساب يحتاج إلى إمام معصوم؛ نعم يحتاج المبتدئ إلى التعلم أولاً؛ وكذلك سائر العلوم؛ فالحاجة إلى التعلم² لا ينكره³ عاقل، ولكن المعلم يهدي إلى الطريق، والعقل يدركه كما في مسائل الحساب من غير فرق

فان قيل نرى الناس مختلفين في المعقولات، ولا يختلفون في المُبصّرات؟ قلنا: هيهات! فكم من رجلين ينظران إلى شخص من بعيد، فيقول أحدهما: هذا زيد، ويقول الآخر: هذا عمرو؛ ويقول أحدهما: هذا فرس، ويقول الآخر: حمار؛ ويدوم الخلاف بينهما، وربما لا يتمكّنان من القرب من الشخص، فيبقى الخلاف؛ فهذه كثرة لزمّت من اتباع البصر، فلورجعوا إلى المعلم المعصوم لبطلت الكثرة؛ نعم هذه الاختلافات لا تسطر في الكتب؛ ولا يطول اللجاج فيها، إذ لا يتعلق بها كبير غرض في الغالب⁴، وقد تنقض الواقعة ويبقى الخلاف واللجاج، كما يشهد واحد على قتيل بأنه اشترك في قتله ثمانية رجال، ويقول الآخر تسعة رجال، ويكون قد غلط أحدهما في الحساب والعدد ويغيب القاتلون، ويبقى الخلاف بين الشاهدين ولورجعوا إلى الامام المعصوم بطلت هذه الكثرة، فينبغي أن يرجع في مقدار عدد الاشخاص إلى المعلم المعصوم لإمكان الغلط فيه؛ وكذلك في صفة الشيء وحمرة وسواده، وكذلك طولُه وعرضه ومقداره؛ ثم من أين ينفع عدم دوام الخلاف فيه وقد تطرقت إليه الكثرة والتفاوت والاختلاف⁵؛ والكثرة عندهم علامة الباطل دامت أو لم تدم، فان الحق واحد في لحظة وفي سائر اللحظات، فلتكن الكثرة دليل البطلان في لحظة وعلى الدوام، ولورُدّت إلى المعلم لزالّت هذه الكثرة، فهذه موازنة بين البصر الظاهر والباطن، لا محيص عنها أبداً، ولا فرق بين البصر والبصيرة عند ذوى البصائر أصلاً

74 a

¹ في تفاوت: في الاصل «فيتفاوت» .
² التعلم: في الاصل «التعليم» .
³ لا ينكره: لعلمها «لا ينكرها» .
⁴ في الاصل: «التائب» .
⁵ في الاصل: «او لا لخلاف» .

فان قيل اذا شككنا في ان شروط الصّحة من قوّة العقل وجلاء المنظور فيه موجودة¹ أم لا فيمّ تحصل الثقة باعتقادنا ونظرنا ، ومن أين نأمن الغلط ، ولعلنا غلطنا دون خصومنا ؟ قلنا وإذا رجعنا إلى المعلم المعصوم فيمّ نعلم صدقه ، فاعلمه كاذب ؛ فان قال دليل صدقي أن كلّ مسألة فيها حقّ وباطل ، فالوحدة علامة الحق ، والكثرة علامة الباطل ، ومعلوم أن الكثرة في اتباع الرأى دون التعليم فنقول : ما ذكرت مقدمات رتبته واستخرجت منها نتائج ولا معنى لقياس العقل إلا هذا ، وكم انتظم لنا مثل هذه المقاييس ثم غلطنا ، فيمّ ندرى أن هذا القياس ليس فيه موضع غلط قد غفلنا عنه ، بل المعلم المعصوم يعرض هذا الكلام بعينه على رجلين فيقبله أحدهما ، ويقول هذا دليل قاطع ؛ ويقول الآخر هذا هذيان لا حاصل له ؛ إذ يخطر له الاعتراض الذي ذكرناه وما سنذكره ، ولا يخطر للآخر ، فالكثرة والاختلاف لا تنحسم مادته ؛ فالمعلم المعصوم أيضا ان كان يحتاج الى ذكر الدليل ترتيب المقدمات والقياس² وان استغنى | عنه فصدقه ليس معلوماً بالضرورة ؛ ما لا يعلم ضرورة يعلم نظرا ، ولا معنى للنظر الا ترتيب المقدمات القياسية ، واقتباس النتائج منها ، فقد وقعوا آخيرا فيما احتروا³ منه اولا ، وهذا عين الجهل والضلال ، فاذا قد عرفنا انه لا فرق بين البصيرة الباطنة والبصر الظاهر ، وان الغلط متطرق الى كلّ واحد منهما ، وقد ينتهي الامر في كلّ واحد منهما الى ان لا يشك فيه القاصمة الثانية

74 b

هي ان نقول : الكلام الذي اعتمده له جناحان أحدهما ان التعليم حق لان فيه الوحدة ، والآخر ان الرأى باطل لان فيه الكثرة ؛ فنبطل اولا قولهم ان الوحدة علامة الحق ونقول : قولكم ان الحق لا يكون الا واحدا إن سلّم لكم فن اين يلزم منه ان كلّ واحد حق ؟ بل الوحدة تكون تارة حقاً وتكون تارة باطلا ، فقول القائل بان العالم قديم واحد ، كما ان قوله العالم حادث واحد ، وأحدهما حق والآخر باطل ؛ وقول القائل لله شريك قول واحد ، وقوله لا شريك له واحد ، والحق أحدهما ، فقد اشتركا في الوحدة واختلفا في الحق والباطل ؛ وأتما وقع لهم هذا الغلط من حيث لم يفرقوا بين الشئ وعكسه ، وظنوا ان العكس لازم ؛ والعجب أن الذين يرتّبون لهم هذه التلبيسات هم ملحدو الفلاسفة ، ويتكلمون على شروط المنطق وقد نسوا ما هو من مقدمات المنطق من أن الموجبة الكلية لا تنعكس مثل نفسها بل

¹ في الاصل : « موجودا » .

² لعل هنا نقصا .

³ احتروا : سدا في الاصل لعله « احترزوا » .

75 a تنعكس موجبة جزئية ؛ فاذا صحَّ قولنا كَلَّ سواد لون لم يصحَّ قولنا كَلَّ لون سواد ،
فكذلك إن صحَّ قولنا كَلَّ حق فواحد لم يصحَّ قولنا كَلَّ واحد فهو حق ؛ بل هذا
الذي وقع لهم ايضا هي ¹ ما يقع للمعتوه الذي تلدغه حية مختلفة اللون ، فيرى | بعد
ذلك حبلا مختلف اللون فيهرب منه ؛ فيقال لم تهرب منه ؟ فيقول : لان اللداع
هو طويل مختلف اللون وهذا طويل مختلف اللون فهو لداع ؛ وهذا كقولهم : إن
الحق أبدا واحد ، وهذا واحد فهو حق ؛ بل يقال : يا مسكين عرفت أن اللداع
طويل مختلف اللون ، ولكن من أين عرفت أن الطويل المختلف اللون لداع ؛ وإنما
أوتيت من توهم العكس بحكم العتة والخبيل في العقل ؛ فكذلك وقع لهؤلاء ؛ وإنما
غلطوا لان ² فيه ادنى دقة ، فمن لا يفهم هذا القادر كيف يعد نفسه من العقلاء
فان قيل : لسنا نستدل بالوحدة على الحق ولكننا نستدل بالكثرة التي في جانبكم
تعيّن الحق في جانبنا لا محالة ، فنقول : الاستدلال بالكثرة على الباطل ، وهو الجناح
الثاني فنبطله بالقاصمة الثالثة

القاصمة الثالثة

75 b هي ³ ان نقول : قولكم ان كَلَّ ما تنطرق اليه الكثرة فهو باطل ، والقول بأن
الرأى مدرك الحق تنطرق اليه الكثرة فيلزم منه أنه باطل هذا قياس نظري مركب
من موجبتين ، وهما من الشكل الاول من الأشكال المنطقية ؛ فرددّهم إلى لغتهم في المنطق ،
حتى نصل إلى فهمهم وجه الغلط ، وحتى يتبين واضح هذا الكلام أن هذا التلبس ركيك
لا يروج على اهل العلم ، فان واضح هذا الكلام ما أراه إلا عالما بوجه التلبس فيه الا أنه
لقلة الدين والرغبة في الدنيا استخفّ عقول هؤلاء الحمقى بوضع هذا التلبس ، فأطاعوه
فنقول : أمّا المقدمة الأولى وهي التي يسميه ⁴ المنطقيون المقدمة الكبرى ، وهي قولهم :
إن كل ما تنطرق إليه الكثرة فهو باطل ، فنقول : هذه المقدمة كاذبة ، بل ينبغي أن يزداد فيقال :
الأجوبة الكثيرة المتناقضة في واقعة واحدة | بعضها باطل ، هذا هو الحق فقط ؛ فقد
حذفوا من ⁵ المقدمة الصادقة شرطين ، أحدهما كونها متناقضة والآخر ان تكون في واقعة
واحدة ، والا فجرد قولهم إن الأجوبة الكثيرة باطلة منقوض بالمثال الذي ضربوه ،
فانه إذا قيل كم خمسة وخمسة فيقال هي واحد وتسعة واثان وثمانية وثلاثة وسبعة
واربعة وستة وهي عشرة ، وكل هذه الأجوبة مع كثرتها صادقة ⁶ لا تناقض فيها

³ هي : في الاصل « هو » .

² لان : في الاصل بين السطرين .

¹ هي : ولعلها « هو » .

⁴ من : في الاصل « عن » .

⁵ صادقة لا : في الاصل « صادقة لاكثره فيها لا » .

⁶ يسميه : لعلها « يسميها » .

فاما المقدمة الصغرى وهى ¹ ان القول بان العقل مدرك الحق فيه كثرة فهذا ممكن الغلط الاكبر فان الجواب هو خبر وكثرة الاخبار انما يعرف بان يتصور الجهل ببعضها دون بعض ، وقولنا مدرك الحق العقل خبر واحد ، وجواب واحد ، كما ان قولهم مدرك < الحق > ² التعليم خبر واحد ، وجواب واحد ؛ اذ لا يتصور ان يجهل بعض هذا القول ، ويعلم بعضه ، فانه لا بعض له ، من حيث انه خبر بل هو خبر واحد ؛ بل هذه المسألة ليس فيها الا جوابان ، احدهما قولهم ، والآخر قولنا ، كل واحد من الجوابين واحد لا كثرة فيه ، فإذن الباطل هو الكثير المتناقض ، وهذا لا كثرة فيه فضلا عن ³ ان يكون فيه تناقض ؛ وانما الكثرة هى ⁴ الاختلاف الذى يقع فى مسائل سوى هذه المسألة ، كالتقول بان العالم قديم او حادث ، وللعالم صانع < او > ⁵ لا صانع له ؛ فان الناظر بالعقل قد يدرك الحق فيه مرة ، وقد لا يدرك كما ان الناظر بالعين الظاهرة قد يرى مقدار الشكل على ما هو عليه ⁶ وقد يرى أصغر واكبر فهاهنا مسألتان إحداهما أن مدرك الاشكال هو البصر ، وهذا جواب واحد لا كثرة فيه ؛ والاخرى أن شكل هذا الشخص كم مقداره ، وهذا يتصور فيه كثرة ، فما أعظم جهل من لا يفرق بين أن تكون الكثرة فى نفس الجواب ، أو تكون فى مسألة أخرى ، قد يُفَضَى إليها العمل الفاسد ⁷ بمقتضى الجواب فى بعض | الأحوال عند فقد بعض الشرائط ؛ فإننا نقول : العقل يدرك الحق بشروط كثيرة ، كما ان البصر يدرك الشكل والمقدار بشروط كثيرة ، والاختلاف والتفاوت منشأوه فقد الشروط ؛ فمثل هذا التلبيس الضعيف كيف ينخدع به ذو لب ؟ بل نقول : ما الفصل بينكم وبين رجلين يتنازعان فى السماء ، فقال أحدهما : السماء واحدة ، وقال الآخر : السماء سبعة ، فجاء باطنى ، وقال الحق قول من يقول إن السماء واحدة ، والباطل قول من يقول إن السماء سبعة ، لان المعلم المعصوم علمنا علامة الحق وهى ⁸ الوحدة ، وعلمنا علامة الباطل وهى ⁸ الكثرة ؛ والكثرة فى قول من يقول إن السماء سبعة ؛ فيقال لهذا الجاهل المسكين : إن قول القائل السماء سبعة من حيث إنه جواب وخبر هو جواب واحد وخبر واحد ، لا كثرة فيه ، وانما الكثرة فى السماء ، والسماء ليس بجواب وخبر ، بل هو المُجَاب به والمُعَبَّر عنه ، والوحدة

76 a

1 وهى : فى الاصل « وهو » . 2 الحق : ليس موجودا فى الاصل . 3 عن فى الاصل « من » . 4 هى : فى الاصل « هو » .

5 او : ليس موجودا فى الاصل . 6 عليه : فى الاصل « عقلية » . 7 الفاسد : فى الاصل « الفاشد » .

8 وهى : فى الاصل فى الموضعين « وهو » .

في الجواب والقول وهو ليس بسواء ؛ فالعجب كَلَّ العجب مَمَّن لا يُدرك الفرق بين الخبر وألخبر حتى يظن الكثرة في الخبر كثرة في الخبر فكذلك قولنا مدرك الحق العقل ، لا كثرة في الجواب من حيث انه خبر وجواب ، ولا في الخبر أيضا لأن الخبر عنه هو العقل ، وهو حقيقة واحدة ، بل الكثرة أبعد عن قولنا هذا منها ¹ عن قول من يقول : السماء سبعة ، إذ لا كثرة في خبرنا ، ولا في مخبرنا ، بل الناظر بعين العقل قد يقصر بعضهم بضعف في بصيرته في بعض المسائل النظرية كحدث العالم وثبوت الصانع وغيرهما ، وقد يدرك بعضهم فينبى احدهم ويثبت الآخر ؛ فاذا جمع قول أحدهما الى الآخر حصلت الكثرة من جوابي شخصين في مسألة أخرى سوى المسئلة التي نحن فيها ؛ فان مسألتنا هي أن مدرك الحق الرأى او التعليم ؛ وتلك المسئلة هي ان العالم قديم او حادث ، فليست الكثرة في تلك المسئلة كثرة في هذه ، وانما زعموا أن القول بانه حادث | باطل كما أن القول بقدمه باطل ، لان مجموع القولين كثير ، وان زعموا أن قولهم ² مدرك < الحق > ³ التعليم في نفسه واحد فقولنا مدركه العقل في نفسه أيضاً واحد ؛ وان زعموا ان القول بها يُفضي الى الكثرة في مسألة اخرى اذا اختلفوا بالنظر ، قلنا فليكن كذلك ، ومتى ثبت لهم ان علامة القول الباطل ان يكون هو بحيث لو قال به جماعة مختلفو الطباع أفضى بهم ذلك الى اختلاف وكثرة فهذا مما لا يثبتونه قط ؛ وانما الذي أثبتوه ما أوردوه في الجواب عن الخمسة والخمسة بانه تسعة وستة ومائة ، وهذه الأقاويل هي بعينها كثيرة كثرة متناقضة فكانت باطلة لهذا ، لا لأن القول فيه يجرّ الناس الى الاختلاف في مسألة اخرى لسبب اختلاف عقولهم في الضعف والقوة ، فما هو مسلّم في هذه المسئلة لم يقيموا الدليل على انه علامة الباطل ، ولا يقوم قط ؛ وما اقاموا عليه دليل البطلان لم يتحقق مثله مسألتنا ، فهل هذا الاغاية الغباوة والجهل

76 b

القاصمة الرابعة

< قولكم > ⁴ كل مسألة تشتمل على حق وباطل ، وهذه مسألة فتشتمل على حق وباطل قياس مركّب من موجبتين كَلَّتَيْن من الشكل الاول من أشكال القياس ؛ ثم قولكم بعد ذلك : الحق إما قولكم وإما قولنا ، لكن قولكم باطل ، فاذن قولنا صحيح هو قياس يسميه المنطقيون الشرطي المنفصل ؛ وقولكم ان الكثرة

¹ منها : في الاصل «منه» . ² قولهم : في الاصل «قولنا» . ³ الحق : ليس موجودا في الاصل . ⁴ قولكم : ليس موجودا في الاصل .

علامة الباطل فان قولكم يُفضى الى كثرة فهو باطل ، لكنه يُفضى الى الكثرة فهو اذن باطل فهذا قياس ¹ يسميه المنطقيون الشرطي المتصل ؛ والشرطي المنفصل صحيح ينتج بنتيجة بعينه اذا جمع الشروط الى هذه المسئلة ترجع المقاييس العقلية فانتم لم تفارقوا هؤلاء في الاحتجاج بالقياس ، فانكم احتجتم بترتيب هذه المقدمات ، وزعمتم ان النتيجة الحاصلة منها صحيحة ؛ نعم اقيستكم فاسدة لانكم | نسيتم فيها شروط القياس ، فظنتم ان الكثرة في الخبر كثيرة في الخبر ، وظنتم ان الموجبة الكلية تنعكس ، فهذه الأقيسة التي رتبتموها إن عرفتم لزوم النتيجة منها بعقلكم ورأيكم فقد رجعتم الى العقل ، وان تعلمتم هذا من المعلم المعصوم ، فهل ² عرفتم وجه لزوم النتيجة ؟ فما ذا ³ عرفتم ذلك بشئ سوى العقل ؟ وإذا فهمتوه بالعقل فليتم أمنتم الغلط على انفسكم فلعلكم غلطتم ؟ فكم من ذى فكر ونظر تأمل بعقله ثم غلط ؛ وبالجملة فلا بد من فهم وجه الدليل من المعلم ؛ واذا عرض المعلم هذه الأقيسة التي ذكرتموها على جماعة فينقسمون لا محالة الى من تظهر له صحتها كما ظهر لكم ، والى من يخطر له وجه فسادها ، ويتنبه لموضع التلبيس مما ذكرناه ، والى من لا يتنبه لوجه التلبيس ، ولكن يعلم أن فيه على الجملة تلبيساً ، فلا يقع الكلام من قلبه موقع القبول ، وهو اكبر من عرضتم عليه هذه الأدلة ، فانهم انقسموا الى قابلين والى جاحدين ، لانه ليس تدرك صحته بالضرورة ، بل يُفتقر فيه الى تأمل وجه الدليل والنظر فيه ، والناس يتفاوتون في النظر ، كما ترى ؛ فقد حصلت الكثرة في مذهبكم مها اعترفتم بانه لا بد من النظر والتأمل لدرك وجه الدليل بعد سماعه من المعلم المعصوم

وان قلتم ان صحة هذه الادلة تعلم بالضرورة من غير نظر ، فقد رضيتم لانفسكم بالبهت والكذب وانتم تشاهدون ضده ؛ وان قلتم إن المتأملين فيه لا يختلفون بل يتفقون ، فقد كذبتم علينا كذبا فاحشا ؛ فانا سمعنا هذه الادلة منكم وضحكنا عليها ولم تقع منا موقعا ؛ فلعلكم تقولون صوت المعلم اطيب ولحيته اطول ، فاذا سمعتم منه لم تشكوا فيه ؛ وانما شكتم لانكم سمعتم منا لامنه ، فاحسب ان الامر كذلك ، فقولوا انه لا يجب قبول قولكم ، بل يجب الاعتراف عند مشاهدة المعلم ؛ ثم إن كان يزول الشك في هذه الادلة بعينها بسبب مشاهدة صور ⁴ المعلم ، فقد زاد

³ ذا : في الاصل بين السطرين .

² فهل : كذا في الاصل لعله « فقد » .

¹ قياس : في الاصل « القياس » .

⁴ صور : كذا في الاصل لعله « صورة » .

معلمكم على رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، فان اليهود والنصارى وعبدة | الأوثان كلهم كانوا يشاهدون صورته ويسمعون منه حجج القرآن ، ثم اختلفوا وانقسموا الى مَنْ فهم فقبيل ، والى مَنْ قصر فانكر ، كما اختلف الذين سمعوه من غيرهم ؛ فلعلَّ حجة معلمكم اقوى من حجة القرآن ، وairاد معلمكم وتحقيقه احسن من airاد الرسول صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ ؛ فانه صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ لم يقدر على رفع الكثرة والاختلاف بين الخلق ؛ ولما شق عليه ذلك نزل القرآن بالانكار عليه ، وقال : « فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسِكَ عَلَى آثَارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهَذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا »¹ ، وقال : « إِنْكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ »² ، وقال : « أَمْ تَحْسَبُ أَنْ أَكْثَرُهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا »³ ؛ فما أعظم معلمكم إن قدر على رفع الشكوك والاختلاف ولم يقدر عليه رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ

وان كان الشك والاختلاف يبقى في هذه المسألة بعد السماع من المعلم ، وبعد تعلم هذه الأدلة التي رويتها ، فاذن ما زدتم على الامر⁴ شيئاً ، والأمر بعد التعلم من المعلم كان كما قبله فأية فائدة فيه ؛ فان قلتم يجب ان يصدق في كل ما يقول ولا يخالف ؛ فنقول ونعلم صدقه بطول لحيته وحمرة وجهه أم نعلم بالضرورة والبدئية ، أم بالقياس والنظر ؟ فإن علم بالضرورة فما أحمق من علم ذلك وصدق رسول الله لم يعلم بالضرورة ، بل شك فيه اكثر الخلق ؛ وان علم بالنظر وقياس العقل وقضاء العقل بصحة الدليل الدال على صدقه ، فقضاء العقل يختلف في الناس ، فقد يقضى عقل انسان بصدقه ، ويقضى عقل غيره بخلافه ، فكيف يوثق بالعقل ؟ فإن كان يوثق بالعقل مع تطرق الاختلاف اليه ، فمن اين يحتاج الى معلم مخصوص ؟ بل ينبغي ان يقال يُعلم الدليل من اى معلم كان ، ثم ينظر بالعقل في صحته ووجه دلالته ، كما تتعلم براهين الحساب من اى معلم كان ، ثم ينظر في وجه صحة البرهان ودلالته ؛ ولا يحتاج الحساب إلى معلم ، بل سائر العلوم العقلية كالعلوم الحسابية تتعلم | من المعلم طريقة اختلاف الآراء اقدمه (؟) يؤدي اليه ؛ فان ذلك ضرورى ما دامت العقول مختلفة في الجلاء والوضوح والخفاء ؛ وذلك لازم ابداً « ولا يزالون مختلفين »⁵ ، و « لئلا تخلقهم »⁶ ، كما ان إمكان الغلط لا ينقطع عن العين ما دام الناس يختلفون في الضعف والقوة ، وما دامت المبصرات مختلفة في القرب والبعد

¹ قرآن ١٨ (سورة الكهف) ، آية ٦ .
² قرآن ٢٨ (سورة القصص) ، ٥٦ .
³ قرآن ٢٥ (سورة الفرقان) ، ٤٤ .
⁴ الامر : في الاصل كانه « الدق » .
⁵ قرآن ١١ (سورة هود) ، ١١٧ .
⁶ قرآن ١١ (سورة هود) ، ١١٨ .

والدقة والغلط ؛ ومع ذلك قد تنتهي الحال الى إِبصار يوثق به ، ويعلم انه لا غلط فيه ، فكذلك الغلط ممكن في العقول ، ولكن قد ينتهي الى درجة لا يشكّ العاقل فيها¹ ؛ كما ان الغلط ممكن في المسائل الحسابية ، ولكن الحاذق قد يكرّر النظر ويعود اليه ، وينتهي الى حدّ لا يشكّ في الصواب ؛ فلا فرق بين المسائل الحسابية والعقليّة والمبصرات والمعقولات ؛ إلاّ ان بعضها ربما كان اغمض وادقّ من بعض فهذا القدر يكفي في قصم الخصم ، ومن اراد مزيداً لتفاريق الشبهات ففي «الكتاب المستظهرى» كفاية له

واما استشهاداتهم بظواهر القرآن على صحّة مذهبهم فن طرائف الاستدلالات ، قد انتهى الخزى بقوم غيروا النصوص الصريحة ، وزعموا ان لها بواطن بخلاف ظواهرها ، ثم يتمسكون بالظواهر المحتملة ؛ فيكفيك عند استشهادهم بحديث أو آية أن تقول هذا امر يوهمه ظاهر اللفظ ، ولعلّ له باطنا بخلاف ما اقتضاه ظاهره ، فلا يتمسك به ، فانه لا وثوق به

ومن مخادعاتهم للعوام قولهم : الأقاويلُ في الاصول كثيرة كقول المعتزلى والأشعرى والجهميّ والمشبهيّ ، وفي الفروع كقول مالك والشافعيّ وابن حنيفة ، وكلُّ يدعى الحق ، فبِمَ تعرف الحقّ ؟ فان عرفته بالعقل فخصمك ايضا يدعى العقل ؛ فالجواب الوجيز عن هذا ان يقال : وانت بما ذا تعرف الحقّ في هذه المسائل ؟ فإن قال بقول المعلم المعصوم ، فيقال وبما ذا تعرف صدق المعلم ، أ بضرورة العقل او بنظر ؟ فإن ادّعت ان ذلك يعلم بالضرورة ، فلم لا يشاركك سائر الناس ، والضروريات لا يتصور الخلاف فيها ؟ | ثم كيف لم يُعرف صدق رسول الله صلى الله عليه وسلم بالضرورة ، وعرفت صدق المعلم بالضرورة ؟ وإن قال : عرفت بنظر العقل والتأمّل في الدليل الدالّ على صدقه ، فيقال : وخصمك الذي عرف كذبه له عقل ، فبِمَ تتمييز عنه ؟ فان جاز لك أن تعرف بنظر العقل صدقه وإن كان ذلك مخالف جازلي ايضا أن اعرف هذه المسائل بغير معلم ، وإن كان لي فيها خلاف

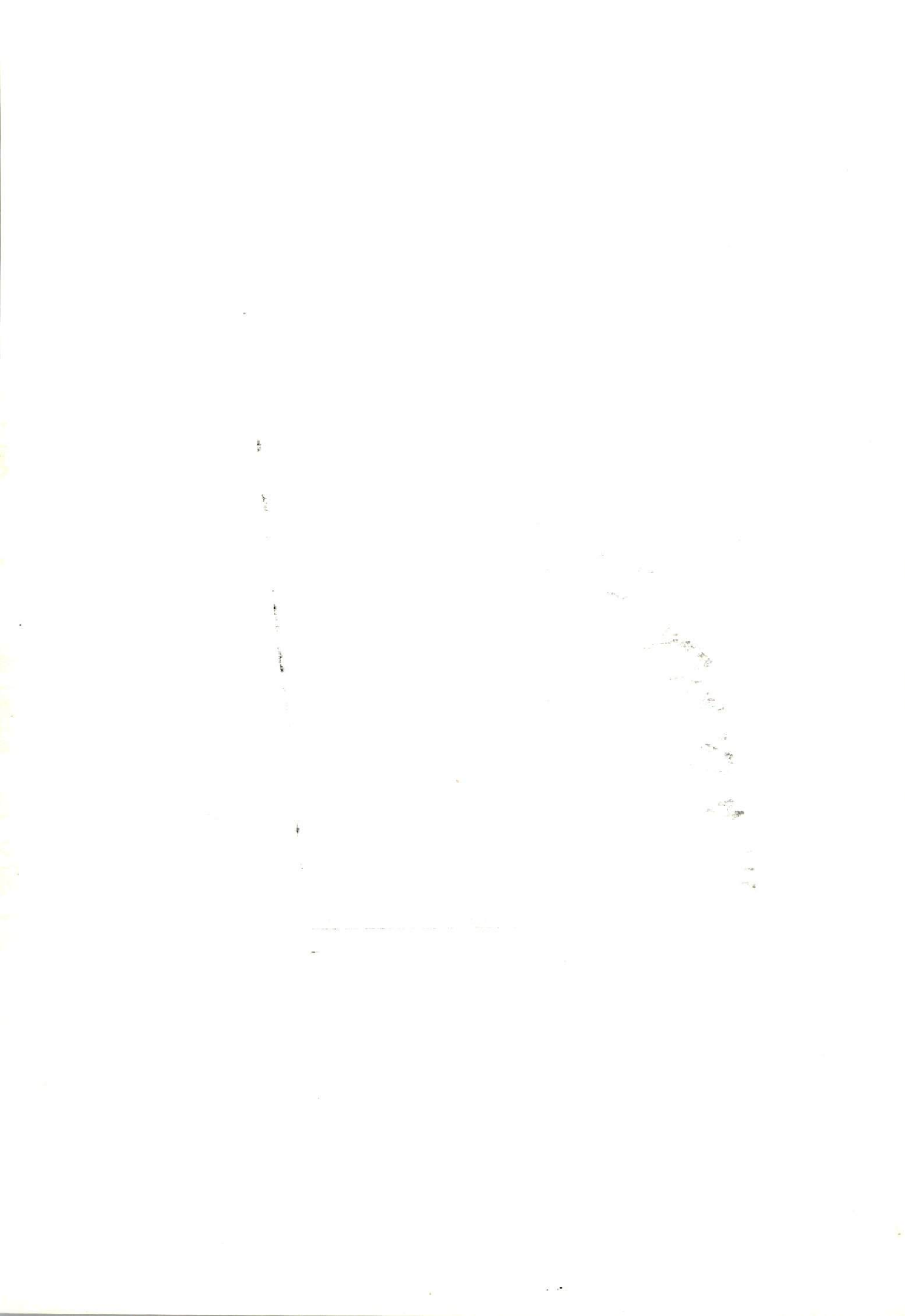
78 b

تمت القواصم بحمد الله ومنه وحسن توفيقه

وفرغ منها في المحرم سنة اربع واربعين وخمس مائة

عورض باصل نسخ منه والله الحمد

¹ فيها : في الاصل « فيه » .

BÂTİNÎLERİN BELLERİNİ KIRAN DELİLLER

Rahman ve Rahîm olan Tanrı'nın adı ile.

Kapısına sığınan muhlisi muhakkak koruyan, kulluğuna karşı gelen zorbarların belini muhakkak kıran Tanrı'dan başarılar dilerim. Dininde kendisine düşmanlık gösteren sapkıni muhakkak yenen elçisine selât ederim.

Bâtınîlerin belini kıran, boş düşüncelerinin kökünü söken, kalplerden hilelerini çıkararak ve bir de icazı *al-Mustazhiri* adlı kitabımızda uzun uzadıya yazdıklarımızdan insanı müstağni kılacak olan istediğin açık ve vecîz sözleri, Tanrı'nın verdiği başarı ile, yazmağa koyuluyorum. Zihnin, *al-Mustazhiri*'yi anlamakta bâzan kuvvetini kaybediyor, yahut aklın toplu düşüncelerini kavramakta kusur gösteriyorsa, bu dört "Bel kıran delil" (*kâşima*)'i al! Çünkü bunlar uzun sözlerden kısaltılmıştır; vecîz olmalarına rağmen doğrunun yolunu, gerçeğin izini açıklar ve gerçek yolunda sürçerek, onu kaybetmiş olanlara bu yolu gösterir. Maksada delâlet ettiği halde az olan, fakat usanç vermeyen ne kadar söz vardır!

Bil ki, bâtınîlerin iddialarının (*kalâm*) bir başı, bir sonu ve iki kanadı vardır. İlk *kâşima* bu iddianın başının ve önünün kökünü sökecektir; son *kâşima* bu iddianın arkasını ve sonunu bertaraf edecek; ortadaki iki *kâşima* ise, bu iddianın iki kanadını kıracaktır. Onların belli başlı hileli delillerini (*talbîs*), uyandırdıkları bâtınî şüphelerin ve sahtekârlıkların neticesini hatırlıyalım.

Derler ki, düşüncede ayrılık bulunduğu bir olaydır; gerçeği (*hakık*) idrâk vasıtası¹ muhakkak ki ya düşünce (*ra'y*) veya öğretme (*ta'lim*)dir. Bu, üzerinde düşünülmesi icab eden bir meseledir. Her nazari meselede doğru (*hakık*) da vardır, yanlış (*bâtil*) da. Doğru olanın alâmeti birlik (*vahda*), yanlışın alâmeti ise, çokluktur (*kaşrat*). Sözlerdeki birlik, öğretme (*ta'lim*) ile hasıl olur; çokluk ise, akla ve düşünceye uymaktan meydana gelir. Halk, sınıflarının ayrı olmasına rağmen, öğretmeye (*ta'lim*) müracaat hususunda birleşirlerse, aralarındaki düşünce ayrılığı (*ihtilâf*), ortadan kalkar; aralarında ayrılık bulunması tasavvur bile edilemez ve yolları ister istemez bir olur. Akıl ve düşünceye baş vuranlar pek çok ayrılıklara düşmüşlerdir. Akıl ve düşünmeye baş vurulduğu takdirde çokluk (*kaşrat*) ve düşünce ayrılığı (*ihtilâf*) çıkması zarurîdir.

Onlara göre, birliğin (*vahdat*), doğru ve gerçeğin (*hakık*) alâmeti olmasının delili şudur: —"Beş beş daha ne eder?" denilirse, doğru cevap —"On" olacaktır. Bu bir tek cevap olup, içinde çokluk yoktur. Yanlış (*bâtil*) cevap ise, —"Dokuzdur", veya —"Otuzdur", veya —"Yüzdür", veya —"Altıdır" veya —"Sayısız ve sınırsız olarak istediğin şeydir" denilmesidir. Çokluk her zaman yanlış tarafında, birlik ise doğru tarafındadır. Hile ve şaşırtmalarının bulunduğu son yer budur. Şeytan insanı şaşırtmasaydı ve Tanrı kâfirlere "şeytanları gönderip, onları (günah için) şiddetle harekete" getirmemiş olsaydı, bu, basîret sahibi kimselerin aldanmıyacağı kadar gevşek ve zayıf bir delil sayılırdı. Yüce Tanrı cenneti ve ona ehil olan insanları, bir de cehennemi ve ona ehil olan insanları yarattı. "Cin ve insanların (kâfir olanlarının) hepsi ile cehennemi dolduracağım" sözleri onlar hakkında gerçekten sabit olmuştur. Şimdi hasmın belini kırarak olan delilleri anlatalım.

¹ İdrâk vasıtası. Kelime metinde harekesiz olarak مدرک şeklinde yazılmış olup, bunu *mudrik* veya *madrak* okumak mümkündür. Birinci okuyuşa göre mânası "idrâk eden", ikinciye göre ise "idrâk yeri" dir. Burada ancak türkçe zarûretleri yüzünden "idrâk vasıtası" diye tercüme edildi. Şunu da ilâve etmek icap eder ki, asıl yazma nüshada, bir kaç defa mimin üzerine bir fetha konulmak sureti ile, *mad-rak* okunacak şekilde harekelenmiştir.

İLK KÂŞİMA

Deriz ki, idrâk iki nevidir; biri dış idrâk olup, göz (*başar*) ile olur; ikincisi iç idrâk olup, kalp gözü (*başîrat*) ile olur. Renkler ile şekiller baştaki göz ile idrâk edildiği gibi, akıl ile anlaşılan şeyler (*ma'külât*) de kalp gözü ile idrâk olunur. O halde onlar ile —“Renklerin, şekillerin ve cisimlerin ölçülerinin idrâk vasıtası görme ve göz değil, fakat *ma'sûm*¹ *imâm*'ın² öğretmesidir” diyen kimse arasında fark (*faşl*) yoktur. Ona —“Niçin?” denildiği zaman, şu cevabı verir: —“Çünkü gerçeğin ve doğrunun alâmeti bir olmaktır, yanlışın alâmeti ise çokluktur. *Ma'sûm imâm* —Bu cisim siyahtır, ölçüsü bir kulaç kadardır, dese ve herkes bunu kabûl etse, bunda düşünce ayrılığı veya çokluk olması tasavvur edilemez. Halbuki göze müracaat edilseydi, (böyle) olmazdı; çünkü türlü kimselerin görmelerinde ayrılık, uyuşmazlık ve çokluk vardır. Zira sarılık hastalığına tutulmuş olan bir kimse beyazı sarı görür, halbuki başkası beyazı beyaz görür; şaşı, başkasının bir gördüğü bir şeyi iki görür. Hatta insan bir parmağını bir gözünün altına koyarak, onu biraz yukarı kaldırırsa, evvelce bir tane gördüğü şeyi iki tane görür. İki kişi (Ramazan başında veya sonunda) hilâle bakarlar, biri hilâlin göründüğünü, ötekisi görünmediğini söyler. Bazan kirpiğinin bir kılı gözünün önüne gelir, bunu hilâl zanneder ve buna göre şهادette bulunur. İki adam bir ipliğe baksa, biri ipliğe yakın, diğeri uzak olsa, bunların her biri ötekenden başka bir renk görür. Her ikisi bir yere gelip de, biri ötekine gördüğünü bildirirse, ihtilâfa düşerler. Bir insan, aya doğduğu zaman bakarsa, onu büyük görür; göğün ortasına geldiği zaman ise, onu daha küçük görür. Eğer Zeyd ayı, göğün ortasında bulunduğu vakit, Amr de doğma zamanında görüp, bir yere gelseler, ayın ölçüsünde ve miktarında ihtilâfa düşerler. Şekiller bazı aynalarda küçük —bunlar küre biçimindeki aynalardır—, bazılarında büyük görünür. Yüz, uzunlamasına tutulan kılıçta uzun, yanlamasına tutulanda çok geniş görünür. İnsanlar göze istinad etmekten vaz geçip de, *ma'sûm imâm*'a baş vuruları, ayrılık ortadan kalkar ve göz yanlışları bertaraf edilmiş olurdu. *Ma'sûm imâm* bir tane olduğundan ve bir halde bir şey gördüğünden, bütün insanlar bu imâma baş vururlarsa, mezhepleri bir olur”.

Bu dış (*zâhir*) görüşle iç (*bâtin*) görüş arasındaki eşitlik (*muwâzana*) doğrudur, iki şey (*amr*) arasında bir ayrılık (*faşl*) bulunmadığından beli kıran bir delildir³.

¹ *Ma'sûm* (*ma'sûm*), “günah yapmak iktidarının olmaması; günah ve yanlıştan sâlim olma” demek olan *işmet* kelimesinden bir sıfat olup, “günah ve yanlış yapmayan” demektir. Bu sıfat sünnet ehline göre, ancak peygamberlerde ve muayyen hususlarda olur. Meselâ kendisine gelen vahy ve dinî ahkâmı bildirirken yanlış yapması mümkün değildir. Yine sünnet ehline göre, peygamberler bütün hayatlarında ancak büyük günahlar, küfür ve yalancılık yapmazlar, bunlardan *ma'sûm*'durlar; küçük hatalar ise, onlardan sâdir olabilir (fazla teferruat için bk. Abu'l-Bakâ', *Kulliyât*, İstanbul, 1287, s. 470 v.d. ve al-Tahânavî, *Kaşşâf iştilâhât al-funûn*, c. II, s. 1047 v.d.). Şî'ilere göre ise, peygamberlerle beraber, onun halifesi olması icab eden ve Hazret-i 'Alî'nin soyundan gelen imâmlar da, mutlak olarak, *ma'sûm*'durlar, onlardan büyük veya küçük hiç bir günah veya yanlış sâdir olmaz.

² İmâm (*imâm*) kelimesi, lûgat mânası ile, “kendisine uyulan kimse”, “önder” demektir. Namazda kendisine uyularak namaz kılınan kimseye imâm denildiği gibi, Peygamber'in halifelerine de, bütün müslümanların kendilerine uyması ve itaat etmesi icab ettiğinden, imâm denilir. Sünnet ehline göre, imâm dinin usûl ve furû'unda müctehid, cesur ve rey sahibi olmalıdır. Bir kısım din adamları Kırayş kabilesinden olması şartını da ileri sürmüşlerdir. Burada bahis konusu olan ismailîlerin de dahil olduğu imâmîye şî'ilerine göre, imâm aynı zamanda hazret-i 'Alî soyundan olmalı ve Peygamber veya bir evvelki imâm tarafından nas ile seçilmelidir ve bu imâmın hepsi *ma'sûm*'dur. Bu şartlar olmadığı takdirde bir şahsın imâmlığı (=Peygamber'e halifelîği) câiz olmaz (bk. al-Tahânavî, *Kaşşâf iştilâhât al-funûn*, c. I, s. 92).

³ “...Beli kıran bir delildir”. al-Gazâlî her halde şunu demek istemektedir: “Dış görüş (*başar*) ile iç görüş (*başîrat*) arasında doğruluk veya doğru ve gerçek bilgi vermek bakımından bir ayrılık yoktur. Alelâde hâllerde, yani duygu uzuvları vasıtası ile elde edilen bilgilerde, meselâ göğün mavi, deniz suyunun tuzlu olması hususunda nasıl her insan —ileride göstereceği bâzı şartlar ile— kendi idrâki ile kendi başına hüküm verebilirse, onun gibi olan iç görüş hususunda da kendi aklı ve düşüncesi ile hüküm

Biri şöyle diyebilir: —“Bu eşitlik (*muvâzana*) yanlıştır (*fâsid*), çünkü göz renk ve şekilleri idrâk vasıtasıdır; fakat ârizî sebepler ile yanlış yapmaktadır; bu sebeplerden kurtulsaydı, hüküm doğru ve kat’î bir hüküm olurdu. Fakat göz bazan yanlış yapar. Bu da şu sebeplerden ileri gelir: Bakanın mizacının bozukluğu: sarılık hastalığına tutulmuş bir hastada olduğu gibi; göze mahsus bir ârıza: şaşılık hâlinde ve göz bebeğinin birini yükselten bir kimsede olduğu gibi; göz kuvvetinin azlığı: hilâli göremediği için doğduğunu inkâr eden kimsede olduğu gibi; bakılan şeyin çok küçük olması ve bakana göre gizli bulunması: kutup yıldızını göremeyen kimsede olduğu gibi; bakılan yerin bakandan uzak olması: dağı bütün halinde görüp de onda gerçekte olan renginden başka bir renk idrâk eden kimsede olduğu gibi; kesafeti havanın kesafetinden başka olan bir şeyin araya girmesi: ayın doğduğu ve battığı zamanlarda ay ile bakan arasına tozların girmesi yüzünden bakanın baktığı şeyi, tozların arkasından, olduğundan daha büyük görmesi gibi¹.

İnsan, gözünden yardım istemeden önce, mizacının iyi olduğunu, gözünün sağlam olup, zayıf veya şaşı olmadığını, bakılan şeyin kendisinden yakınlık ve uzaklıkta orta (*mu’tadil*) bir sınırdaki bulunduğunu —çünkü uzak olursa küçük, çok yaklaşırsa büyük görür—, kendisi ile görülen şey arasında şeffaf hava gibi şeffaf (saydam) bir şey bulunmadığını ve bunlardan başka doğru görmenin şartlarını bilmelidir. Bu şartlara dikkat etmeden, bunlarda yanlış yapıp yapmadığı hususunda ihtiyat göstermeden gördüğü şey hakkında, gördüğüne göre hüküm veren bir kimse, kusurlu bir şekilde hareket etmiş olur. Bakma, yanlışla düşüren bu sebeplerden kurtulmuş olursa, ona göre hüküm vermek doğru olur ve *ma’sûm imâm*’a muhtaç olunmaz.”

Bunun cevabı şudur: Bu sözlerden maksat doğru ve gerçeği söyletmektir. Muhakkak ki, iç görüş dış görüş gibidir. Ancak görme kuvveti zayıf değilse, yahut bakılan şey karışık ve çok ince değilse, (iç görüşün) hükmü doğru ve gerçek bir hükümdür. Akıl kuvvetli, tetkik ettiği şey de açık olursa, bunun hakkında yanlış yapmaz. Bütün akıl sahiplerinin cevaplarında birleştikleri düşünce ile alâkalı ne kadar meseleler vardır. Meselâ kadîm² olanın yok olmaması hakkındaki hükümleri, varlıkta varlığının öncesi bulunmayan kadîm bir şey bulunduğu hakkındaki hükümleri. Bellidir ki, bu zarurî³ olarak değil, belki düşünce (*nazar*) ile idrâk edilmiştir. Çünkü denilir ki, —“Varlık var olmasa idi, bütün hâdis⁴ olurdu; bir şeyin sebepsiz olarak hâdis olması imkânsız olduğundan, bütün sebepsiz olarak var olursa, bunlardan şu netice çıkar: Bütün varlık ya kadîmdir, ya hâdis; hâdis olursa bir kadîme muhtaçtır.”

verebilir. O hâlde bu hususta *ma’sûm imâma* baş vurmak lâzım değildir. Böylece bâtînîlerin *ma’sûm imâma* baş vurmanın zarurî olduğu hakkındaki delilleri kendiliğinden ortadan kalkmış olur.

Burada son hükümden önce atlanmış bir kaç cümlelin bulunması da pek muhtemeldir.

¹ Eski âlimler ayın doğduğu zamanlarda daha büyük, yükseldiği zamanlarda ise daha küçük görünmesini ay ile arz arasına toz zerrecilerinin girmesi ile izah ederlerdi. Halbuki bunun sebebi, ay veya güneş ufka yakın yükseklikte bulunduğu zaman, ışıklarının bakan kimseye gelirken daha kalın bir hava tabakasından geçmesi ve ışıkların kırılarak onları büyük göstermesidir. Eski izah tarzı, esas bakımından doğru ise de, araya toz zerrecilerinin girmesini kabul etmeleri doğru değildir.

² Kadîm, ya zât, yahut zaman bakımından varlıklara verilen sıfatlardan olup, zât bakımından kadîm, zâtının var olması için hiç bir şeye ihtiyacı olmayan varlıktır; zaman bakımından kadîm ise, zamanın öncesi bulunmayan varlıktır (İbn Sînâ; bk. A.-M. Goichon, *Lexique de la langue philosophique d’Ibn Sînâ*, Paris, 1938, s. 300 v.d. ve al-Tahânavî, *adı geçen eser*, c. II, s. 1211 v.d.). Bu mânada kadîm ancak Tanrı’nın zâtıdır.

³ Zarurî, insanın hiçbir türlü red ve inkâr edemeyeceği bilgi ve tasdiklere denilir. Bu da bir kaç türlü olabilir: Kazanılmamış gibi görünen tasdikler: bütün bir parçasından büyüktür gibi. Bir kısmı da düşünceden çıkan tasdiklerdir, bir kıyasın neticesi gibi (bk. İsmail Fennî, *Lûgat-ı felsefe*, İstanbul, 1341, s. 452 ve krşl. Naşir al-Dîn al-Şûsî, *Asâs al-iktibâs*, nşr. Mudarris-i Rażavî, Tahran, 1326 h.ş., s. 130 v.dd.).

⁴ Hâdis, kadîmin zıddı olup, zât veya zaman bakımından başka bir şeyden hasıl olan veya başka bir şeyden sonra var olan şey demektir.

Evet, çok ince bazı meseleler vardır ve bazı akıllar onları idrâk edemeyecek kadar zayıftır. Nitekim bazı gözler kutup yıldızını ve hilâli göremeyecek kadar zayıftır. Bundan dolayı insanlar arasında farklar hâsıl olmaktadır. Bâzı akılların kendileri zayıf olup, açık olduğu hâlde bir şeyi görememesi, yahut zayıf göz sahibinin yanlış yapması, hesapta başlangıçta olan birinin ince hesap meselelerinde yanlış düşmesi gibi yanlış yaptığı olur. Bu, hesap öğrenmek için *ma'sûm imâm*'a muhtaç olunduğunu göstermez. Evet, hesaba başlayan biri ilk önce öğrenmeğe muhtaçtır, başka ilimlerde de böyledir. Akıllı bir insan öğrenmeğe muhtaç olunduğunu inkâr etmez; fakat öğretmen yol gösterir, akıl ise, hesap meselelerinde olduğu gibi, farksız olarak, onu idrâk eder.

—“İnsanların, görülen şeylerde ihtilâf etmedikleri halde, akıl ile idrâk edilen şeylerde (*ma'kûlât*) ihtilâf ettiklerini görüyoruz” denilirse, deriz ki — Ne yazık ki, iki adamın uzaktan bir karaltıya baktıkları, birinin, —Bu Zeyd'dir, diğerinin —Bu Amr'dir dediği, birinin —Bu attır, diğerinin —Bu eşektir, dediği ve ayrılığın aralarında devam ettiği hâller ne kadar çoktur. Bazan karaltıya yaklaşmazlar ve ayrılık baki kalır gider. Bu göze güvenmekten zarurî olarak çıkan çokluktur. *Ma'sûm öğretmen*'e baş vurulsa çokluk ortadan kalkar mıydı? Evet bu ayrılıklar kitaplara yazılmaz, bu husustaki çekişmeler de uzun sürmez, çünkü ekseriya o kadar çok önemli değildir. Bâzan da olay sona erer, fakat ihtilâf ve çekişme sona ermez. Nitekim bir kimse, —Birinin öldürülmesinde sekiz kişinin iştirâki vardır, diye şehâdetinde bulunduğu hâlde, bir diğeri —Dokuz kişinin iştirâki vardır der. Muhakkak bunlardan biri sayı ve hesapta yanlış yapmıştır, katiller de ortadan kaybolmuşlardır. Bu iki şahit arasındaki ayrılık baki kalacaktır. *Ma'sûm imâm*'a baş vurulsa idi, bu çokluk ortadan kalkar mıydı? O halde şahısların sayısında yanlış yapmak mümkün olduğu için, bu hususta *ma'sûm öğretmen*'e vaş vurmamak mı lâzımdır? Bir şeyin sarılık, kırmızılık ve karalığı hakkında da böyle mi yapılmalıdır?. O şeyin uzunluğunda, genişliğinde ve ölçüsünde de böyle midir?

Sonra çokluk, onlarca devam etsin veya etmesin, yanlış alâmeti olduğundan, doğru ve gerçek de bir anda veya başka anlarda bir olduğuna göre, onda bazan çokluk, ayrılık ve ihtilâf olduğundan, hakkında ayrılığın devam etmemesinin nasıl faydası olacak? Çokluk, bir anda ve devamlı olarak yanlışlık alâmeti olsun, öğretmene gösterilse idi, bu çokluk ortadan kalkardı. Bunlar dış görüş ile iç görüşün eşitliğidir (*muvâzana*) ve bundan kaçınmak asla mümkün değildir. Basiret sahiplerince dış görüş ile iç görüş (*başırat*) arasında asla fark yoktur.

—“Bakılan şeyden değil de, aklın kuvvetinin sağlam olmasındaki şartların mevcut olup olmadığından şüphe edersek, itikad ve düşüncelerimize güvencimiz ne ile hasıl olur? Yanlış yapıp yapmadığımızdan ne ile emin olabiliriz? Belki hasımlarımız değil de, biz yanlış yapmışızdır” denilirse, deriz ki, —“*Masûm öğretmen*'e baş vursak, onun doğruluğunu ne ile biliriz? Ya yalan söylüyorsa?” Doğruluğumun delili şudur: —“Her meselede doğru ve yanlış vardır; birlik doğrunun alâmetidir, çokluk da yanlışın; bellidir ki çokluk, öğrenmeye baş vurmayıp, kendi aklını takip etmekten hasıl olur” derse, deriz ki, —“Söylediğin şey bir tertibe soktuğun mukaddimelerdir ¹ ve sen onlardan bir netice çıkardın. Aklın kıyası ² bundan başka bir şey değildir. Bu kıyaslar gibi ne kadar muntazam kıyaslar yaptık da, sonra yine yanlış düştük. Bu kıyasta da gözümüzden kaçmış olan bir yanlış yapma imkânı bulunmadığını nereden

¹ Mukaddime (öncül), bir kıyasın veya bir burhanın neticeden önce bulunan kaziyelerine (önerme) denilir (bk. al-Tahânavî, *anılan eser*, c. II, s. 1216; A.-M. Goichon, *anılan eser*, s. 301).

² Kıyas, mantıkta, üç kaziyeden (önerme) meydana getirilmiş bir hükümdür ki, mukaddimeler (öncül) denilen baştaki iki kaziye kabul edilince, netice denilen üçüncüsü zarurî olarak kabul edilir (Bk. Naşîr al-Dîn Tûsî, *anılan eser*, s. 186 v.dd.; al-Tahânavî, *anılan eser*, c. II, s. 1190 v.d.; Goichon, *anılan eser*, s. 338 v.d.).

biliyorsun? Belki *ma'sûm öğretmen* bu sözü aynen iki kişiye söylüyor da, biri kabûl ediyor, ve —“Bu kat'î bir delildir” diyor; başkası ise, —“Bu bir hezeyandır, mânasız sözdür” diyor. Çünkü zikrettiğimiz ve edeceğimiz itirazlar onun da aklına geliyor, halbuki bunlar birincinin aklına gelmemiştir. O halde çokluk ve ayrılık tamamen ortadan kaldırılmamıştır. Bir de ister delil zikretmeğe, mukaddimeler ve kıyas tertib etmeğe muhtaç olsun, isterse bunlara muhtaç olmasın, *ma'sûm öğretmen*'in doğruluğu zarurî olarak bilinir değildir. Zarurî olarak bilinmeyen de düşünce (*nazar*) ile bilinir. Düşünceler de kıyas mukaddimleri tertib etmekten ve bunlardan neticeler çıkarmaktan başka bir şey değildir. Böylece sonunda ilk önce sakındıklarına uğradılar, bu dalâlet ve sapkınlığın kendisidir. Çünkü iç görüş ile dış görüş arasında fark olmadığını, bunlardan her birinde bazan yanlış yapıldığını, en nihayet onlardan hiç birinden şüphe etmememiz icap ettiği sonucuna vardığını anlamıştık.

İKİNCİ KÂŞIMA

Bu da şudur: Deriz ki, dayandıkları iddianın iki kanadı vardır. Biri, birliğe götürdüğü için *öğretmen*'in hak, doğru ve gerçek olduğudur; ötekisi düşüncenin (*ra'y*) yanlış olduğudur. İlk önce birliğin gerçek ve doğrunun alâmeti olması hakkındaki iddialarının yanlışlığını meydana çıkaralım.

Deriz ki, —“Doğru ve gerçek yalnız bir olur” tarzındaki iddianız kabûl edilse bile, her birin, mutlaka gerçek ve doğru olması neden icab etsin? Belki birlik bâzan doğru, bâzan yanlış olur.—“Âlem kadimdir,, diyen kimsenin sözü bir tanedir; nasıl ki —“Âlem hâdistir” diyenin de sözü bir tanedir. Halbuki bunlardan biri doğru, ötekisi yanlıştır. “Allah'ın bir ortağı (*şarik*) vardır” diyenin sözü birdir, “Onun ortağı yoktur” diyenin sözü de birdir; fakat yalnız biri doğrudur. O halde bunlar birlikte birleştiler, fakat doğru ve yanlış olmak hususunda birbirlerinden ayrıldılar. Bâtiniler, bir şey ile *aksini* ¹ birbirinden ayırmadıkları için, bu yanlışla düşmüşler ve *aksi lâzım* ² sanmışlardır. Şaşılacak şey şudur ki, onlara bu şaşırtıcı delilleri hazırlayanlar feylesufların dinsiz olanlarıdır ve bunlar mantık şartlarına uygun olarak konuşurlar. Halbuki küllî mucibenin ³ aynen *aks* edilemeyeceğini, belki cüz'î mucibe ⁴ olarak *aks* edildiğini unutuyorlar. “Her siyah bir renktir” sözümüz doğru olursa, “her renk siyahtır” sözümüz doğru olmaz. Bunun gibi “Her doğru ve gerçek birdir” sözümüz doğru ise, “Her bir olan doğru ve gerçektir” sözümüz doğru değildir. Onların bu halleri bir de tıpkı şuna benzer: Alacalı bir yılanın soktuğu bir bunak, bundan sonra alacalı bir ip gördümü, ondan kaçır; ona —“Neden bundan kaçırıyorsun?” denilince, —“Çünkü sokucu (=yılan) uzun ve alacalı renktedir. Bu da uzun ve alacalıdır, o halde bu da sokucudur” cevabını verir. Bu, bâtinilerin “Gerçek ve doğru her zaman birdir, bu da birdir, o halde bu gerçek ve doğrudur,, sözlerine benzer. Ona —“Ey miskin, sokan yılanın

¹ Aks, bir kaziyede (önerme) mevzu'u (konu) mahmûl (yüklem), mahmulü mevzû yerine koymaktır. Meselâ hiç bir insan taş değildir kaziyesi aks edilirse, hiç bir taş insan değildir olur. Bunun türlü şekilleri olduğu gibi, her akiste elde edilen netice doğru olmaz. Meselâ her öğretmen bir insandır kaziyesi aksedilince, her insan bir öğretmendir çıkar (bk. Naşir al-Dîn Tûsî, *anılan eser*, s. 158 v.dd.; Goichon, s. 236; İsmail Fennî, s. 145 v.d.).

² Lâzım, iki şeyin birbirini veya bir kıyasta neticenin mukaddimleri zarurî olarak takip etmesidir; bâzan da kıyasta netice demek olur (bk. Goichon, *anılan eser*, s. 366).

³ Küllî mucibe (tümel olumlu), bir kaziyede (önerme) mevzû (konu)un bütünü veya her bir şahsı hakkında müsbet (olumlu) bir hüküm verilmesidir. Meselâ bütün insanlar (veya her insan) akıllıdır.

⁴ Cüz'î mucibe (tikel olumlu) bir kaziyede mevzûun yalnız bir kısmı hakkında hüküm verilmesidir. Meselâ bazı insanlar demircidir (bk. Naşir al-Dîn Tûsî, *anılan eser*, s. 83).

uzun ve alacalı renkte olduğunu anladın, uzun ve alacalı renkte olanın sokucu olduğunu nereden anladın? Sen ancak bunaklık ve akıl karışıklığı yüzünden aksin doğru olacağını tevehhüm ediyorsun” denilir. Bunlar da aynı hâldedir. Bunlar sırf bu meselede biraz incelik olduğu için yanlış düşmüşlerdir. Bu kadarcığı anlamayan bir kimse kendini nasıl akıl sahiplerinden sayar?

—“Gerçek ve doğruyu birlik ile istidlâl etmiş değiliz, fakat sizin tarafınızdaki çoklukluğa bakarak bunu istidlâl ediyoruz, yani gerçek ve doğru her halde bizim tarafımızdadır” derlerse, deriz ki, çokluğa bakıp yanlış (*bâtil*) olduğunu istidlâl etmek ikinci kanaddedir. Üçüncü *kāşima* ile onun da yanlışlığını meydana çıkaralım.

ÜÇÜNCÜ KĀŞİMA

Deriz ki, sizin —“Kendisine çokluk ârız olan her şey yanlıştır, düşüncenin (*ra'y*) doğru ve gerçeği idrâk etmesi iddiasına da çokluk ârız oluyor, o hâlde bundan zarurî olarak bu hükmün yanlış olduğu neticesi çıkar” tarzındaki sözünüz iki mücibeden terhib edilmiş bir düşünme kıyasıdır, ve mantukî şekillerin ikinci şeklindedir ¹. Onlara neden dolayı yanlış olduğunu anlatabilmek ve bu sözü icad eden kimseye bu hilenin (*talbîs*) ilim ehline yutturulamıyacak kadar zayıf olduğunu açıkça göstermek için, bunu mantuktaki ifadelerine çevirelim. Çünkü bu sözü icad eden kimse, bence, muhakkak bunun neden dolayı hile (*talbîs*) olduğunu bilmektedir. Şu kadar var ki, dininin azlığı ve dünya nimetlerine düşkünlüğü yüzünden, böyle bir hile (*talbîs*) icad ederek, bu ahmakların akıllarını şaşırtmış ve onları kendisine itaat ettirmiştir.

Deriz ki, mantıkçıların “büyük mukaddime” ² dedikleri ilk mukaddime, “kendisine çokluk ârız olan her şey yanlıştır” sözüdür. (Buna karşılık) deriz ki, bu mukaddime yanlıştır. Belki buna ilâveler yaparak, şöyle demek lâzımdır: “Bir meselede mütenakız ve çok olan cevapların bazıları yanlıştır”. Doğru ve gerçek olan yalnız budur. Doğru olan mukaddimededen iki şart çıkarılmıştır : Biri mütenakız olmak, ötekisi bir tek olay hakkında olmak. Yoksa sadece “çok olan cevaplar yanlıştır” sözü kendi verdikleri misal ile nakzedilmektedir. Çünkü —“Beş ile beş ne eder?” denilirse, —“bir ve dokuz, iki ve sekiz, üç ve yedi, dört ve altı eder ki, bunların hepsi ondur” cevabı verilebilir. Bu cevapların hepsi çokluklarına rağmen doğrudur ve aralarında tenakuz yoktur.

Küçük mukaddimeye gelince ³, bu da “gerçek ve doğrunun idrâk vasıtası akıldır sözünde çokluk vardır” cümlesidir. Bu mukaddimedede ise en büyük yanlış bulunmaktadır. Çünkü cevap bir “haber” dir ⁴. Haberlerin çokluğu ise, ancak bir kısmının bilinip, bir kısmının bilinmemesi ile tasavvur olunabilir. “Gerçek ve doğrunun idrâk vasıtası akıldır” sözümüz bir tek haber ve bir tek cevaptır; nitekim onların “Gerçek

¹ Mantuk şekilleri, kıyasta orta haddin (terim) mukaddimelerde bulunduğu yerlere, nitelik ve niceliklerine göre çıkan türlü şekillerdir. İslâm yazarları dört şekil göstermektedir. Burada bahis konusu edilen birinci şekil böyle bir kıyastır: Her A B'dir, her B C'dir, o halde her A C'dir. Fakat meselâ hiç bir A B değildir, her C B'dir denilirse bundan bir netice çıkmaz (bk. Naşır al-Dîn Tûsî, *amlan eser*, s. 197, burada birinci şeklin türlü hâlleri bir levha hâlinde gösterilmiştir).

² Büyük mukaddime (öncül, büyük önerme), bir kıyasta çıkarılmak istenilen neticedeki mahmülün (yüklem) bulunduğu mukaddimedir.

³ Küçük mukaddime (öncül, küçük önerme) bir kıyasta çıkarılmak istenilen neticedeki mevzûun (konu) bulunduğu mukaddimeye denilir. Meselâ her A B'dir, her C A'dır, o hâlde her C B'dir kıyasında neticedeki mahmülün bulunduğu her A B'dir kaziyesi büyük mukaddimedir; mevzuun (konu) bulunduğu her C A'dır kaziyesi ise küçük mukaddimedir.

⁴ Haber, aslında, bir isim cümlesinde, mantık tâbiri ile, mahmul (yüklem) demek olup, burada hüküm ve kaziyeye (önerme) mânalarında kullanılmıştır.

ve doğruyu idrâk vasıtası *öğretmen*'dir" sözleri de bir tek haber ve bir tek cevaptır. Çünkü bu sözün bir parçasının bilinmesi ve bir parçasının bilinmemesi tasavvur edilemez. Zira haber olması, belki bir tek haber olması dolayısıyla, onun parçası yoktur. Bu meselede ancak iki cevap vardır. Biri, onların sözüdür, ötekisi de, bizim sözüdür. Bu cevaplardan her biri birdir ve içinde çokluk yoktur. O halde yanlış olan mütenakız olan çoktur. Halbuki bunda çokluk olmadığı gibi, üstelik tenakuz da yoktur. Çokluk bu meseleden başka meselelerde insanın düştüğü tenakuzdur. Meselâ "âlem kadîmdir, yahut hâdistir", "âlemin bir yapıcısı (*şâni*) vardır, yahut onun yapıcısı yoktur" sözleri gibi. Çünkü bu meseleye akıl gözü ile bakan bazan gerçeği görür, bazan görmez. Nasıl ki dış gözü ile bakan kimse de bazan şeklin ölçüsünü olduğu gibi görür, bazan da daha küçük veya daha büyük görür.

O halde burada iki mesele vardır: biri şekilleri idrâk vasıtasının göz olmasıdır ve bu, bir tek cevap olup, içinde çokluk yoktur; ötekisi ise, bu karaltı şeklinin ölçüsünün ne olduğudur ve bunda çokluk tasavvur edilebilir. Çokluğun bizzat cevapta mı, yoksa başka bir meselede mi olduğunu birbirinden ayırmayıp da, bâzı şartların bulunması halinde olduğu gibi, bazı hallerdeki cevabın muktezası ile bozuk ve yanlış olan işini ona göre karara bağlayanın bilgisizliği ne kadar büyüktür! Çünkü biz "Bir çok şartlar ile, gerçek ve doğruyu idrâk vasıtası akıldır; nasıl ki göz, bir çok şartlar ile, şekil ve ölçüyü idrâk eden vasıta; ayrılık ve anlaşmazlık şartların bulunmamasından çıkmaktadır" diyoruz. Akıl sahibi olan bunun gibi zayıf hilelere (*talbîs*) nasıl aldandı? Bir de deriz ki, —"Sizinle şu iki adam arasında ayrılık yoktur: Bunlar gök hakkında münakaşaya tutuşmuşlar ve biri—Gök birdir, diğeri ise—Gök yedidir demiştir. O zaman bir bâtinî gelip, —Doğru olan gök birdir diyenin sözüdür; yanlış olan da gök yedidir diyenin sözüdür. Çünkü *ma'sûm imâm* bize doğru ve gerçek olanın alâmetinin birlik, yanlış olanın alâmetinin de çokluk olduğunu öğretmiştir. Çokluk ise, gök yedidir diyenin sözüdür, diyor". Bu zavallı cahile denilir ki, —"Gök yedidir diyenin sözü, bir cevap ve bir haber olması dolayısı ile, bir tek cevap ve bir tek haberdur, onda çokluk yoktur; çokluk göktedir, gök ise bir cevap ve bir haber değil, belki hakkında haber verilen ve ne kadar olduğu açıklanan şeydir. Birlik cevap ve sözdedir ki, o da gök değildir. Haber ile kendisi hakkında haber verilen arasındaki farkı anlamayıp da, hakkında haber verilenin çokluğunu haberin çokluğu sanan kimseye ne kadar şaşılmalı azdır!

Gerçek ve doğruyu idrâk vasıtasının akıl olduğu hakkındaki sözüümüz de bunun gibidir: bir haber ve bir cevap olması dolayısıyla cevapta çokluk yoktur. Hakkında haber verilen şeyde de çokluk yoktur; çünkü bu akıldır, akıl da bir tek şey, bir tek gerçektir. Hatta çokluk, gök yedidir diyenin sözünden ziyade bizim sözüümüzden uzaktır. Çünkü ne haberimizde, ne de hakkında haber verdiğimizde çokluk vardır. Belki akıl gözü ile bakan, bâzan görüşündeki zayıflık sebebi ile, âlemin hâdis oluşu, yapıcının (*şâni*) muhakkak var oluşu ve başkaları gibi düşünce ilgili bazı meseleleri idrâk edemez; bazıları ise idrâk edebilir; biri reddeder, ötekisi kabûl eder. Birinin sözü ötekinin sözü ile bir araya getirilirse, bahis konusu ettiğimiz meseleden başka bir meselede iki kimsenin iki cevabından çokluk hâsıl olur. Çünkü bizim meselemiz gerçek ve doğruyu idrâk vasıtasının düşünce (*ra'y*), yahut öğretme olduğudur. Bu mesele ise âlemin hâdis veya kadîm olduğu meselesidir. Bu meselede bu hususta çokluk yoktur. Âlemin hâdis olduğu hakkındaki söz gibi, onun kadîm olduğu hakkındaki sözün de yanlış olduğunu iddia etmelerinin sebebi iki sözün toplamının çok olmasıdır. Onlar —"Gerçek ve doğrunun idrâk vasıtası öğretmedir" sözlerinin bizatihi bir olduğunu iddia ederlerse, bizim —"Doğrunun idrâk vasıtası akıldır" sözüümüz de bizatihi birdir. Bu son iddianın, görüşte anlaşmazlığa düştükleri zaman, başka meselelerde çokluğa götürdüğünü iddia ederlerse, deriz ki, —"Öyle olsun! Yanlış sözün

alâmetinin, türlü tabiatte olan insanlar tarafından söylendiği takdirde, onları ayrılık ve çokluğa götürmüş olduğu onlarca ne ile sabit olmuş?” Bunu onlar asla isbat edemezler. Onların isbat ettikleri ancak “Beş ile beş ne eder?” sorusuna “Dokuz, altı ve yüz” ettiği cevabındadır ki, bu sözler mütenakız bir çokluk ile çoktur ve bundan dolayı yanlıştır; bu husustaki iddianın, insan akıllarının zayıflık ve kuvvette birbirlerinden ayrı olmaları sebebi ile, halkı başka bir meselede ayrılığa düşürmesinden değil. Bu meselede kabûl ve teslim edilmiş olan şey, bunun yanlış alâmeti olduğuna delil getirmemiş olmalarıdır ve (böyle bir delil) asla bulunamaz. Yanlış olduğuna dair delil getirdikleri de, muhakkak ki, bizim meselemizde doğru çıkmamıştır. Bu cehâlet ve ahmaklığın son haddi değil midir?

DÖRDÜNCÜ KÂŞİMA

—“Her meselede doğru ile yanlış bulunur, bu bir meseledir, o hâlde bunda da doğru ve yanlış vardır” sözünüz bir kıyas olup, kıyas şekillerinin birincisine uyan iki küllî mucibeden terkip edilmiştir. Sonra, bundan sonra, —“Hak ya sizin sözünüzdür, ya bizim sözümüz; fakat sizin sözünüz yanlıştır, o hâlde bizim sözümüz doğrudur” sözünüz de mantıkçıların şartî munfasıl¹ dedikleri kıyastır. Sizin —“Çokluk yanlış alâmetidir, sizin sözünüz de çokluğa varıyor, o hâlde o da yanlıştır; fakat çokluğa vardığından o hâlde o da yanlıştır” sözünüz de mantıkçıların şartî muttasıl² dedikleri kıyastır. Şartî munfasıl kıyas doğrudur ve aynen bir netice verir. Şartlar bu meselede bir araya getirilirse akli kıyaslar hasıl olur. Siz ise, kıyas ile deliller göstermekte, başka insanlardan ayrılmıyorsunuz. Çünkü siz bu mukaddimleri tertib ederek, delil getiriyorsunuz ve bundan çıkan neticenin doğru olduğunu iddia ediyorsunuz. Evet sizin kıyasınız yanlıştır, çünkü bunu yaparken kıyas şartlarını unuttunuz. Hakkında haber verilenin çok olmasını haberin çok olması sandınız, küllî mucibenin aks edilebileceğini sandınız. Tertib ettiğiniz bu kıyaslarda neticenin zarurî olarak çıkacağını, akıl ve düşünceniz ile anladı iseniz, akla müracaat etmiş olursunuz. Bunu *ma’sûm öğretmenden* öğrendi iseniz, neticenin neden dolayı muhakkak olarak doğru çıkacağını bildiniz mi? O hâlde bunu akıldan başka bir şey ile, ne ile bildiniz? Akıl ile anladı iseniz, kendinizin yanlış yapmadığınızdan ne ile emin oldunuz? Çünkü ne kadar düşünce (*nazar*) sahibi vardır ki, akli ile iyice muhakeme ettiği hâlde, yine de yanlış yapmıştır. Elhasıl delilin neden dolayı delil olduğunu muhakkak öğretmenden öğrenip anlamak lâzımdır. Öğretmen zikrettiğiniz bu kıyasları bir top’u’luğa anlatsa, bu toplulukta bulunan kimseler her hâlde şöylece kısımlara ayrılacaklardır: Sizce olduğu gibi, bâzılarınca bunların doğruluğu belli olacak; bâzıları bunların neden dolayı bozuk kıyaslar olduğunu anlayacaklar ve anlattığımız hile ve şaşirtma (*talbîs*) yerlerini fark edeceklerdir; bâzıları da neden dolayı hile (*talbîs*) olduğunu fark etmeyecek, fakat bunda her hâlde bir hile bulunduğunu anlayacak ve kalbleri bu sözü kabûl etmeyecektir. Bu *öğretmen*, bu delillerin gösterildiği insanların en büyüğü olduğu hâlde, bu insanlar, kabûl edenler ile inkâr edenler zümrelerine ayrılacaklardır. Çünkü bunların doğruluğu zarurî olarak idrâk edilmez, belki delilin mahiyeti (*vach*) iyice düşünmeğe

¹ Munfasıl şartî, tâli’si (=bir şartın neticesi olan mahmûl’ü “yüklem”) iki şıklı olan kaziyelere (önerme) denilir. Meselâ sayı ya tektir, ya çift. Kübrası (=büyük önerme) mufasıl şartî olan kıyaslara da munfasıl şartî kıyas denir. Meselâ bir sayı ya tektir, ya çift; fakat beş sayısı çift değildir, o hâlde beş sayısı tektir (bk. Naşîr al-Dîn Tûsî, s. 71 v.d.).

² Muttasıl şartî, bir mukaddem (=bir şarta bağlı bir mevzû “konu”) ile tâli üzerinde hüküm verilen kaziyelere (önerme) denir. Meselâ güneş doğarsa gündüz olur. Kübrası (büyük önerme) bir muttasıl şartî olan kıyasa da muttasıl şartî kıyas denir. Meselâ güneş doğarsa gündüz olur, fakat güneş doğmuştur, o halde gündüzdür (bk. Naşîr al-Dîn Tûsî, *anılan eser*, s. 69 v.d.d.; İsmail Fennî, *anılan eser*, s. 312 v.d.).

ve tetkik edilmeğe muhtaçtır. Halbuki gördüğün gibi insanlar düşünmede (*nazar*) birbirlerinden farklıdır. O halde *ma'sûm* öğretmenden duyduktan sonra da delilin mâhiyetini kavramak için tetkik ve iyice düşünmenin zarurî olduğunu itiraf etmiş olmanızla mezhebinizde çokluk hasıl olmuştur.

—“Bu delillerin doğruluğu tetkik edilmeksizin, zarurî olarak bilinir” dersiniz, siz kendinizi aksi gibi gösterdiğiniz hâlde, yalancılık ve iftiranızı kabûl etmiş olursunuz. Eğer —“Onları iyice düşünenler, ayrı fikirlere varmaz, belki birleşirler” dersiniz, bizim için kötü bir yalan söylemiş olursunuz. Bu delilleri sizden duyduk, onlara güldük ve bizce hiç bir kıymet kazanmadı. Belki dersiniz ki, —“Öğretmenin sesi daha hoş, sakalı daha uzundur; ondan duyunca şüphe etmiyoruz. Ancak siz şüphe ediyorsunuz, çünkü ondan değil, bizden duyduunuz”. Farz ediniz ki mesele böyle olsun, o zaman sizin sözünüzü kabûl etmek icab etmediğini, belki *öğretmen* görüldüğü zaman kabûl ve itiraf edileceğini söylemiş oluyorsunuz. Bu delillerde şüphenin kalkması *öğretmen*'in kendi yüzünü görmeye oluyorsa, o hâlde *öğretmeniniz* Tanrı Elçisinden (Peygamber'den)—Tanrı ona selât ve selâm etsin! —daha üstün olmalıdır. Çünkü yahudiler, hristiyanlar ve putlara tapanlar, hepsi onun yüzünü görüyor ve *Kur'ân* delillerini işitiyorlardı. Böyle olduğu hâlde onlar anlayıp kabûl edenler ile anlamaktan âciz kalıp inkâr edenler zümrelerine ayrılmışlardı. Nitekim onu başkalarından duyanlar da fikir ayrılıklarına düşmüşlerdi.

Belki *öğretmeninizin* delili *Kur'ân*'ın delilinden daha sağlam, *öğretmeninizin* anlatıp gerçeği meydana çıkarması da Peygamber'in —Tanrı ona selât ve selâm etsin!— anlatmasından daha güzeldir?! Zira Peygamber —Tanrı ona selât etsin!— halk arasındaki çokluk ve ayrılığı ortadan kaldırmağa muvaffak olamadı. Bu hâl Peygamber'e güç gelince, (onun bu ızdırabını) tasvib etmeyen âyetler nâzil oldu. (Tanrı) dedi —“Yoksa, onlar bu *Kur'ân* sözüne iman etmediler diye arkalarından esef ile kendini helâk mi edeceksin?” (Tanrı) bir de —“Sen (ey Muhammed) sevdiğine hidâyet vermezsin” dedi; bir de —“Yahut sanıyor musun ki, insanların çoğu duyup da anlarlar? Onlar ancak hayvan sürüleri gibidir, belki de yollarını daha çok sapıtmışlardır” dedi. Peygamber —Tanrı ona selât etsin!— şüpheleri ve ayrılıkları ortadan kaldıramadığı hâlde, *öğretmeniniz* buna muvaffak oluyorsa, o ne kadar büyük bir insan olmalı?!

Bu meselede şüphe ve ayrılık, öğretmenden duyduktan ve iyice düşündüğünüz bu delilleri öğrendikten sonra da baki kalıyorsa, o hâlde düşünceye bir şey eklemiş değilsiniz, hal öğretmenden öğrendikten sonra, ondan önceki gibi durmaktadır. o halde bunda ne fayda var? Eğer —“Bütün dediklerini tasdik etmek ve ona muhalefet etmemek lâzımdır” dersiniz, deriz ki, —“Doğruluğu (*şidk*) sakalının uzunluğundan ve yüzünün kırmızılığından mı anlıyacağız, yoksa zarurî ve bedihî olarak mı, yoksa kıyas ve düşünme (*nazar*) ile mi anlıyacağız?” Zarurî olarak biliniyorsa, Tanrı Elçisi'nin (Peygamber'in) doğruluğu zarurî olarak bilinmediği, belki de halkın çoğu bundan şüphe ettiği halde, öğretmenin doğruluğunu böyle bilen ne kadar ahmaktır! Bu, düşünme (*nazar*), aklın kıyası ve onun doğruluğuna (*şidk*) delâlet eden delilin doğruluğu hakkında aklın vereceği hüküm ile biliniyorsa, halk arasında aklın hükmü birbirinden ayırdır. Bir insanın akli doğruluğuna hüküm eder, bir başkasının akli aksine hüküm eder. O hâlde akla nasıl güvenilir? Akılda ayrılıklar bulunmasına rağmen akla güveniliyorsa, o hâlde ayrıca bir öğretmene neden muhtaç olunsun?

Belki (bu meselelere cevap olarak) şöyle demek lâzımdır: Delil her hangi bir öğretmenden öğrenilebilir; sonra doğruluğu ve neden dolayı delil olduğu akıl ile bakılarak öğrenilir. Nitekim hesabın delilleri her hangi bir öğretmenden, sonra da delilin neden dolayı delil ve doğru olduğu tetkik ile öğrenilir. Yalnız hesapta öğretmene muhtaç olunmaz, belki hesap ilimleri gibi başka ilimlerde de fikirlerin ayrılması yolları

ve buna sebep olan şeyler öğretmenden öğrenilir. Akıllar aydınlık, açıklık ve gizlilikte ayrı ayrı olmakta devam ettiği müddetçe bu zarurîdir. Bu da ebedî olarak lâzımdır, “akıllar her zaman ayrı ayrı olacaklardır” ve “Tanrı onları öyle yaratmıştır”. Nasıl ki insanların gözleri zayıflık ve kuvvette ayrı ayrı oldukları müddetçe ve görülen şeyler yakınlık, uzaklık, incelik ve kalınlıkta ayrı ayrı buldukları müddetçe, gözün yanlış yapma imkânı ortadan kalkmayacaktır. Bunlarla beraber en sonunda güvenilir ve yanlış olmadığı bilinen bakmaya dayanılır. Bunun gibi akıllarda da yanlış mümkündür, fakat akıl sahibi olanın şüphe etmeyeceği bir dereceye varmak mümkündür. Nasıl ki hesap meselelerinde yanlış yapmak mümkündür, fakat hesabı iyi bilen kimse meseleyi dikkatle ve tekrar tekrar gözden geçirir ve sonunda doğruluğundan şüphe edilmeyen bir dereceye varır. Hesap meseleleri ile aklî meseleler, görülen şeyler ile akılla idrâk olunan şeyler (*ma'külât*) arasında fark yoktur; ancak bâzıları arada sırada bâzularından daha karışık ve daha ince olur.

Hasmın belini kırmak için bu kadar kâfidir. Türlü¹ şüpheleri dağıtmak için daha fazla bilgi isteyen, *al-Kitâb al-Mustazhiri*'de kendine yetecek bilgiyi bulacaktır.

Kur'an'ın dış mânasından, mezheplerinin doğruluğunu göstermek için deliller (*şâhid*) getirmelerine gelince, bu da onların garip istidlâllerindedir. Bir takım insanlar felâkete düşüp, açık nasları değiştirmiş, onların dış mânalarından ayrı bir de iç mânaları olduğunu iddia etmişlerdir. Sonra muhtemel olan dış mânaya göre hareket ediyorlar. Bir hadîs veya âyeti delil (*şâhid*) olarak zikrettikleri zaman, —“Kelimelelerinin dışının gösterdiği budur; belki dış mânasını iktiza ettiğinden ayrı bir iç mânası vardır. Buna göre hareket edilmez, çünkü buna güvenilemez” demeleri (onların nasıl saçma düşündüklerini göstermek için)sana yeter.

Cahil halkı aldatmak için şöyle de derler —“Mu'tezilî, Eş'arî, Cehmî ve Müşebbihî'lerin sözleri gibi usûl² hakkındaki sözler ve kanaatler çoktur; Mâlikî, Şâfiî, Hanefîlerin sözleri gibi, furû'da³ da kanaatler çoktur. O halde gerçek ve doğru olanı ne ile bilirsin? Bunu akıl ile biliyorsan, hasmın da akıl sahibi olduğunu iddia ediyor”. Bunun kısa ve açık cevabı şöyle demektir:—“Sen bu meselelerde doğru ve gerçeği ne ile biliyorsun?” Eğer *ma'sum öğretmenin* sözü ile derse, ona denilir ki, —“Öğretmenin doğruluğunu (*şidk*) ne ile biliyorsun? Aklî bir zaruret ile mi, yoksa akıl ile tetkik ile mi?” Eğer bunun zarurî olarak bilindiğini iddia edersen, aklî zarûretlerde ayrılık tasavvur edilmediği hâlde, başka insanlar neden senin fikrine iştirâk etmiyorlar? Sonra nasıl oluyor da, Tanrı Elçisi'nin —Tanrı ona selât ve selâm etsin!— doğruluğu (*şidk*) zarurî olarak bilinmedi de, sen *öğretmenin* doğruluğunu zarurî olarak biliyorsun?” Eğer —“Onun doğruluğuna delâlet eden delil üzerinde iyice düşünerek ve akıl ile tetkik ederek bildim” derse, ona şu cevap verilir: —“Onun yalancılığını bilen hasmının da aklı vardır, sen ondan nasıl ayrılıyorsun? (Gerçeğe) muhalif olduğu hâlde, eğer senin akıl ve tetkik sâyesinde onu bilmen câiz olursa, bu meselelerde ayrı kanaatim olmakla beraber, benim de onları *öğretmen* olmaksızın bilmem câiz olur.”

“Bâtunilerin Belini Kıran Deliller,, bitti.

¹ Arapçası *tafârih*. Bu kelimeye Dozy, *Supplément aux dictionnaires arabes*, c. II, Leide-Paris, 1927, s. 26 a'da “divers” mânasını verir ki, bu mâna buraya da uymaktadır; orada gösterilen iki misale de bakınız.

² Usûl, kök mânasında olan *aşl* kelimesinin cemi şekli olup, şeriatte iman ve itikad ile alâkalı olan ve dinin esasını teşkil eden kısımlara denir. Bu konular kelâm ilminde tetkik edildiğinden, bu ilme ekseriya *ilm al-uşûl* denilir.

³ Furû', dal mânasına gelen *far*'in cemi olup, bir şeriatte usûl ile alâkalı olmayan, yalnız ibadetle alâkalı hususlara denilir ki, bunlar fıkıh ilminin mevzûunu teşkil eder.

TÜRK SANATININ VARLIĞINI İNKÂR EDEN BATILI SANAN TARİHÇİLERİ

Dr. HÜSEYİN GAZİ YURDAYDIN

Sanat Tarihi, hususiyle İslâm Sanatı Tarihine ait konuların işlenmesinde şüphesiz çok dikkatli bulunmak ve temkinli konuşmak lâzımdır. Hal böyle iken batılı yazarlar tarafından İslâm Sanatı Tarihine ait yazılmış olan eserlerde sebebini normal ölçülerle açıklamak bir hayli zor olan garip bir psikoloji hâkim bulunmaktadır. İslâmiyetin ortaya çıkmasından ve yayılmasından itibaren bu dini kabul etmiş olan türlü milletlerin yapmış oldukları sanat eserlerinin milliyetlerini, bu günün ölçüleri ile tayin etmenin güçlüğü meydandadır. Aslına bakılırsa bu eserleri yaratan insanlar, hiç bir zaman milliyet iddiasında da bulunmamışlardır. Bambaşka bir anlayış ve düşünüş içerisinde meydana getirilmiş olan bu eserleri, zamanımıza hâkim olan bencil ve kasıtlı sebeplerin yarattığı bir ruh hali içerisinde izah etmenin imkânsızlığına rağmen, bir çok batılı sanat tarihçisinin bu eserleri geliş güzel şu veya bu millete maletmiye veya asıl yaratıcılarını bir tarafa bırakarak, onları, şu veya bu tesirlerle açıklamaya devam ettikleri görülmektedir. Bu konuda en büyük haksızlık da Türklere karşı yapılmaktadır. Bu gün bir çok batılı yazarın zihninden, Türklerin sadece asker ve barbar bir millet oldukları, kültür ve medeniyet sahasında bir yaratıcılık gösterememiş buldukları yolundaki kanaat, maalesef silinmemiş bir durumdadır. Halbuki Tarih bize, Türklerin asker oldukları kadar bir kültür ve medeniyetleri de bulunduğunu bir çok sanatkâr yetiştirmiş, sanatları korumuş bir millet olduğunu ve bu hüviyetlerle de dünya medeniyetinin, hususiyle de İslâm medeniyetinin gelişmesinde başlıca rolü oynamış bulduklarını göstermektedir. Gerçekten bu gün yapılmakta olan Arkeoloji, Tarih ve Sanat Tarihi araştırmaları, İslâmiyetten önce de bir Türk kültür ve medeniyetinin varlığını, bunun bir taraftan Çin, diğer taraftan Türklerin temasta buldukları diğer milletler üzerindeki tesirlerini ve nihayet müslüman olarak bu kültür ve medeniyeti yeni şekiller altında devam ettirdiklerini ortaya koymaktadır.

750 yılında Emevî Saltanatının sona ermesi ve yerine daha çok Türk ve İranlı unsurların yardımları ile Abbâsî Saltanatının kurulmasından itibaren İslâm camiası içinde her bakımdan Türk tesirinin kendisini göstermeye başladığı malûmdur. Bu tesir 962 yılında Gazneliler Devleti'nin kurulması ile belirli bir hal almış, daha sonraları siyasi bakımdan esasen İslâm dünyasının hakimi bulunan türlü Müslüman - Türk ve Müslüman Türk-Moğol sülâleler zamanlarında, bu Türk idareciler himayesinde, idare edilenlerden de faydalanılmak suretiyle İslâm medeniyetinin ilerlemesine imkân ve hız verilmiştir. Durumun bu açıklığına rağmen bir çok batılı yazar, bu zamanlarda ortaya konulmuş ilmi eserleri, bu eserler malûm sebeplerle sadece Arapca yazılmış oldukları için Araplara ; sanat eserlerini de İranlılara maletmek hususunda nedense garip bir zevk duymuştur. Halbuki böyle bir yola gidilmek istenince, her şeyden önce, bir eseri meydana getiren türlü unsurları, onların menşeyini ve nihayet o zamana kadar geçirmiş bulunduğu tekâmül merhalelerini, daha sonra yapıcısının milliyetini, yetiştirme tarzını tespit etmek zarureti vardır. Batılı İslâm Sanatı tarihçileri tarafından şimdiye kadar yapılmış olan araştırmalarda ise, külli hükümlere asla bu yoldan gidilmediği, elde bulunan malzemeyi esasen mevcut peşin hükümlere uydurmak maksadı ile daimi bir gayret sarfedildiği görülmektedir. Böylece meselâ bugünkü İran devleti toprakları ile birlikte Türklerin İslâmı kabullerinden önce ve sonra siyasi hakimiyetleri altında bulunan ve böylece kendilerine vatan edinmiş buldukları ülkelerde ortaya koydukları, ortaya konulmasına amil oldukları eserlerin izah ve tavsifi, İran Sanatı başlığı altında

yapılmaktadır. Bu halin sebebi, Müslümanlığı kabullerinden önce Orta Asya steplerinde yaşamakta olan yarı göçebe Türklerin kendilerinin bir kültür ve sanatı olmadığı, her hangi estetik bir zevkten mahrum buldukları yolundaki karakuşî hükme mukabil, İranlıların İslâmdan sonraki devre de tesirleri geçmiş bulunan bir kültür, sanat ve medeniyete sahip oldukları şeklindeki umumi kanaattir. Buna Türklerin, sosyal hayatlarını hemen her türlü tesir ve fikir hareketine açık bulduran geniş hoşgörülülüğünün, kültür eksikliğinin bir ifadesi olarak tefsir edilmekte olduğunu da eklemek yanlış olmayacaktır. İlim ve sanatı son derece himaye etmiş oldukları, yalnız âlimler ve sanatkârlar değil, âlim ve sanatkâr hükümdarlar yetiştirmiş buldukları tarihi birer gerçek olan bir milletin ilim ve sanatla alâkası bulunmadığını iddia etmek, tarihte söylenmiş en cüretli yalanlardan birisi olarak kalacaktır. Şimdi bu hususta bir örnek olmak üzere Prof. Arthur Upham Pope'un fikirleri üzerinde duracağız.

1. Prof. ARTHUR UPHAM POPE

Yukarıda umumi bir şekilde açıklamaya çalıştığımız bu yanlış anlayışı, hemen bütün makale ve kitaplarında tekrar edip duran ünlü bir İslâm Sanatı tarihçisi de Prof. Arthur Upham Pope'dur. İran şahı merhum Rıza Şah Pehlevî'nin maddî yardımları ile basılmış olan altı büyük ciltlik "*A Survey of Persian Art*" adlı eserin nâşiri bulunan üstad, gerek bu eserin ilk cildine yazmış bulunduğu "*The Significance of Persian Art*" (İran Sanatının Özelliği) ¹ adını taşıyan makalesinde ve gerekse çala kalem yazılmış olduğu hemen her satırında açıkça okunan "*İran Sanatı Şaheserleri*" ² adını taşımakta olan kitabında ciddi bir ilim adamına asla yakışmıyacak tarzda garip iddialarını birbiri arkasından sıralayabilmek cüretini göstermiştir. Söylemeye lüzûm yoktur ki her yeni sanat şekli, kendisini meydana getiren türlü unsurlarını ayrı ayrı kaynaklardan almış bile olsa, kendisi yepyeni bir terkiptir. Bu bakımdan Gazneliler devletinin ve daha sonra Büyük Selçuklu İmparatorluğunun kuruluşlarından itibaren İslâm sanatının almış olduğu yeni istikametini ve ortaya çıkan yeni sanat çığırının özelliklerinin incelenmesi, araştırılması önemli bir meseledir. Açıkça bellidir ki bu tarihlerden itibaren İslâm dünyasının fi'li hakimi bulunan Türkler idaresinde cemiyetin her safhasında kendini göstermiş olan değişiklikler, sanat alanında da tesirsiz kalmamış ve Türk idareciler himayesinde, onların direktiflerine uygun bir şekilde çalışan Türk, İranlı ve sair müslüman sanatkârlar, İslâm sanatında yeni bir takım çığırın doğmasını mümkün kılmışlardır. Fakat siz bir de üstad A. U. Pope'u dinleyiniz :

"Tarih öncesi devirlerden başlayarak Şah Abbas'a kadar bütün İran hükümetlerini bıktıran Orta Asyalıların akınları, taze ve dinç kuvvetleri ile İran medeniyetini daima canlı bir vaziyette tutmuşlardır. Gazneliler ve Selçuklular idaresinde İran sanatına tayin edilmesi güç ve halâ büyük münakaşa konusu olan bir takım yollarla yeni unsurlar ve teknikler girmiştir. Fakat bu tesirler dağınık ve yaygın bir durumdaydı ve İran sanatının esas gelişmesini ne durdurdu, ne de değiştirdi. Zira gelenlerin gerek estetik zevkleri, gerekse kendilerine mahsus bir sanat muhtevaları yok denecek kadar azdı. Onlar sadece uzun müddet Orta Asya'ya hakim olan İran kültüründen almış olduklarını muhafaza ediyorlardı..." ³.

Görülmektedir ki, A. U. Pope, bir takım çıkmazlar içindedir. Fakat bu çıkmazların içinden ustaca sıyrılmasını becermiştir. Bir defa tarihin ilk devirlerinden itibaren

¹ *A Survey of Persian Art*, ed. A. U. Pope, I, 1-41, New York 1939.

² *Masterpieces of Persian Art*, New York 1945.

³ A. U. Pope, *The Significance of Persian Art*, *A Survey of Persian Art*, I, 20.

aralıksız olarak devam eden bir İran kültür ve medeniyetinin varlığına kanidir. Ne İslâm dininin, ne de İslâmı kabul etmiş olan diğer milletlerin tesirlerinin bu kültür ve medeniyeti duraklatmadığı, esas gelişme istikametini değiştirmedığı kanaatındadır. Ancak hafif bir derdi var. Gazneliler ve Selçuklular zamanından itibaren İran sanatına bir takım yeni unsur ve tekniklerin girmiş bulunduğu olayının pek öyle inkâr götürür bir tarafı yoktur. Fakat insaf buyurulsun ki, bu yeni unsur ve teknikler üzerinde çalışmak, onların özelliklerini, İslâmdan önce de var olan İran sanatından ayrılmakta oldukları hususları ortaya koymak uzun ve yorucu bir iştir. Öyleyse meseleyi kestirme bir yoldan halletmek lâzımdır. Bunun için de “bu yeni unsur ve teknikler İran sanatına yabancı değildirler. Zira onları getiren insanların ne estetik bir zevkleri, ne de kendilerine mahsus bir sanat muhtevaları vardı. Onlar sadece uzun müddet Orta Asyaya hakim olan İran kültüründen almış olduklarını muhafaza ediyorlardı” demek kâfi gelecektir. Biz, şahsen, iyi ama üstad, bunları söylerken hangi kaynaklara istinad ediyorsunuz, delilleriniz nedir gibi sualler sormayı lüzûmsuz buluyoruz. Zira o, esasen, yukarda bir vesile ile adını yazmış olduğumuz eserinde kısır ve toptancı ilim anlayışının ne şekilde olduğunu kendisi anlatmıştır. Adı geçen kitabın Önsöz’ünde üstad, şöyle demektedir : “Bu eserde terkip ve tefsirin lehine olarak, bazı Alman sanat tarihçileri ve onların taklitçilerinin pek fazla iltifat ettikleri malzeme tavsifinden ibaret *pseudo-scientific* envanter metodundan kaçınılmıştır”⁴. Üstadın eserini şu veya bu şekilde yazmak istemesine bir şey demek şüphesiz hakkımız değildir. Ancak kendilerine hatırlatmak faydalı olacaktır ki, terribî çalışmalar, geniş miyasta, yapılmış olan tahlilî araştırmalara dayanırsa bir kıymet ifade eder. Yoksa her hangi bir konunun belli başlı meseleleri meçhulümüz bulunuyorsa, tahlilî araştırmalarla bu meseleleri hal yoluna gitmek varken, terkip ve tefsire dayanan eser yazacağım diye ortaya çıkmanın, meselelerin müphemliği karşısında da muhayyele ve hissiyata kuvvet diyerek uluorta konuşmanın manası yoktur. İşte üstad Pope, bu anlattığımız kolay yolu tercih ederek, kitabının sayfalarını muhayyelesinin Türkler aleyhinde ve İranlılar lehindeki acıip uydurmaları ile doldurmuştur. Bu hususta aşağıda vereceğimiz iki örnek okuyucularımıza eser hakkında tam bir fikir verecek mahiyettedir. Prof. Pope, eserinin baş tarafına yazmış bulunduğu tarihî hülâsada Selçuklular hakkında şöyle demektedir :

“İran tarihinin en büyük devirlerinden birini açmış olan Selçuklular, Türk-İranlı bir kökten gelen yarı göçebe bir halk olup, esasen İran kültürü ile son derece meşbu bir vaziyette idiler”⁵.

Diğer taraftan üstadın, İslâm tarihinde parlak bir kültür ve medeniyet devri açmış olan Timurlular hakkındaki kanaati ise şöyledir :

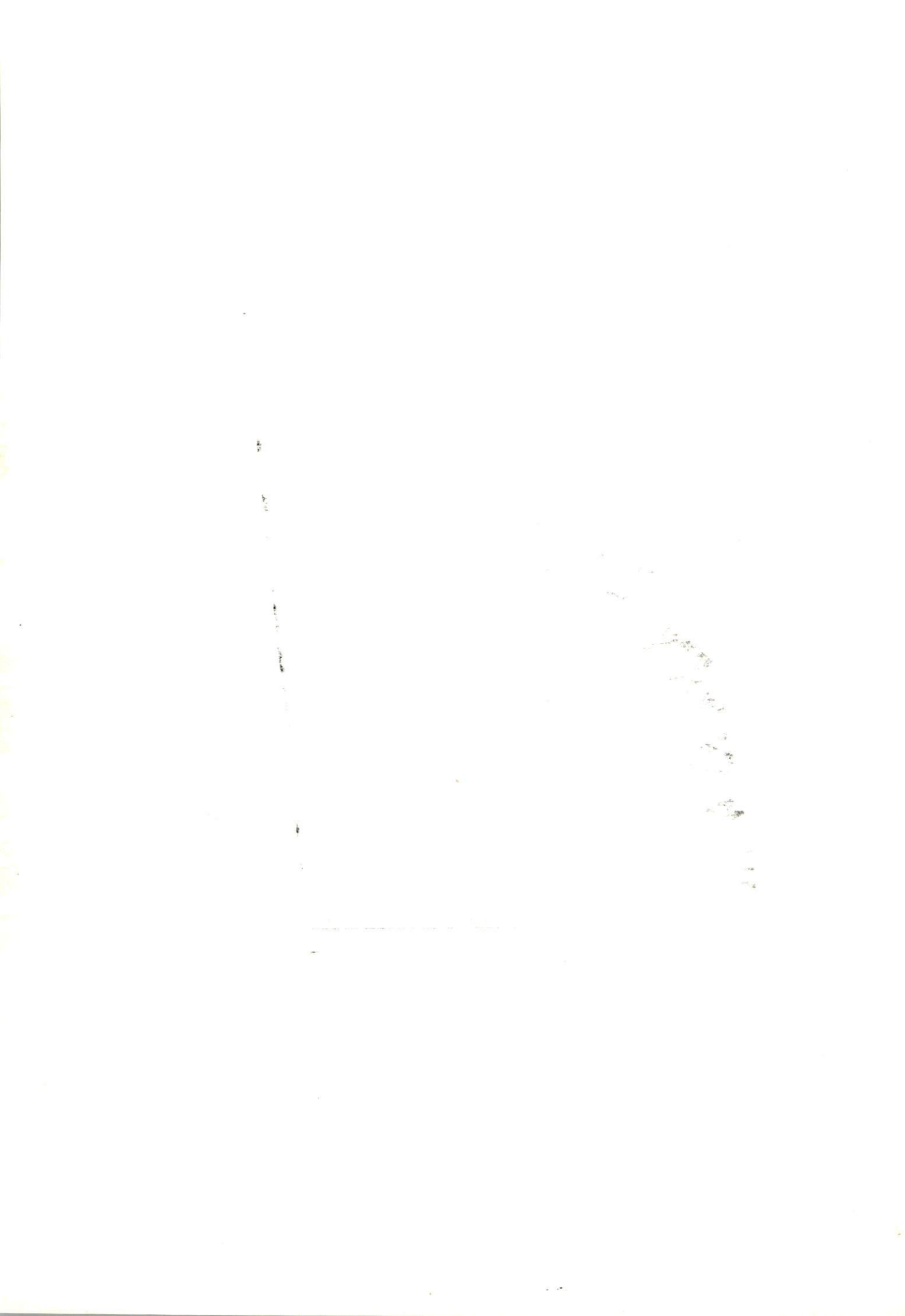
“Timur’un kanlı akınlarından sonra, İran sanatları, Orta Asya vahşiliğini bir defa daha ehlileştiriyordu”⁶.

Selçuklular ve Timurlular tarafından yaratılmış olan bütün sanat eserlerinin İranlılara maledilmesi iftirasının gerekçesi olarak, Selçuklular ve Timurlular hakkında söylenen şu sözleri okuyupta hayret etmemek için, ya ilim ve tarafsızlıkla alâkası olmıyan, şuursuz bir Türk düşmanı, ya aynı şekilde şuursuz bir İran hayranı veya hut da Amerikadaki İran Sanat ve Arkeolojisi Enstitüsünün Müdürü olarak, büyük miyasta İran Şahı merhum Rıza Şah Pehlevî’nin maddî yardımlarıyla hazırlanmış altı büyük ciltlik *A Survey of Persian Art* adlı eserin naşirliğini yapmış olan Prof. Arthur Upham Pope olmak lâzımdır.

⁴ Bak. A. U. Pope, *Masterpieces of Persian Art*, p. V.

⁵ A. U. Pope, *ayn. eser*, p. 5.

⁶ A. U. Pope, *ayn. eser*, ayn. yer.

İBNİ FADLAN SEYAHATNAMESİ *

(Rihletu'bni Fadlan)

Çeviren : LÜTFİ DOĞAN

Bu kitap, Halife el-Muktedir'in Sekalibe kiralına gönderdiği elçi Muhammed b. Süleyman'ın kölesi olan Ahmed b. Fadlan b. el-Abbas b. Reşid b. Hammad'ındır. Müellif bu eserinde Türk, Hazer, Rus, Sekalibe, Başkurd ülkelerinde ve gezdiği diğer memleketlerde, onların çeşitli mezheplerinden, hükümdarlarının tarihinden, hayatlarının birçok cephelerinden edindiği müşahedeleri anlatmaktadır.

Ahmed b. Fadlan diyor ki: Sekalibe kralı Almış b. Şelkey Yıldıvar (المش بن شلعي) (مشتوار) Mümînlerin Emiri el-Muktedir'e gönderdiği mektubunda; dini anlatacak, İslâm şeriatını öğretecek, memleketin her tarafında halifenin davetini yapabilmesi için bir mescidi ve minberini kuracak bir heyetin gönderilmesini ve ayrıca düşmanlarından korunmak için bir istihkâm inşasını istiyordu. Bu mektupta Sekalibe kralının istekleri yerine getirildi. Bu işte elçiliği Nezir el-Huremî deruhte ediyordu. Mektubun okunmasını, verilen hediyelerin teslimini, muallim ve fakihlerin murakabesini ben üzerime almıştım. Önce söylediğimiz şeyleri, yani istihkâmı yapmak, fakihlerin ve muallimlerin ücretlerini ödemek için, İbni Furat'ın Harezmi'deki çiftliklerinden Artahuşmisen diye tanınan birisinin gelirleri tahsis edildi. Sekalibe kralının el-Muktedir'e gönderdiği elçi Abdullah b. Başto (باشتوا) el-Hazerî adında biriydi. Sultanın krala gönderdiği elçi, Nezir el-Huremî'nin mahmisi Sevsen el-Resî idi. Türk Tekin, Sekalibeli Bars ve onlarla birlikte daha önce bahsettiğimiz gibi ben, elçi ile beraber bulunuyorduk. Krala, karısına, çocuklarına, kardeşlerine ve komutanlarına ait hediyeler ve Nezir vasıtasile istettiği ilâçlar teslim edildi.

309 yılı Sefer ayının onbirinci perşembe günü (2 nisan 921) Selâm (Bağdat) şehrinden ayrıldık. Nehrevan'da bir gün kaldık. Süratli bir yürüyüşle nihayet Desker'e vardık. Orada üç gün kaldık hiçbir yere uğramadan, yürüyüşümüze devamla Hulvan'a girdik. Orada da iki gün kaldık. Hulvandan Kırmisin'e gittik, iki gün de burada kaldık. Sonra tekrar yola koyulduk ve Hemedan'a ulaştık. Burada üç gün kaldık, sonra Save'ye geldik, burada da iki gün kalarak yürüyüşümüze devamla Rey'e vardık ve orada Sa'luk'un kardeşi Ahmed b. Ali'yi beklemek üzere onbir gün kaldık. Zira, Ahmed, Huvar er-Rey'de bulunuyordu. Sonra Huvar er-Rey'e döndük, üç gün de burada kaldık.

Huvar'dan Simnan'a oradan da Damgan'a gittik. Damgan'da, daî tarafından gönderilen İbni Karn'a tesadüf ettik. Kafileyeye kendimizi tanıtmadan katıldık, sürekli bir yürüyüşle nihayet Nisabur'a vardık. Leyla b. Numan henüz öldürülmüştü. Nisabur'da Horasan ordusu komutanı Hamuye Kusa ile karşılaştık. Sonra Serahs ve Merv'e kadar gittik, oradan da Amul çölünün kenarında bulunan Kuşmahan'a ulaştık. Çölü katedeceğimizden develeri dinlendirmek üzere üç gün de burada kaldık. Sonra çölü Amul'a kadar katettik ve Ceyhun'u geçtik. Tahir b. Ali'nin misafirhanesi olan Afriber'e vardık. Oradan Baykent'e gittik, sonra Buhara'ya geçtik. Horasan emirinin kâtibi, şeyhul amid adile tanınan Ceyhanî'ye başvurduk, derhal emrimize bir ev hazırlattı ve bütün ihtiyaçlarımızı karşılamak üzere bir uşak vermek lûtfunda bulundu. Bu şekilde orada bir kaç gün kaldık, sonra Ceyhanî, Nasr b. Ahmed ile görüşmek üzere bize müsaade aldı ve huzuruna çıktık. Nasr, sakalı henüz çıkmış bir

* Tercümemiz, Muhterem Prof. Z. V. Togan'ın 1939 da Leipzig'de neşretmiş olduğu "İbn Fadlan's Reisebericht" kitabı metninden yapılmış ve Almanca tercümesi ile karşılaştırılmıştır.

gençti. Bir emir önünde, icap ettiği şekilde onu selâmladık. Bize yer gösterdi, oturduk. Söze şöyle başladı :

— Mümin'e:in Emîri efendim nasıllar? Allah ona uzun ömür, kendisine, ordu-suna ve dostlarına selâmet versin, dedi. Biz de :

— Efendimiz iyidirler, dedik; o da :

— Allah onu hayırlara garketsin, dedi.

Bundan sonra halifenin, İbnü'l-Furat'ın mütemedi hristiyan el-Fadl b. Musa'dan Artahuşmisen çiftliğinin alınıp Harezmi Ahmed b. Musa'ya verilmesini ve Harezm-deki valisine de bir mektup yazmasını emreden mektubu okundu. Harezm valisine yazılacak mektupta, bunun Babu't-Türk kumandanına bir mektup yazması ve ondan bizi tutmaması, bizim Babu't-Türk'e gitmemize mani olmamasını ve bize bir kılavuz vermesi istenecekti. Bunun üzerine (Nası) :

— Ahmed b. Musa nerde? diye sordu. Cevaben,

— Onu beş gün sonra arkamızdan gelmek üzere, Selâm şehrinde bıraktık, dedik, O da :

— Müminlerin Emîri efendimin emir buyurdıklarını canu gönülden dinler ve boyun eğirim, Allah ona uzun ömürler versin, dedi.

İbni Fadlan diyor ki: İbni Furat'ın mütemedi hristiyan el-Fadl b. Musa'ya bu haber ulaştı. Bunun üzerine Ahmed b. Musa meselesinde hileye başvurdu. Horasan yoluyla Cund-Serahs'dan Baykendaz'a kadar bulunan yerlerdeki emniyet âmirlerine şöyle bir yazı yazdı: "Harezmi Ahmed b. Musa hanlarda ve gözetleme yerlerinde dikkatle arasın, o, şu eşkâlde bir adamdır. Memurlardan biri onu yakalamağa muvaffak olursa derhal tevkif etsin. Mektubumuz kendisine ulaşınca kadar ona lâyük olduğu şekilde muamele edilsin". Sonra Ahmed b. Musa araştırılarak nihayet Merv'de bulundu ve tevkif edildi.

Buhara'da yirmisekiz gün kaldık. Fadl b. Musa, Abdullah b. Baştuva ve "Biz burada daha fazla kalırsak kış gelir ve daha içrelelere gitmemize imkân kalmaz, Ahmed b. Musa arkamızdan gelirse bize yetişir", diyen diğer arkadaşlarımızla müşaverede bulundu.

İbni Fadlan diyor ki: Buhara'da muhtelif cinsten paralar (dirhem) gördüm. Bunlar arasında Gitrifiye ismini verdikleri, bakır tunç ve sarıdan dökülmüştü. Bunlar tartılmadan alınıyor, yüz tanesi bir gümüş dirheme tekâbül ediyordu. Kadınların başlıklarında şart olarak, filân oğlu filân, filan kızı filân ile şöyle şöyle bin dirhem gitrifiye evlendiler, derler. Yine gayri menkul ve esir alım satımında da aynı şekildedir, gitrifiyeden başka dirhem adı kullanmazlar.

Sarıdan mamul başka dirhemleri de vardır ki bunların kırk tanesi bir daniktir. Bundan başka yine sarıdan yapılmış semerkandiye dedikleri bir cins dirhem daha vardır ki bunların altı tanesi bir daniki karşılar.

Abdullah b. Baştva ve arkadaşlarının, kışın bastıracağı hakkındaki ikaz eden sözlerini işitince hareket etmeye karar verdik ve Buhara'dan yola çıkıp nehre (Amuderya) doğru yöneldik. Oradan Harezm'e kadar bir gemi kiraladık. Gemiye kiraladığımız yerden, Harezm'e olan mesafe 200 fersahtan fazla idi. Soğuktan bütün gün yolumuza devam edemiyor, ancak günün bir kısmında yol alıyorduk. Bu şekilde nihayet Harezm'e girdik.

Harezm emiri, Muhammed b. İrak Harezmşah'a baş vurduk. Bize hüsnü kabul gösterip yakından ilgilendi, bir eve misafir etti. Üçüncü gün huzuruna davet edildik, ve yanında Türk memleketlerinde yapacağımız gezi hakkında onunla konuştuk. Emir şöyle dedi: "Bu memlekete giremezsiniz, size bu müsaadeyi veremem, daha doğ-

rusu müsaade vererek hayatınızı tehlikeye koymak istemem, zira bu, köle yani Tekin'in kurduğu bir hile olduğunu iyi biliyorum. Tekin vaktile yanımızda demirciydi. Kâfirlerin memleketinde demir ticaretini öğrenmişti. Nezir'i de o aldatmış ve onu Mümînlerin Emiri ile konuşup Sekalibe kiralının mektubunu ona vermeğe yine o teşvik etmiştir. Halbuki başkumandan yani Horasan emîri Nasr b. Ahmed, eğer imkân olsaydı, Mümînlerin Emirinin adına bu memlekette ihtida işini üzerine almak hususunda daha çok hakka sahipti. Sonra sizinle bahsettiğimiz bu ülke arasında binlerce kâfir kabileler vardır, bu hareket Sultana karşı bir hiledir. Size söylediğim gibi büyük komutana bir mektup yazmak lâzımdır. Komutan vasıtasile, Sultan (Allah teyît etsin)la muhabere edilsin, cevap gelinceye kadar burda kalırsınız."

Müteakiben huzurundan ayrıldık ve sonra onunla tekrar buluştuk, daima nezaketle muamele ediyorduk, ona yakınlık gösteriyor ve daima şöyle diyorduk: "İşte Mümînlerin Emirinin emri ve mektubu, niçin ona tekrar aynı mesele için müracaat etmeye lüzum gösteriyorsunuz?" Nihayet, seyahatimize devam için izin verdi.

Harezm'den Cürcaniye'ye indik. İkisinin arasına yüzelli fersahlık bir mesafe bulunuyordu.

Harezm'in dirhemleri, eksik ayarlı sarı veya kurşun karışıktı. Bu dirheme tazca diyorlar ve ağırlığı dört buçuk daniktir. Sarrafları mühre, topaç ve dirhem de satarlar.

Harezmliler sözleri ve tabiatları itibarile çok vahşi insanlardır. Konuşmaları sıgırcık kuşunun sesine benzer. Bir günlük yol mesafede Erdkva (اردکوا) köyü vardır, burahlara Kerdeliye'liler (کردلیه) denir. Konuşmaları kurbağanın seslerine çok benzer.

Her namazın arkasında, müminlerin emiri Ali b. Ebi Talib'i (R.A.) tebrie ederler.

Cürcaniye'de günlerce kaldık, Ceyhun nehri baştanbaşa dondu. Buzun kalınlığı 17 karıştı. Atlar, katırlar, eşekler ve arabalar tabii yoldan geçer gibi geçiyorlar ve alttaki buz tabakası öylece kalıyor, yerinden oynamıyordu. Buz böylece üç ay kaldı. Zemherinin bize bir kapı açtığı zannını veren bir memleket gördük. Orada kar yalnız şiddetli ve soğuk rüzgârlarla yağar.

Bir kimse dostuna iyilik yapmak isterse: "Haydi gel konuşalım, bol ateşim var" derdi. Bunu da ancak iyilik ve yakınlığını çok ileri götürmek istediği zaman söyler. Ancak Allahu Teâlâ odun cihetinden onları mahrum bırakmamış, ihsan buyurup bol bol vermiştir. Meselâ, Tağ ağacı odunundan, takriben 3000, ritil ağırlığında bir araba yükü, onların dirhemleri ile iki dirhemdir.

Âdetlerine göre: dilenciler kapıda durmaz, doğrudan doğruya eve girer, ateşin yanında biraz oturur ve ısınır, sonra bekend (بکند) yani "ekmek"der, birşeyler verirlerse alır, yoksa çıkar gider.

Cürcaniye'de ikametimiz uzadı. Recebin bir kaç gününden başka bütün Şaban, Ramazan ve Şevval aylarını geçirdik. Oturduğumuz müddet zarfında soğuk bütün şiddetile devam etti. İştittiğime göre, iki adam ormandan odun getirmek üzere oniki deve ile yola çıkmış, fakat giderken ateş yakacak bir çakmak almayı unuttuklarından gece ateşsiz uyumuşlar ve sabahleyin kalktuklarından bütün develerin, soğuğun şiddetinden donduğunu görmüşler. Soğuktan çarşı ve yollar bomboştı, hatta insan sokak ve çarşıları gezer, bir tek şahsa rastlamaz ve kimseye görmez. Hamamdan çıkıp evime geldiğim vakit, sakalıma bakınca, onu bir buz parçası haline geldiğini gördüm; ve ateşte eritmeğe mecbur kaldım. Güncerlerce evden dışarı çıkmıyordum. Bu ev de başka bir evin içindeydi, içinde de Türk keçesinden bir çadır kurulmuştu. Kürk ve çuvallara bürünmüş olduğum halde, bunun içinde oturuyor, buna rağmen bazan başımı yastığa ilıstiriyordum. Çeşmeler patlamasın diye koyun postlarına sarılı olduğunu gördüm, bu bile fayda etmiyordu. Soğuğun şiddetinden yerin yarıldığını ve büyük yarıklar meydana geldiğini, büyük bir ağacın ikiye ayrıldığını dördüm.

309 yılı Şevval (922 Şubat ortası) ayı ortalarına doğru hava değişmeğe başladı ve Ceyhun nehrinin buzları çözüldü. Yolculuk için ihtiyacımız olan malzemeyi tedarik ettik. Türk develeri satın aldık. Türk ülkelerinden geçeceğimiz nehirler için deve derisinden kelekler yaptık ve üç aylık ekmek, darı ve kakatı olarak azığımızı düzdük. Ahaliden bazı dostlar, ihtiyat giyecek almamızı ısrarla söylediler, hikâyeyi büyütüp vaziyeti korkunç bir şekilde anlattılar. Biz bunları duyunca, soğuk hakkında tasavvurumuz büsbütün fazlalaştı. Her birimizin üzerinde bir kurtak, üstünde kaftan daha üzerinde bustin ve kepenek, başımızda kürk kepenek bulunuyordu, öyleki ancak gözler görünüyordu. Ayrıca bir şalvar, sonra üzerinde astarlı bir şalvar, ayağımıza uzun bir çizme (ran), üzerine Keymuht mestı ve mestin üzerine de bir mest daha giyiyorduk. Hatta o kadar giyinmiştik ki, aramızdan birisi deveye binse, üzerinde bulunan elbiselerin fazlalığından hareket edemiyordu.

Selâm şehrinden bizimle beraber çıkan fakih, muallim ve iki çocuğun gelmeleri gecikti, memlekete girmeye çekindiler. Ben, elçi, kayı, iki oğlan, Tekinle Faris (Bars) yola devam ettik. Yola çıkacağımız gün: “Ey kavm, kıralın oğlanı yanımızdadır, bütün ahvalimize vakıf oldu, sultanın mektupları da yanında, şüphesiz mektubunda 4000 musayyabi dinarının verilmesini zikretmiştir. Yabancı bir kıralın huzuruna çıkacaksınız, bunu muhakkak sizden isteyecektir” dedim. Beraberimde olanlar: “Korkma, bunu bizden istemeyecektir” dediler. Onlara ısrarla tekrar: “İyi biliyorum, isteyecektir” dedimse de kabul etmediler.

Kafile hazırlandı, Curcanlı Klavus adında bir rehber edindik, sonra aziz ve celil olan Allaha tevekkülle, bütün umurumuzu Ona havale ederek 309 yılı Ziklade ayının ikinci Pazartesi günü (3 Mart 922) Cürcaniye’den yola çıktık. Zemcan (زیمان) adınca bir rebata indik. Burası Türk kapısıydı. Sonra, ertesi günü hareket edip Cit (حیت) denen bir konağa indik. Kar bastırdı, öyle ki develer oylukları üzerinde yürümeğe mecbur kaldılar. Bilmecburiye burada iki gün kaldık; sonra hiç bir yere uğramaksızın, dağsız kuru bir çölde kimseyle karşılaşmadan on gün yürüyerek, Türk memleketine daldık. Yolumuzda, birçok zorluklara ve şiddetli soğuklara maruz kaldık. Kar devam ediyordu. Harezmi’nin soğuğu buraya nazaran sanki yazdı. Başımızdan geçenlerin hepsini unutmuş, telef olmağa yüz tutmuştuk. Bazı günler gayet şiddetli soğuklara tahammül etmek zorunda kalıyorduk; Tekin yanımda gidiyor ve yanımda bulunan Türklerden biri ile türkçe konuşuyordu. Bu arada Tekin gülüyor ve bana hitaben: “Bu Türk, bizden Rabbimiz ne istiyor, soğuktan bizi öldürecek, ne istediğini bilseydik yerine getirirdik, diyor” dedi. Bunun üzerine ona: “Ona de ki, Rabbimiz sizden yalnız, Allahtan başka Allah yoktur, demenizi istiyor” dedim. Bunun üzerine güldü “Bilseydik yapardık” dedi.

Sonra Tağ odunun fazla bulunduğu bir yere vardık ve oraya indik. Kafilede bulunanlar ateş yaktılar, ısındılar, elbiselerini çıkardılar ve ateşe tutup kuruttular.

Tekrar yola koyulduk, her gün gece yarısından, ikindi vaktine kadar yürüyorduk, bilhassa öğleden sonra tam bir yol alıyor, sonra konaklıyorduk. Böylece 15 gece yürüdüktan sonra, kayalıklı bir dağa geldik. Dağda birçok menbalar ve dereler vardı. Bunlar kayalardan aşağı akıyor ve çukurları dolduruyordu.

Burayı geçtikten sonra, Oğuz adı verilen bir Türk kabilesinin yanına indik. Bunlar göçebelerdir, kıldan çadırlarda yaşarlar, bir yerde bir müddet kalıp göçerler. Çadırları göçebe adetleri üzere, dağınık bir halde orada burada görülür. Onlar oldukça zahmetli bir hayat geçirdikleri halde, eşeklere benzerler. Hiç bir dinle alâkaları yoktur, Allaha inanmazlar ve akıllarına danışmazlar, hiçbir şeye ibadet etmezler, büyüklerine erbab adını verirler. Bir şey hakkında içlerinden biri, reisi ile istişarede bulunursa, reisine: “Ey Rab, şu veya bu mesele hakkında ne yapayım?” diye sorar.

İşleri aralarında şura yolu ile halledilir. Şu kadar var ki, bir şey hakkında uyuşup azmedince, onların en rezili, en aşağı olan biri gelir, karar verdiklerinin hepsini bozabilir. Bir inanç olarak değil de, ancak aralarında müslüman olanlara yaklaşmak için "Allahtan başka Allah yoktur, Muhammed Allahın elçisidir" dediklerini duydum. Aralarından biri haksızlığa uğrar, yahut hoşlanmadığı bir iş başına gelirse, başını göğe kaldırır ve "Bir Tanrı" der. Bu türkçe "billâhi vahid" demektir. Zira "bir" türkçe "vahid" ve "Tanrı" da türk dilinde "Allah" mânasına gelir.

Büyük ve küçük abdestlerinden sonra temizlenmezler, cünüplükten sonra ve diğer bir sebeple asla yıkanmazlar; su ile aralarında, bilhassa kışın, hiçbir münasebet yoktur.

Kadınları erkeklerinden ve diğer erkeklerden kaçmazlar, keza kadın hiçbir insandan kaçarak bedeninin bir yerini örtmez. Birgün birinin evine misafir olarak inmiştik, hep beraber oturuyorduk, erkeğin karısı da bizimle beraberdi. Kadın konuşurken fercini açtı ve kaşdı; biz de kadına bakıyorduk; onun bu hareketi üzerine, yüzümüzü kapadık ve "Estağfirullah" dedik. Bunun üzerine kadının kocası güldü ve tercümana: "Onlara de ki, sizin huzurunuzda biz onu açarız, siz de görür onu korursunuz ve bir kötülük yapamazsınız. Bu şekil, onu örtmekten daha iyidir," dedi. Hiç zina bilmiyorlar. Bir kimsenin böyle bir şey yaptığını meydana çıkarırlarsa, zaniyi ikiye ayırırlar. Şöyle ki, iki ağacın dallarını bir araya toplarlar, sonra zaniyi dallara bağlayıp, ağaçları salıverirler, bağlanan kimse bu şekilde ikiye ayrılır.

Biri bana, "Kur'an oku", dedi. Kur'an'ı okuyunca, hoşuna gitti; eğilerek tercümana: "Ona susmamasını, okumaya devam etmesini söyle" dedi.

Bu adam bir gün tercümana vasıtasıyla bana: "Bu Araba sor, aziz ve celil olan Rabbinizin kadını var mı?" diye sordu. Bunu büyük bir günah telâkki ederek, Allaha tövbe ve istiğfarda bulundum. O da benim yaptığım gibi tövbe ve istiğfar etti. İşte Türklerin adeti böyledir: ne zaman bir müslüman töbe ve istiğfar eylerse, aynı şeyi onlar da tekrarlarlar.

Evlenme âdetleri: Bir kimse diğerinin ya kızını yahut kız kardeşini yahutta velâyeti altında bulunan birini, Harezmi elbisesinden şu miktar karşılığı olarak ister. Böylece talip, aile reisini razı edince, başlığı aile resine verir, istediği kızı alır. Çok kerre başlık, deve, at ve başka hayvanlar olur. Bir kimse velisinin muvafakat ettiği başlığı vermeden kadının yanına giremez. Başlığı verince, erkek gelir, çekinmeden, kızın bulunduğu eve girer ve onu, annesi, babası ve kardeşlerinin huzurunda alır, kimse buna mani olmaz. Bir erkek ölüp karı ve çocukları kalırsa, çocukların en büyüğü, eğer annesi değilse, onun karısı ile evlenir.

Yabancı tüccar veyahut başka bir hiç kimse, yanlarında cünüplükten yıkanamaz; ancak onların görmedikleri gece vaktini seçmeye mecburdurlar. Çünkü onlar kızarlar ve "Bu adam bizi sihirlemek istiyor, çünkü suya dahyor" derler ve onu para cezası vermeğe zorlarlar.

Hiçbir müslüman, bir arkadaş edinmeden, memleketlerinden geçemez. Müslüman gelince, arkadaşının yanına iner ve ona İslâm memleketlerinden getirdiği elbise, karısına başörtü, biraz kara biber, darı, kuru üzüm ve cevizi verir. Misafire, arkadaşları bir çadır hazırlar ve derecesine göre koyun kurban eder. Ancak koyunun kesilmesini müslüman üzerine alır; zira Türkler hayvan kesmezler ancak istedikleri zaman içlerinden birisi, koyunun başına vurmak suretile, hayvanı öldürür. Müslümanlardan biri yolculuğa devam etmek ister, deve ve atları yorulmuş olur, paraya da ihtiyacı bulunursa, arkadaşı yorgun hayvanlarını Türk dostuna bırakır, ihtiyacı olan deve, at ve parayı Türk dostundan alıp yoluna devam eder. Gittiği yerden geri dönünce, aldığı parayı, develeri ve atları geri verir. Yine bir Türkü tanıyan birisi gelse ve "Ben senin

misafirinin, senden deve, at ve para istiyorum” dese, Türk ona istediğini verir. Tüccar gittiği yolda ölüp, kabile dönerse, Türk onları karşılar ve “Misafirim nerde?” diye sorar “Öldü” cevabını alırsa, kafilenin inmesini emreder, sonra en büyük tacirin yanına gelir, onun gözü önünde, denklelerini açar, ölen tüccara verdiği para kadar alır ve bundan bir habbe fazlasını almaz. Böylece onun deve ve atlarından da alır, ve “O, amcazadendir, borcunu ödemeğe sen daha lâıksın” der. Eğer tüccar kaçmışsa aynı şeyi yapar ve “O da senin gibi müslümandır, ondan sen al” der. Eğer müslüman yolda misafir bulunduğu Türkü göremezse, üç defa “O nerde?” diye sorar, bulunduğu yer gösterilince, günlerce onu arar, nihayet bulunca parasını ve hediye ettiği şeyleri teslim eder.

Şu da bir Türk âdetidir: Bir Türk Cürcaniye’ye girerse, kendini misafir ettiği kimseyi arar, oradan ayrılincaya kadar, onun yanında misafir olarak kalır. Türk, müslüman arkadaşının yanında ölüp, kabile de hareket ederse, müslümanın kafilde bulunan arkadaşını öldürürler ve “Şen onu hapsederek öldürdün, hapsetmeseydin ölmezdi” derler. Misafir bulunduğu evin sahibi, Türke bir içki ikram ederse, o da bu içkinin tesiri ile sarhoş olarak bir duvardan düşüp ölürse onu da öldürürler. Bulamazlarsa, kafilenin en ileri gelenini bularak öldürürler.

Oğlancılık, Türklerde olağanüstü bir suçtur. Birgün Harezmi bir adam Türk kıralının naibi Kuzerkin’in kabilesine inmişti. Bir koyun satın almak için bir müddet bir arkadaşının yanında misafir olarak kalmıştı. Türkün henüz bıyığı terlemiş bir oğlu vardı. Harezmi yavaş yavaş oğlanı aldatarak, nihayet istediği şeye razı etti. Türk gelip onları suç üstü yakaladı, durumu Kuzerkin’e arzetti. Kuzerkin ona, “Bütün Türkleri topla” dedi. Türk de toplayabildiği kadar topladı. Bunun üzerine Kuzerkin, oğlanın babasına, “Hak ile mi yoksa batıl ile mi hükmedeyim” diye sordu. Baba “Hak ile” cevabını verdi. Kuzerkin “Oğlunu getir” dedi, baba derhal getirdi. Bunun üzerine, Kuzerkin “Oğlanın ve tüccarın, ikisinin de öldürülmesi gerektir” dedi. Türk kızdı ve “Oğlumu teslim etmem,, deyince, Kuzerkin, “O halde tüccar diyetini versin” dedi, tacir bu şartları kabul edip, oğlanın işi için babaya bir miktar ve Kuzerkin’e 400 koyun verdi, ve Türk ülkesinden çekip gitti.

Kırallarından ve reislerinden bizim ilk önce rastladığımız küçük Yenal oldu. Yenal önce müslüman olmuş, sonra, ona “Müslüman olursan, bize reislik yapamazsın” demeleri üzerine, müslümanlıktan geri dönmüştü. Yenal’ın bulunduğu yere varınca, bize “İleri geçmenize müsaade vermem, zira bu bizim asla duymadığımız ve olacağını zannetmediğimiz bir şeydir” dedi. Bunun üzerine, ona hüsnü muamele gösterdik, nihayet onu 10 dirhem tutarında iki Cürcan kaftanı, bir paçra baytaf, ekmek somunları, bir avuç üzüm ve 100 cevize razı ettik. Bunları ona verince bize secde etti. Bu şekil onların âdetlerindedir; bir adam bir kimseye ikramda bulunursa, ona secde edilir. Yenal: “Eğer evlerim yoldan uzak olmasaydı, size koyun ve buğday getirirdim” dedi ve yanımızdan uzaklaştı. Biz de oradan kalkıp yola koyulduk.

Ertesi gün, yolda gayet kötü yaratılışlı, biçimsiz, çirkin bir Türk karşımıza çıktı. Şiddetli bir yağmura tutulmuştuk. Türk “Durun” diye haykırdı. 5000 insan ve 3000 hayvan kadar olan kafilenin hepsi birden durdu. Sonra Türk: “Hiç biriniz geçemezsiniz” diye bağırdı. Bu durum karşısında emrine boyun eğerek durduk ve ona “Biz Kuzerkin’in dostlarıyız” dedik. Gülmeye başladı ve “Kuzerkin de kimmiş, Kuzerkin’in sakalına yaparım” dedi. Sonra “Bekend” بکند istedi, bekind Harezmi dilinde ekmek demektir. Bunun üzerine birkaç ekmek somunu verdim. Onları aldı ve “Haydi geçin, sizlere acıdım” dedi.

İbni Fadlan diyor ki: Aralarından biri hastalanırsa, cariye ve hizmetçileri varsa, onlar hizmet ederler. Âilesi efradından hiçbiri hastaya yaklaşmaz. Hastaya evlerden

uzak bir yerde çadır kurarlar, orada iyi oluncaya yahut ölünceye kadar kalır. Hasta, eğer bir köle yahut fakir birisi ise, çöle atarlar ve uzaklaşırlar.

Aralarından biri ölürse, ona ev şeklinde büyük bir çukur kazarlar ve kurtağını giydirir, kuşağını ve yayını bağlarlar; eline, içinde şarap bulunan tahta bir kadeh verirler ve önüne de içi şarap dolu tahta bir kap bırakırlar. Bütün malını getirirler ve onunla yaptıkları bu eve koyarlar. Sonra ölüyü oturturlar ve üzerini örter ve topraktan kubbemsi birşey yaparlar. Bundan sonra ölünün hayvanlarını, miktarına göre birden yüze, ikiyüze kadar öldürüp etlerini yer, yalnız başlarını, ayaklarını, derilerini ve kuyruklarını geriye bırakırlar ve bunları tahtalara asarak “İşte bunlar ölenin hayvanları, cennete giderken bunlara binecek” derler. Eğer ölen yiğit bir kimse ise, öldürdüğü kimselerin suretlerini bir tahta üzerine oyup kabrine koyarlar; ve “Bunlar onun hizmetçileridir, cennete ona hizmet edecekler” derler. Bazan hayvanların öldürülmesini bir gün iki gün ihmal ederler, o zaman ululardan bir ihtiyar “Filancayı (yani ölüyü) rüyamda gördüm, bana ‘İşte beni görüyorsun, geri kaldım; bütün arkadaşlarım beni geçti; ayaklarım onlara yetişmek için yürümekten yarıldı, onlara yetişemiyorum; yalnız başıma kaldım, ’ dedi” der. Bunun üzerine derhal ölünün hayvanlarını tutup öldürürler ve kabrinin yanına asarlar. Bir iki gün geçtikten sonra, ihtiyar yanlarına gelir ve “Filânı rüyamda gördüm, âile efradıma ve arkadaşlarıma de ki beni geçenlere yetiştim, yorgunluğum geçti ve dinlendim’ dedi” der.

İbni Fadlan diyor ki: Bütün Türkler sakallarını keserler, yalnız bıyıklarını bırakırlar. Birgün gayet ihtiyar bir adam gördüm, sakalını kesmiş, birkaç tüyü çenesinin altında bırakmıştı, üzerinde de post vardı. Biri bu adamı uzaktan görse, bir teke olduğundan şüphe etmezdi.

Oğuz Türkleri kiralına Yebgu (یَبْغُو) denir. Bu emîrlik adıdır, ve bu kabilenin başına gelen her emîr daima bu adla çağırılır. Yebgunun nâibine Kuzerkin (كوزركين) denildiği gibi bütün beylerine de Kuzerkin adı verilir.

Onların yanından ayrıldıktan sonra Subaşının (Sahibu'l-ceyş) yanına indik. Subaşının adı Elkatkan oğlu Etrk (اترك بن الطغان) idi. Etrk bize Türk çadırları hazırlattı ve orada bizi misafir etti. Gördüğümüz manzara bizi şaşırttı; zira çok büyük bir âilesi, hâşiyesi, hizmetçileri ve muazzam evleri vardı. Bize kesmemiz için koyunlar, binmemiz için hayvanlar getirildi. Âilesinden ve amca çocuklarından bazı kimseleri de davet etmişti, onlara da birçok koyunlar kesti. Biz de, ona, elbise, kuru üzüm, ceviz, karabiber ve darı hediye ettik. Etrk'in karısını da gördüm, babasının karısı imiş; et, süt ve hediye ettiğimiz bazı şeyleri alarak evden çöle çıktı; bir kuyu kazdı, beraberinde getirdiği şeyleri oraya gömdü ve birşeyler söyledi. Tercümana “Ne söylüyor” diye sordum. Tercüman “Bu Etrk'in babası Katagan için arapların verdiği hediyedir, diyor” dedi.

Gece olunca tercümanla birlikte Etrk'in yanına girdim, çadırında oturuyordu. Onu müslümanlığa girmeye emir ve teşvik eden Nezîr el-Huremî'nin mektubu ve ona verilmek üzere gönderilen içinde birkaç musayyebî dinarı bulunan para ve üç miskal misk, kırmızı deriler ve kendisine iki kurtak yaptığımız iki Merv elbisesi, ayrıca kırmızı deriden bir çizme, dibac bir elbise, beş ipek elbise de vardı. Kendisine hediyesini ve karısına da bir baş örtüsü, bir yüzük verdik, sonra mektubu okudum. Bunun üzerine tercümana “Şimdi size dönünceye kadar bir şey söyleyemeyeceğim, verdiğim kararı ayrıca sultana da yazarım” dedi. Daha evvel zikrettiğimiz elbiseleri giymek için üzerinde bulunan dibaceyi çıkardı, altındaki kurtağı gördüm, kirden lime lime olmuştu. Zira âdetlerine göre, bir kimse giydiği elbiseyi, elbise parçalanmadan çıkarmaz. Etrk, sakal ve bıyığını kesmiş, bir hizmetçi kılığına girmişti.

Türkler, Etrk'in çok iyi bir binici olduğunu söylüyorlar. Bir gün atına binmiş bizimle beraber yürüyordu, birdenbire üzerimizden uçarak bir ördek geçti. Bunun üzerine yayını gerdi ve altındaki atını sürdü, sonra yayı çekti, çekmesiyle ördek yere serildi.

Bir gün Etrk, bir adam yollayarak ondan sonra gelen kumandanları çağırttı. Bunlar, Tarhan (ظرخان) Yenal (ينال), (ابن حسبه) (?) ve (يعلز) (?) idi. Aralarında Tarhan, onların en asili ve en şerefliyi; fakat kör, topal ve çolaktı. Etrk, yanında bulunan komutanlara: "Bunlar, Arap kiralının kayınpederim Şelkey oğlu Almış'a gönderdiği elçilerdir; sizlerle istişarede bulunmadan bunları bırakmak istemedim" dedi. Tarhan: "Bu, bizim duymadığımız ve görmediğimiz bir şey. Biz ve daha evvel babalarımız, hiçbir sultanın elçisinin buralardan geçtiğini bilmezler, ancak bu, olsa olsa sultanın kurduğu bir tuzaktır ve bunları da Hazer'e aleyhimize casusluk yapmak için göndermiş olacak. En doğrusu, bu elçileri birer birer ikiye ayırarak öldürelim ve yanlarında olan şeyleri alalım" dedi. Biri de, "Hayır, (öyle yapmayalım) yanlarında bulunan şeyleri alalım ve onları çıplak bırakalım, geldikleri yere gitsinler", bir diğeri de "Hayır, (öyle de yapmayalım) Hazer kiralının yanında bir çok esirlerimiz var, bunları gönderir, fidye olarak kullanırız" dedi. Yedi gün birbirleri ile münakaşa ederek kararsızlık içinde kaldılar. Biz artık ölüm derecesine gelmiştik. Nihayet bizi serbest bırakıp gitmemize karar verdiler. Tarhan'a iki Merv kaftanı ve iki parça baytaf, arkadaşlarına kurtak ve keza Yenal'a bir kurtak giydirdik. Biber, darı ve birkaç somun ekmek de verdik. Bu şekilde, bizi serbest bırakıp, başımızdan savuştular.

Tekrar yola koyulduk, bir zaman sonra Beğindi (بغندي) nehrine vardık. Herkes deve derisinden yapılmış keleklerini çıkardılar ve yaydılar. Türk devesinden malzemeleri indirdiler. Kelekler yuvarlak olduğundan içine bunları genişlesin diye doldurdular; bundan sonra da elbise ve diğer gerekli eşyalarını koydular. Kelekler dolunca, her birine, büyüklüğüne göre, dört, beş altı kişilik gruplar halinde oturdular. Kayın ağacından yapılmış sopaları ellerine alarak, kürek yerine kullandılar. Bu şekilde, keleş yüzdürüyorlar; su keleş kaldırıyor, o da dönüyordu. Nihayet böylece nehri geçtik.

Deve ve atlara bağıra çağıra, yüzdürerek nehri geçirdiler; Başkurdların baskınından korkulduğundan, kafileden kimse karşıya geçmeden, öncü olarak muharip bir müfrezenin silâhları ile birlikte nehri daha önce geçmeleri muhakkak lâzım geldi. Onlar geçerken biz de yukarıda söylediğimiz şekilde nehri geçtik.

Bu nehirden sonra, yine keleklerle Cam (جام) nehrini sonra sırasile, Cahş (جاش) Üzü (اذل), Ardın (اردن), Varş (وارش), Ahti (احتى), Vbna (وبنا) nehirlerini geçtik, hepsi de gayet büyüktü.

Sonra Peçeneklere (بچناك) ulaştık. Buralılar, akmayan durgun bir göle benzeyen bir su kenarında yaşıyorlar. Gayet esmer kimselerdir. Sakallarını traş etmişler. Peçenekliler, Oğuzların aksine, fakir kimselerdir. Oğuzlardan 10.000 baş hayvanı ve 100.000 baş koyunu olanını görmüştüm. Burada koyunlar ekseriya karlar arasında güdülür. Hayvanlar otu karlar arasında eşeleyerek ararlar, bulamazlarsa kar yerler. Bu şekilde güdülen koyunlar gayet semiz oluyorlar. Yaz gelince sürü ot yer ve zayıflar. Peçeneklerin yanında ancak bir gün kaldık.

Sonra yola çıktık ve Ceyh (جیح) nehrine indik. Bu nehir gördüklerimiz içinde en büyüğü ve en hızlı akanıydı. Nehirde bir kelek gördüm: geçerken devrilmiş ve içinde bulunanlar boğulmuş, insanların birçoğu ölmüş, bu arada birkaç at ve deve de boğulmuş. Bu nehri ancak gayet bir zorlukla geçebildik. Sonra günlerce yürüdük

ve Caha (جَاخَا) nehrini, sonra da Azhn (ازحن), Baca' (باجاع) Smur (سمور) Knal (كنال) Suh (سوح) ve Kclva (كجلاوا) nehirlerini geçtik.

Sonra yolumuzda, Türklerden Başkurd (باشگرد) adı verilen bir kavmin topraklarında durduk. Bunlardan çok çekiniyorduk. Zira, Başkurdlar Türklerin en tehlikeli ve en fazla döğüşeni ve atılgan olanlarıdır. Biri diğer bir şahsın üzerine atlar, saldırmaları beraber derhal başını keser götürür ve vücudunu bırakır. Bunlar sakallarını traş ediyorlar, bit yiyorlar. (Meselâ) biri kurtakının dikişleri arasında bit araştırır, bulunca dişiyle ezer. Yanımızda olanlardan biri vardı, müslüman olmuştu, bize hizmet ediyordu. Bir gün bu adamı gördüm, elbisesinden bir bit aldı, tırnağı ile ezdi ve yaladı, beni görünce, "iyi" dedi.

Her biri bir tahtayı zeker şeklinde yontar, sonra onu bir tarafa asar. Yolculuğa çıkacağı yahut bir düşmanla karşılaşacağı sırada, tahtayı öpüp, önünde secde ettikten sonra: "Ey rab, bana şöyle şöyle yap" der. Tercümana: "Onlara sor, bunda delilleri nelerdir?", niçin yaptıkları o tahtayı rap ittihaz ediyorlar?" dedim. Cevaben "Ben bu şekilde dünyaya geldim, başka bir yaratıcı tanımıyorum" dedi.

Aralarında, oniki ilâha inanlar vardır. Bunlar: Kış, Yaz, Yağmur, Rüzgâr, Ağaç, İnsan, Hayvan, Su, Gece, Gündüz, ölüm, Hayat, Yer ve Gök ilâhlarıdır. Gök ilâhı bunların en büyüğü olarak kabul edilir. Bu ilâh diğerleri ile anlaşmak için buluşur ve böylece her biri diğerinin yaptığı işe razı olur. Halbuki Yüce Allah, zalimlerin iftiralarından beridir.

Bir kısmının yılanlara, bir kısmının balığa, bir kısmının da turnalara taptıklarını müşahede ettik. Bana şöyle anlattılar: Birgün düşmanlarından bir kavim ile savaşıyorlarmış, yenilmeye yüz tutmuşlar, o sırada arkadan turnalar bağırmağa başlamış, dolayısıyla turnaların sesinden düşmanlar korkmuşlar ve yenmek üzereyken yenilmişler; işte bu sebepten turnalara taparlarmış. "Bu bizim ilâhlarımızdır zira, düşmanlarımızı bozguna uğrattı" diyorlar. Bundan dolayı onlara tapıyorlar.

İbni Fadlan diyor ki: Başkurd ülkesinden hareket ettikten sonra, Cermisan (جرمسان), sonra Ürn (اورن), Ürm (اورم) Babnac (بابناج), Vetig (وتيج) Nbasna (نباسنه) ve Cavşin nehirlerini geçtik. Bu bahsettiğimiz nehirler arasında iki, üç ve hatta dört gün daha az ve daha fazla mesafa vardır.

Sekalibe kralının memleketine yaklaşınca, kral bir gün ve gece mesafede bizi katışlamak üzere emri altındaki dört beyi, kardeşlerini ve oğullarını göndermişti. Bunlar bizi ekmek, et ve darı ile istikbâl ettiler. Bizimle beraber yürüdüler; iki feisah kalınca, kral bizzat bizi karşıladı. Bizi görünce atından indi, aziz ve celil olan Allaha şükür için yere kapandı. Yeninde para vardı, onları bizim üzerimize saçtı. Kral şehirde bize çadır hazırlattı, oraya indik. Sekalibe ülkesine varışımız, 310 yılı Muharrem ayının onikinci pazar gününe tesadüf etti. Cürcaniye'den buraya kadar, yetmiş günlük mesafe var.

Pazar, pazartesi, salı ve çarşamba günleri bize hazırlanan çadırda kaldık. Mektubu okumak için, kiral, emrindeki beyleri, komutanları ve ahaliyi davet etti. Pazar günü olunca hepsi toplandı. Yanımızda bulunan iki bayrağı açtık, bize verilen eğerle atı eğerledik ve ona siyah elbiseler giydirip, başına sarık sardık; sonra, halifenin mektubunu çıkardım ve Sekalibe kralına "Halifenin mektubu okunurken oturmamız doğru değildir" dedim. Bunun üzerine, kral cüsseli ve iri yapılı bir adam olduğu halde ayağa kalktı ve memleketinin ileri gelenleri ve orda toplantıda bulunan herkes de ayağa kalktı.

Mektubu okumağa başladım; önce mektubun başlığını okudum, sonra "Sana selâm olsun, Allaha hamdederim, ondan başka ilâh yoktur" sözlerine gelince "Mü-

minların Emirine (Halife) selâm ver” dedim. Önce kiral sonra yanında bulunanlar hepsi selâm verdiler. Tercüman konuşulanı harfi harfine bize devamlı surette tercüme ediyordu. Mektubu bitirdiğim zaman, hepsi birden öyle bir tekbir getirdiler ki sanki yer sarsılacaktı. Sonra, vezir Hamid b. Abbas’ın mektubunu okudum. Kiral halâ ayakta duruyordu. Sonra oturmasını teklif ettim; Nezir el-Huremi’nin mektubu okunurken oturdu. Mektubu bitirince, kralın arkadaşları üzerimize paralar saçtılar.

Sonra, krala ve karısına hediye olarak getirdiğim inci, elbise ve güzel kokuları çıkardım ve teker teker her ikisine de bu hediyeleri gösterdim. Nihayet bu işi bitirdik. Sonra, ahalinin önünde, kralın karısına hilât giydirdim; karısı onun daima yanında oturuyor; onların, bu anane ve âdetlerindenmiş. Hilâtu giydirince, kadınlar üzerine paralar saçtılar. Bundan sonra ordan ayrıldık.

Sonra, kiral bize bir adam yollayarak çağırttı. Huzuruna girdik, çadırında oturuyordu. Emrindeki beyler, sağındaydılar; bize de soluna oturmamızı emretti. Çocukları da önüne oturmuşlardı. Rum dibacesi ile örtülmüş tahtın üzerinde yalnız o bulunuyordu. Bunun üzerine bizi sofraya davet etti. Sofra getirildi, üzerinde yalnız kızartılmış et vardı; yemeğe önce kiral başladı; bir bıçak aldı ve bir lokma et kesti ve yedi, arkasından ikinci ve üçüncü defa aynı şeyi tekrar etti. Sonra bir parça kesti ve elçi Sevsen’e (سوسن) verdi. Sevsen bunu alınca, küçük bir sofraya geldi ve önüne kondu. Âdetleri böyleymiş, hiç kimse kiral bir lokma alıp, biraz vakit geçmeden, yemeğe elini uzatmaz; kiral bir lokma ikram edince de bir küçük sofraya gelir. Sonra bana ikram etti, lokmayı alınca bana da küçük bir sofraya geldi. Sonra, kiral bir et kesti parça kesti sağında bulunan beye ikram etti; hemen onun için de bir sofraya geldi. Ondan sonra ikinci beye verdi; onada bir sofraya geldi. Sonra dördüncü beye ikram etti, yine bir sofraya geldi. Daha sonra da çocuklarına birer lokma verdi, onlara da ayrı ayrı sofralar geldi. Herkes önündeki kendi sofrasından yemeğini yiyordu, hiç kimse diğerinin sofrasına karışmıyor ve ondan bir şey almıyordu. Yemek yenince, herkes kendi sofrasında kalanı evine götürüyor. Kiral yemekten sonra bal şurubu ikram etti. Buna sucuv (سجوة) diyorlar. Bu şurup son gece veya gündüzünden kalmıştı. Birer kadeh, önce kiral, sonra biz içtikten sonra, kiral ayağa kalktı ve “Bu, efendim Müminlerin Emirine-Allah onun ömrünü uzatsın— karşı sevincimin bir nişanesidir,, dedi. Arkasından dört bey, çocukları kalktılar; kendisi ayakta olduğu için, biz de kalktık ve kiral biraz önce yaptığımız üç defa tekrar etti ve sonra yanından ayrıldık.

Oraya gelişimizden önce Sekalibe kralı için, şu şekilde hutbe okunuyormuş: “Ey Allahımız, Bulgar kralı, kiral Yıldıvar’ı salâha erdir”. Bunun üzerine ona, “Kral ancak Allah’tır. O aziz ve celil olan Allahtan başkası o adla çağrılmaz. İşte efendim Müminlerin Emiri ,doğu ve batıda kendisi için yalnız, ‘Allahım! kulun ve halifen müminlerin emiri Cafer imam el-Muktedir Billâh’ı salâha erdir’ denilmesine razı oluyor, daha önce gelen halife dedeleri de böyle yaptılar. Peygamber (selât ve selâm üzerine olsun) ‘Hıristiyanların Meryem oğlu İsa’ya söyledikleri gibi siz de bana bu şekilde hitab etmeyiniz, ben ancak Allahın kulu ve elçisiyim,’ buyurdu” dedim. Kral bana cevaben :

— O halde bana nasıl bir hutbe okunmalı?

— Kendinin ve babanın adı ile

— Fakat, babam kâfirdi. Bu sebepten onun adını minberde zikrettirmek istemem. Benim adıma da koyan kâfir olduğu için, onu da zikrettirmek istemem. Müminlerin Emirinin efendimin adı ne?

— Cafer

— Onun adı ile çağrılmam doğru olur mu?

— Evet

— O halde kendi adımı Cafer, babaminkini de Abdullah olarak değiştirdim.

Bunu hatibe bildirdi ve derhal dileği yerine getirildi. Bundan sonra ona şöyle hutbe okunmaya başlandı: “Ey Allahım, kulun ve Müminlerin Emirinin kölesi Bulgar Emiri Abdullah oğlu Cafer’i salâha erdir.”

Mektup okunup hediyeler yerine verildikten üç gün sonra, kiral bana bir adam yollayarak huzuruna çağırttı. 4000 dinar meselesi ve bu yolda Hristiyanın (el-Fadl b. Musa) yaptığı oyunu ve bunun gecikmesi hakkındaki haberi duymuştu. Buna ait bilgi, halifenin mektubunda vardı. Yanına girince oturmamı emretti, oturdum. Sonra Müminlerin Emirinin mektubunu bana atarak :

— Bu mektubu kim getirdi?

— Ben;

Sonra vezirin mektubunu bana atarak:

— Bunu da mı sen getirdin?

— Evet.

— İki mektupta da zikredilen paralar ne oldu?

— Toplaması imkânsızlaştı, vakit dardı, gecikmemizden korktuk; bize sonradan katılması için onu geri bıraktık.

— Efendim siz buraya bu parayı getiresiniz, ben ve beni esarete sokmak isteyen Yahudilerden koruyacak bir istihkâm yapabileyim diye size masraf etti. Hediyeyle bana bir hizmetçim de getirebilirdi.

— Bu böyle oldu. Ne yapalım? Şu kadar var ki, biz çalıştık elimizden geleni yaptık.

Kiral tercümana :

— Ona de ki, ben onları tanımıyorum; yalnız seni tanıyorum; zira onlar cahil kimselerdir. Eğer üstad (Halife) (Allah onu teyit etsin) senin yapacağı şeyi, ötekilerinin de yapacağını bilseydi, helifenin sözlerini benim için muhafaza etmen, mektubu bana okuman ve cevabını almak için seni buralara göndermezdi. Senden başka kimseden bir dirhem bile istemem. Parayı çıkar, bu senin için daha iyi olur, dedi.

Bu hadise üzerine korkarak ve kederli bir halde yanından ayrıldım. İnsana tesir eder görünüşlü, heybetli, şişman ve geniş bir adamdı; sanki bir küp içinden konuşuyormuş gibiydi. Kiralın huzurundan ayrıldıktan sonra, arkadaşlarımı topladım ve aramızda geçenleri onlara anlattım, ve “Haberiniz olsun” dedim.

Müezzin ezan okuduğu vakit, ikameti iki defa yapıyordu. Kirala: “Efendim, Müminlerin Emiri kendi ülkesinde ikameti iki defa okuyor” dedim. Bunun üzerine müezzine, “Sana söylediğini yap ve ona karşı gelme” dedi. Müezzin bu şekilde bir kaç gün okudu. Kiral daima benden parayı soruyor, ve bu mesele hakkında benimle münakaşaya ediyordu. Ben onu yumuşatmağa ve kendimi savunmağa uğraşıyordum. Kiral ümidini kesince, müezzinden ikameti iki defa okumasını istedi, dileği yerine getirildi. Bunu benimle münakaşaya yol açılın diye yapıyordu. Müezzinin ikameti iki defa yaptığını duyunca, böyle hareket etmemesini emrettim ve ona çıktım. Kiral bunu anladı. Beni ve arkadaşlarımı bir toplantıya çağırdı. Bir araya gelince, tercümana :

— Ona de ki, (beni kastediyordu) iki müezzin bulunsa; biri, bir ikamet, diğeri iki ikamet getirirse, sonra her ikisi de bir cemâatle namaz kılsa, namazları caiz olur mu, olmaz mı?

— Namazları caizdir.

- İcma ile mi yoksa ihtilâf var mı?
 — İcma ile.
 — Ona de ki, muhasarada, esir olarak kalan akvama yardım için bir kavme mal getirip yine onlar tarafından hiyanete uğrayan bir kimse hakkında ne düşünürsün?
 — Bu doğru değildir, onlar fena insanlardır.
 — İcma ile mi ihtilâfla mı?
 — İcma ile.
 — (Tercümana benim hakkımda) ona sor, halife (Allah onu daim eylesin) üzerine bir ordu yollasa, beni yenebilir mi?
 — Hayır.
 — Ya Horasan emiri?
 — Hayır.
 — Buna sebep aramızdaki uzaklık ve kâfir kabilelerin çokluğu değil mi?
 — Evet.

— Ona de ki, vallahi gördüğün gibi, ondan çok uzak bulunduğum halde, efendim Müminlerin Emirinden korkuyorum. Hoşuna gitmeyen bir şeyin ona ulaşmasından çekiniyorum, belki bana, bulunduğu yerle aramızda çok uzak mesafeler bulunduğu halde, ben bulunduğum yerde yok olayım diye beddua eder. Efendimin ekmeğini yiyen, elbiselerini yiyen ve her vakit onu gören sizler, bu durumda bile benim gibi zayıf bir kavme gönderdiği meblâğda bile onu, dolayısıyla müslümanları aldattınız. Bana söyledikleri ile doğru yolu gösterecek birisi gelinceye kadar sizden hiç dinî emir kabul etmeyeceğim. Dediğim şekilde biri gelirse, ondan bunu kabul ederim. Bu sözler üzerine, ağızımızı kapadık, hiçbir cevap vermedik ve yanından ayrıldık.

İbni Fadlan diyor ki: Bu sözlerden sonra kiral, beni herkese tercih ediyor, yanından hiç ayırmıyor ve arkadaşlarımı uzaklaştırıyordu. Bana Ebu Bekir Sıddık adını koydu.

Sekalibe kiralını ülkesinde sayılmayacak kadar çok acayip şeyler gördüm. Mesele: ilk kaldığım gece, gece gündüz batmasından bir saat önce ufkun çok fazla kızardığına şahit oldum ve havada şiddetli bir ses ve yüksek bir gürültü işittim; başımı kaldırdım, bir de ne göreyim, hemen yakınımnda, ateş gibi kırmızı bir bulut. Bütün bu gürültüler ve sesler ondan çıkıyormuş. İçinde insan ve hayvana benzeyen gölgeler, aynen insan gibi hayaller, mızrak ve kılıçlar görür gibi oluyordum. Diğer bir parça bulutta da aynı şeyler, insanlar, hayvanlar ve silâh görür gibi oldum. Sonra bu bulutlardan birincisi, bir suvari birliğin, diğerine hücumu gibi, diğerinin üzerine yürüdü. Biz bu durumdan çok korktuk, dua ve tazarruda bulunduk, orahlar ise bize gülüyorlar, yaptıklarımıza şaşıyorlardı.

İbni Fadlan diyor ki: Bakıyoruz, bir parça bulut diğer bir bulutun üzerine geliyor, bir an birleşiyorlar, sonra ayrılıyorlar. Bu şekilde gece bir saat devam ediyor; sonra hepsi kayboluyordu. Bunu kiralardan sorduk ve kiral: “Ecdadım, bu bulutların mümin ve kâfir cinler olduğunu, her akşam döğüşüklerini, yaratılışlarından beri bir gece asla kavgasız durmadıklarını söylerler” dedi.

İbni Fadlan diyor ki: Sonra kralın aslen bağdatlı olan terzisi ile, konuşmak için, çadırıma girdik. Yatsı ezânını beklerken, Kur’an’ın yedide biri okununcaya kadar bir müddet sohbet ettik. Ezan okundu, çadırdan çıktık, güneş de doğmuştu. Müzzine:

- Ne ezanı okudun?
 — Sabah ezanı
 — Ya yatsı namazı ne oldu?
 — Akşam namazı ile beraber kıldık?

— Ya gece ne oluyor?

— Gece gördüğün gibi, hatta ondan daha kısadır, fakat bu günler biraz uzadı. Müezzin, bir aydan beri sabah namazını kaçırmamak için uyumadığını söyledi. Hatta, insan akşam vakti, tencereyi ateşe kor, sonra, yemek pişmeden sabah namazını kılar.

İbni Fadlan diyor ki: Gündüzleri çok uzundu. Gündüz, her yıl bir müddet uzar, ve gece kısılır; sonra da gece uzar, gündüz kısılır.

İkinci gece olunca, çadırın dışına oturdum. Göğü seyre daldım. Ancak az miktarda yıldız görebildim. Tahminime göre onbeş kadardı. Akşamdan önce meydana gelen kızılık halâ devam ediyordu. Gece vakti, karanlık az oluyor. Bir ok atımı mesafede, insan bir şahsı kolaylıkla seçebilir.

İbni Fadlan diyor ki: Aya baktım, onun gökte hiç ortaya geldiğini görmedim. Doğuyor, bir müddet kaldıktan sonra tan yeri ağırıyor ve ay kayboluyor. Kıral memleketinin ötesinde, üç aylık mesafede Viso (ويسوا) adında bir kavmin yaşadığını, memleketlerinde gecenin bir saatten daha az olduğunu, bana anlattı.

Diyor ki: Güneş doğarken her taraf, yer, dağlar ve insanın baktığı şerşey kızarıyor. Güneş bu anda sanki büyük bir bulut halindedir. Kızılık bu şekilde güneş ortaya gelinceye kadar devam eder. Halk bana şu malûmatı verdi: kış gelince gece, gündüz kadar uzun, gündüz de gece kadar kısa olur. Öyle ki, bizden biri tan yeri ağırırken, bir fersahtan daha az mesafede bulunan İdil'e (Etil'e) gitse, ancak yatsı namazı vaktinde, bütün yıldızlar doğup, göğü kapladığı zaman yetişir. Bu memlekette ancak gece uzayıp gündüz kısılınca hareket ettik.

Köpeklerin havlamalarını uğurlu saydıklarına ve onunla sevindiklerine ve "Bereketli, uğurlu ve harpsiz iyi bir yıl geldi" dediklerine şahit oldum.

Gayetle çok yılan vardı. Hattâ öyle ki bir ağaç dalında bazan on ve daha fazla, yılanın sarktığı görülür. Yılanı öldürmezler, yılan da onlara dokunmaz. Bir yerde, belki 100 arşından daha uzun, yere düşmüş uzun bir ağaç gördüm, gövdesi çok iri idi, durdum bakıyordum. O sırada, ağaç hareket etti, korktum; dikkat ettim, bir de ne göreyim, gayet uzun ve iri bir yılan ağacın üstündeydi ve onun kadar kalın ve uzundu. Beni görünce harekete başladı ve ağaçlar arasında kaybolup gitti. Korkarak geldim, kırala ve yanında bulunanlara hadiseyi anlattım. Hiç aldırış etmediler ve kıral "Korkma, sana zararı dokunmaz" dedi.

Bir gün kıralla birlikte, bir konak yerine indik. Ben, arkadaşlarım Tekin, Sevsen, Bars ve kıralın adamlarından biri de yanımızda olduğu halde ağaçlar arasına daldık. Bir de ne görelim : orada iplik inceliğinde fakat ondan daha uzun bir ağaç gövdesi. İçinde yeşil bir dal ve dalın başında da yere kadar yayılmış, geniş bir yaprak vardı. Bu yaprağın üzerinde nebat gibi bir şey vardı, bunun üzerine de meyvesi bulunuyordu. Onu yiyen Emlis, (أمليس) narı olduğunda şüphe etmez. Biz de bundan yedik, çok tathydı. Yolda boyuna bu meyveden aradık ve yedik.

Onların gayet yeşil, şarap sirkesinden daha ekşi elmaları var. Bu elmaları ekseriya cariyeler yiyorlar, bundan dolayı buna cariyeye elması adı veriliyor. Memleketlerinde fındık ağacından çok ağaç görmedim, bazan kırk fersahtan daha uzun fındık ormanlarına teasadüf ettim.

Onlarda benim görmediğim yükseklikte bir ağaç gördüm, gövdesi yapraksızdı. Ağacın tepesi hurma ağaçları gibi idi, ve üzerinde ince yapraklar vardı. Yalnız bunlar, kapalıdır. Ağacın gövdesinde bildikleri yeri arar bulurlar ve delip altına bir tas koyarlar; bu kaba baldan daha tatlı bir su akar. Eğer bir insan bu sudan fazla içerse şarab içmiş gibi serhoş olur.

Hernekadar buğday ve arpa çok bulunursa da en çok yedikleri darı ve at etidir. Bir kimse bir şey ekerse, kendi alır. Bunda kıralın hakkı yoktur. Ancak her ev, kırala bir samur deri verir. Kıral askerini bazı memleketlere akın etmek üzere gönderir. Neticede ganimet alınır, bunda kıralın hissesi ayrılır.

Düğün yapan ve ziyâfet veren herkes, kırala da nisbetine göre bir hisse ayırır ve bal şurubu ve eskimiş buğdaydan bir sahruh verir. Toprakları siyahtır ve kokar. Yemeklerini koyacakları yerler bulunmadığından kuyular kazarlar ve yiyeceklerini oraya koyarlar. Az zamanda, konan yemekler kokar, yenmeyecek hale gelir.

Hiç bir suretle, zeytin, susam ve diğar yağları bulunmaz. Yalnız, bu yağların yerlerine balık yağı kullanırlar. Bunun için kullandıkları eşya fena kokuludur.

Arpadan genç kızların ve oğlanların içtiği bir bulamaç yaparlar. Bazan arpayı et ile pişirirler, eti mevali, arpayı da ceriyeler yer; ancak et, teke başı olursa onlara da verilir.

Kalpak giyerler. Kıral, ata seyis olmadan, yalnız biner, yanında kimse bulunmaz; çarşıdan geçerken istisnasız olarak, herkes ayağa kalkar, kalpaklarını çıkarır ve koltuklarının altına koyarlar yanlarından geçince, tekrar kalpaklarını giyerler. Küçük büyük, hatta çocukları ve kardeşleri, kıralın yanına girince böyle yaparlar. Biraz kırala doğru bakarlar ve kalpaklarını çıkarıp, koltuklarının altına koyarlar, sonra başları ile selâm verirler; otururlar ve tekrar ayağa kalkarlar. Kıral tekrar oturmalarını emredinceye kadar ayakta kalırlar. Huzurunda bulunan herkes diz çökerek oturur. Kalpaklarını koltuklarının altından, kıralın yanından ayrılmadıkça çıkarmazlar ve göstermezler. Dışarı çıktıkandan sonra giyerler.

Hepsi çadırlarda yaşar. Ancak kıralın çadırı çok büyüktür. 1000 ve 1000'den fazla adam alır; ermeni halılarıyla döşelidir, ortasında rum dibacesile örtülü bir taht vardır.

Âdetlerine göre: Bir kimsenin oğlunun bir erkek çocuğu olsa, o çocuğu babası değil dedesi alır ve "Ölünceye kadar ben onu muhafazada babasından daha haklıyım" der, onlardan bir kimse ölürse, mirasını oğlu değil erkek kardeşi alır. Kırala bunun caiz olmadığını ve mirasın nasıl olması gerektiğini, anlayıncaya kadar izah ettim.

Memleketlerindeki kadar yıldırım hiç bir tarafta görmedim. Bir eve yıldırım düşerse o eve yaklaşmazlar ve olduğu gibi bırakırlar. Evin içinde bulunan mal ve insan ne varsa, olduğu gibi terkedilir. Nihayet zamanla ev harap olunca: "İşte gazap inen ev" derler.

Biri diğerini kasden öldürürse kısas tatbik ederler; hataen öldürürse, kayın ağacından bir sandık yaparlar, katili içine koyarak üzerinden çivilerler, ayrıca sandığın içine üç parça ekmek ve bir testi su koyarlar ve deve havudu ağaçlarına benzeyen üç ağaç dikerler, katili sandıkla beraber asarlar "Onu yerle gök arasına koyuyoruz, ta ki güneş ve yağmur isabet etsin, belki Allah ona acır" derler. Adam bu suretle kalır, zamanla çürür ve rüzgâr alıp götürünceye kadar asılı kalır.

Zeki ve bilgili bir insan görürlerse: "Bu adam rabbimizin hizmetine daha çok yaraşır" derler. Onu tutarlar boynuna bir ip bağlayarak bir ağaca asarlar, nihayet insanın nefesi kesilir ve ölür. Kıralın tercümanı bana şunu anlattı: "Sintli bir adam bu memlekete geldi, bir zaman kıralın yanında kaldı; ona hizmet etti; çok zeki ve çabuk kavrayışlı bir adamdı. Sekalibe'den bir grup göç yerlerinden birine gitmek için kıraldan izin istedi, Sintli de onlarla birlikte gitmek istedi. Kıral buna müsaade etmediyse de ısrar edince izin verdi. Bunun üzerine Sintli yerlilerle beraber bir gemi ile yola çıktı. Yanında bulunan kimseler, Sintliyi hareketli ve akıllı buldular. Aralarında onun hakkında konuşarak: "Bu Sintli rabbimizin hizmetine yaraşır, bunu

ona yollayalım” dediler. Yolları üzerinde bir ormandan geçerken Sintliyi oraya çıkardılar; boynuna bir ip geçirdiler, yüksek bir ağacın tepesine bağlayarak öylece bırakıp gittiler.

Yolda yürürlerken içlerinden biri, silâhı üzerinde olduğu halde idrarını yaparsa, bilgisizliğine ve anlayışsızlığına hamlederek yanında olan herşeyini, silâhını ve elbisesini soyar, alırlar. Bu onların âdetidir. Bir kimse silâhını bir tarafa koyup idrarını yaparsa, bilgisine ve anlayışına hamlederler ve ona dokunmazlar.

Kadın ve erkek nehre iner; çıplak olarak hep, bir arada yıkanır; birbirlerinden kaçmazlar. Hiç bir surette, zina etmezler. Zira, zina onlara göre en büyük cürümlerdendir. Kim olursa olsun, zina ederse, dört kazık çakarlar, zaninin el ve ayaklarını bunlara bağlarlar ve boynundan beline kadar balta ile keserler, kadına da aynı muameleyi yaparlar. Sonra kadın ve erkeğin kesilen her parçasını bir ağaca asarlar.

Suda yüzerken kadınları erkeklerden ayırıp, örtmek için uğraşımsa da buna muvaffak olamadım.

Hırsızlara da zani gibi muamele yaparlar.

Ağaçlarda bulunan arı kovanlarında bol bol bal vardır. Arıların yerlerini iyi bilirler. Bal elde etmek için onları buldukları yerlerden çıkarırlar; bazan bu yerler düşmanlarının ellerine düşer, o zaman arıları öldürürler.

Aralarında birçok tüccar vardır. Bunlar Türk memleketine giderler, Viso denen yere gidip, koyun, samur ve tilki derisi getirirler.

Aralarında 50.000 kişilik kadınlı erkekli âileler gördük. Hepsi müslüman olmuştu. Bunlar Brençar (برنجار) diye tanılıyor. Brençarlara içinde namaz kılmaları için Sekalibeliler bir cami yaptırmışlardı. Okuma (Kur'an okuma) bilmiyorlardı. Onlardan bir gruba namazda gerektiği kadar şey öğrettim. Talut (طالوت) adında biri elimle müslüman oldu ve ona Abdullah adını koydum. Yeni müslüman olan Talut: “Senin ismin olan Muhammed ile beni tesmiye etmeni istiyorum” dedi. Ben de istediğini yerine getirdim. Sonra karısı, annesi ve çocukları müslüman oldu, hepsi de Muhammed adını koydular. Taluta “Elhamdulillah” ve “Kul huvallahu ahad”ı öğrettim. Bu iki sureyi öğrendiği zaman, neşesi, Sekalibe kralı olmaktan daha fazlaydı.

Kıralın yanına gelince, onu Halce (خالجة) adı verilen bir su kenarında konaklamış bulduk. Halce suyu, ikisi büyük biri küçük üç gölden müteşekkildir. Hepsi de gayet derindir. Dibine bir şey yetişemez. Burayla İdil (Etil) adı verilen ve Hazere dökülen büyük nehir arasında bir fersah kadar mesafe vardır. Burada su arasına kurulan ve içinde bir çok değerli şeyler satılan bir pazar vardır.

Tekin, kıralın ülkesinde, iri yapılı acayip bir adamın bulunduğunu söylemişti. Kıralın yanına gelince onu bu adamı sordum. Kıral: “Evet, o adam vaktile buradaydı sonra öldü. O ne bu ülkeden ne de bir insandı” dedi. O adam hakkında şu hikâyeyi anlattı: Bir kaç tüccar, bizden bir günlük mesafede olan İdil nehrine her zamanki gibi gitmişlerdi. Nehrin suyu kabarıp taşmış ve etrafa yayılmıştı. Tüccarlardan bir grup gelinceye kadar o günü farketmemiştim ve onlar “Ey kıral, nehre bir adam musallat oldu, eğer bu komşu olduğumuz milletlerden birine mensup ise, burada oturamayız, başka yere gitmetten başka çaremiz yok” dediler. Bunun üzerine onlarla beraber nehre gittim. Bir de ne göreyim: kolumla 12 kol uzunluğunda boyu, büyük bir tenceden büyük başı, bir karıştan daha büyük burnu, iri gözleri ve bir karışdan daha uzun parmakları olan acayip bir mahlûk. Vaziyeti beni çok korkuttu, beraberimde olanların korkusu bana da geçti. Onunla konuşmak istedik. Fakat o hiç cevap vermiyor, yalnız yüzümüze bakıyordu. Sonra adamı aldık ve ikametgâhıma götürdük;

bizden üç aylık mesafede bulunan Visolulara mektup yazdım ve bu adam hakkında malûmat istedim. Verdikleri cevapta şöyle diyorlardı: “Bu adam Yecuc ve Mecuc-lardandır. Memleketlerinin uzaklığı bize üç ay mesafede olup, aramızda bulunan bir denizin kıyısında yaşadıklarından çıplaktırlar, hayvanlar gibi birbirleriyle çiftleşirler. Aziz ve celil olan Allah onlar için hergün denizden bir balık çıkarır; isteyen gelir, kendine ve ailesine yeteri kadar rızkını alır. İhtiyacından fazla alırsa, kendi ve ailesi karınlarından muztarip olurlar; daha ileri gitmiş ise o da ailesi de ölür. Balıktan herkes istediklerini alınca, balık tekrar denize döner. Hergün yiyeceklerini bu şekilde temin ederler. Bizimle onlar arasında deniz vardır. Diğer taraftan dağlar onları çevreler ve onlar her zaman dışarı çıktıkları kapı ile aralarında ayrıca bir set vardır. Aziz ve celil olan Allah, onları diğer memleketlere çıkarmak, isterse, seddin açılmasına, denizin çekilmesine ve balıkların kesilmesine bir sebep halkeder.”

Diyor ki: Acayip adam hakkında bilgi istedim. Kırıl da bana şunları anlattı: “Yanımda bir müddet kaldı. Onu her gören çocuk ölüyor ve her hamile kadın çocuğunu düşürüyor. Ellerile bir insanı sıkmasile, öldürebiliyordu. Bu vaziyet karşısında adamı yakalatıp, yüksek bir ağaca astırdım, orada öldü. Sonra, kemiklerini ve başını görmek istersen, gel beraber gidelim” dedi. Ben de: “Vallahi arzu ederim” dedim. Sonra, çok büyük ağaçları olan bir ormana beraberce atla gittik. Beni altında onun kemikleri ve kafatası bulunan bir ağacın altına götürdü. Başının büyük bir kazan kadar, kaburga kemiklerinin en büyük hurma demeti kadar olduğunu gördüm. Keza kol ve ayak kemikleri böylece büyüktü. Bu manzarayı görünce çok şaşırıldım. Nihayet oradan ayrıldım.

Diyor ki: Kırıl, Halce (خالج) adı verilen sudan, Cavşir (جاوشير) nehrine gitti. Orada iki ay kaldı. Sonra gittiği yerden hareket etmek isteyince Suvar (سوار) adı verilen bir kavme elçi göndererek kendisine katılmalarını bildirdi. Suvarlılar bu teklifi kabul etmediler ve iki kısma ayrıldılar. Bir kısmı kırılın damadı (حتنه) ile beraberdi, başlarına geçmiş onlara kırıl olmuştu; adı Viriğ (ويرغ) idi. Kırıl onlara bir adamını yolladı ve şu haberi bildirdi: “Aziz ve celil olan Allah, bana islâmiyeti ve Müminlerin Emirinin devletini ihsan etti. Ben onun kuluyum, o beni ümmete kırıl yaptı, bana karşı gelene kılıçla karşı koyarım” ikinci kısım Suvarlılar, Askil (اسكل) beyi diye tanınan ve Sekaliplilerin tabiiyetinde bulunan bir beyin idaresinde bulunuyorlardı. Bunlar henüz islâmiyete girmemişlerdi. Aynı haber onlara da gelince korktular, kırılın emrine uyararak Cavşir nehrine hareket ettiler. Cavşir dar bir nehirdir. Genişliği beş arşındır. Suyun derinliği insanın göbeğine çıkar, fakat bazı yerlerde su, köprücük (ترقومه) kemiklerine de yükselir, bazan daha derin yerlerinde boyu da aşar. Nehrin etrafında kayın ağaçları ve diğer muhelif ağaçlar yetişir. Nehrin yakınında büyük geniş bir bozkır vardır. Büyüklük itibarile deveden biraz ufak ve öküzden büyükce bir hayvanın burada yaşadığını ve başının deveye, kuyruğunun ve tırnaklarının öküze, bedeninin katıra benzeyip başının ortasında iri ve yuvarlak boynuzları bulunduğunu, boynuzları uzadıkça inceliyor nihayet mızrak ucu gibi olduğunu söylüyorlar. Hayvanın boyu üç ile beş arşın, bazan da daha fazla olurmuş ve yeşil ağaç yaprakları yermiş. Eğer at üzerinde birini görürse, ona doğru saldırır; suvarinin altında iyi bir at varsa, güçle kurtulur, aksi takdirde o adamı boynuzu ile atının üzerinden alır, sonra havaya fırlatır ve adamı yukardan düşerken, boynuzu ile onu karşılar ve öldürünceye kadar aynı şekilde onu hırpalar, yalnız hiç bir surette adamın atına dokunmazmış. Bu hayvanı Sekalibe ahali bozkır ve ağaçlık yerlerde ararlar ve öldürürler. Şöyle ki: Önce hayvanın yaşadığı inin bulunduğu yerde, yüksek bir ağaca çıkarlar. Bu iş için, bir kaç atıcı zehirli okları ile bir araya gelirler, hayvanı ortaya alınca oklarını çekerek önce yaralarlar ve sonra

öldürürler. Kırılın yanında gayri şeffaf Yemen akikine benzeyen bir taştan yapılmış üç büyük tepsi (ثلاثة طينوريات) gördüm. Kırıl bunların, bu hayvanın boynuzundan yapılmış olduğunu, ahaliden bazı kimseler de bu hayvanın gergedan olduğunu söylediler.

Diyor ki: Aralarında kırmızı yüzlü bir kimse görmedim. Ekserisi hastalıklı idi. Bir çokları sancıdan (قولنج) ölüyorlardı, hattâ süt çocuğu bile bu hastalıktan kurtulamıyor.

Harezmlî karısı olan bir müslüman, burada ölürse, onu müslüman gibi yıkarlar sonra küçük bir bayrak bulunan bir arabaya koyarlar, böylece onu gömecekleri yere kadar götürürler ve orada arabadan indirirler. Sonra, ölünün etrafına bir hat çekerler ve bu çizginin içine kabri kazarlar, ölüye bir lahit yapıp onu buraya gömerler. Kendi ölülerini ve bu şekilde gömerler. Bir ölünün arkasından kadınlar değil, erkekler ağlar. Bu şöyle olur: ölü öldüğü gün gelirler, çadırının kapısı önünde dururlar ve en çirkin bir tarzda ağlaşmağa başlarlar, yalnız bu merasim hür insanlar için yapılır. Ağlamaları sona erince, köleler ellerinde örülmüş deriler olduğu halde gelirler ve ağlamağa başlarlar ve ağlarken iki yanlarına ve vücutlarının açıkta kalan yerlerine bu derilerle vururlar. Hattâ öyle vururlar ki vücutları kırbaçlanmış gibi olur. Ölünün çadırının kapısı önüne muhakkak bir bayrak dikmek mecburidir. Silâhını getirirler ve kabrinin yanına bırakırlar. Matemleri iki yıl devam eder. Bu müddet dolunca, ölünün çadırı üzerinde dikili olan bayrağı indirirler ve saçlarını traş ederler. Ölünün akrabası bir ziyafet verir. Bu ziyafetle artık matemden çıkıldığı anlaşılır. Ölenin karısı varsa evlenir. Bu merasim ancak reisler içindir. Halkdan da bazı kimseler bu şekilde merasim yaparlar.

Sekalibe kralı, Hazer kralına ülkesindeki her ev için, bir samur derisi vergiyi ödemeğe mecburdur. Hazer'den Sekalibe ülkesine bir gemi gelirse, kral gemiye çıkar ve içinde olanları sayar sonra bütün bunlardan öşür alır. Rus veyahut başka ırklardan tüccarlar esir ticareti için gelirlerse Sekalibe kralı her on baş esirden binini alma hakkına sahiptir.

Sekalibe kralının oğlu, Hazer kralının yanında rehine olarak bulunuyor. Hazer kralı Sekalibe kralının kızının çok güzel olduğunu haber almış. Hazer kralı bir adam yollayıp kızı istetmiş. Fakat Sekalibe kralı teklifi rededince, adamını yollayıp, zorla kızı aldırılmış. Erkek musevî, kız ise müslümanmış; kız orada ölmüş, Hazer kralı tekrar Sekalibe kralının diğer kızını adam yollayarak istetmiş. Bu haberi Sekalibe kralı duyar duymaz, Hazer kralının ilk kızına yaptığı gibi bunu da zorla alacağından korktuğundan derhal kendi idaresi altında bulunan Askil beyi ile evlendirmiş. Sekalibe kralının Sultanla mektuplaşıp, ondan, Hazer kralından korktuğu için bir istihkâmın inşa ettirilmesini talep etmesince bu hadise sebep olmuştur.

Diyor ki: Bir gün krala: "Memleketin gayet geniş, malların fazla ve aldığın haraç çok, niçin sultandan, onun sayıya gelmeyen emvalinden, bu istihkâmın yapılmasını istedin?" diye sordum. O da: "Emîrin (halifenin) iktidarının saadet getirdiğini ve mallarının helâlinden olduğunu gördüm; ben de bunun için istedim. Müminlerin Emirinin mallarını ben teberrüken kullanmak istiyorum, yoksa kendi emvalimden gümüş veya altın bir istihkâm yapmak istesem, bir güçlkle karşılaşmam" cevabını verdi.

Diyor ki: Rusları gördüm. Ticaret için gemileri ile ve İdil (Etil) nehrine inmişlerdi. Aralarında bunlardan daha iyi vücutlu kimseler hiçbir zaman görmedim. Hurma ağacı gibi büyük kızıl ve sarı kimselerdir. Ne kurtak ve ne de kaftan giyerler. Er-

kekleri vücutlarının bir tarafını örten, içinde ellerinden biri serbest kalan bir nevi elbise giyerler ve daima yanlarında balta, kılıç ve bıçak taşırlar. Söylediğimiz şeylerin hiçbirini yanlarından ayırmazlar. Kılıçları geniş yivli ve efrencidir. Tırnaklarının uçlarından boyunlarına kadar, yeşil ağaç rengine boyanmış bir takım suretler çizilmiştir.

Kadınlarının herbirinin memesinde, kocasının malına göre, demir yahut gümüş veyahut bakır yahutta altından yapılmış bir hokka, ayrıca her hokkada bir halka, halkanın içinde de yine kadının memesine bağlı bir bıçak bulunur. Kadınlar boyunlarında altın ve gümüşten gerdanlıklar taşırlar. Onbin dirhemi bulunan erkek karısına bir gerdanlık; yirmibin dirhemi bulunan iki gerdanlık yapar. Böylece onbin dirhemde bir gerdanlık ilâve dilir. Bazan bir kadının boynunda bir çok gerdanlıklar bulunur. En kıymetli süsleri, gemilerde satılan, topraktan yapılmış yeşil boncuklardır. Erkekler bunların tanesini bir dirheme satın alırlar ve onlardan kadınlarına gerdanlık yaparlar.

Ruslar, Allahın en pis mahlûklarıdır. Pislikten, idrardan asla utanmazlar, cünüplükten yıkanmazlar ve yemekten sonra ellerini temizlemezler. Aynen yolunu şaşırmış eşeklere benzerler. Yaşadıkları memleketlerden gelirler ve gemilerini İdil (Etil) de demirlerler.

İdil (Etil) büyük bir nehirdir. Nehir kıyısında, ahşap büyük evler yapmışlar. Her evde on, yirmi hatta daha fazla kişi barınır. Herbinin evinde bir sedir vardır, üzerinde otururlar. Ayrıca yanlarında, tüccarlar için getirilmiş güzel cariyeler bulunur. Biri cariyesi ile cinsî münasebette bulunur, diğer arkadaşları da onu seyredir. Bazan birkaç kişi, bu vaziyette bir araya dizilirler. Bazan bir tüccar birinden bir cariye satın almak için girer, fakat sahibini cariye ile münasebette bulur. Bu durumda adam işini bitirinceye kadar oradan ayrılmaz.

Hergün yüzlerini ve ellerini en pis ve çirkin bir tarzda yıkarlar. Şöyle ki: Bir hizmetçi kız, hergün sabah, elinde içinde su olan bir çanakla gelir ve efendisine verir; o da, bu su ile çanakta ellerini, yüzünü ve saçlarını yıkar. Sonra, çanağın içinde tarakla saçını tarar, sonra da içine tükürür; (hülâsa) suyun içinde yapmadığı temizlik kalmaz. İşini bitirince, cariye çanağı alır, efendisinin yanında oturan şahsa verir. O da, bi. incisinin yaptığı gibi tekrarlar. Sonra, hizmetçi birinden diğerine, bütün ev halkına, çanağı dolaştırır ve teker teker herkes temizliğini yapar, suya tükürür, yüzünü ve saçlarını içinde yıkar.

Gemileri bu iskeleye geldiği zaman, bunlardan herbiri, gemiden, ellerinde ekmek, et, soğan, süt ve şarap olduğu halde karaya çıkarlar. Sonra, insan yüzüne benzeyen, yere yerleştirilmiş, uzun bir tahtanın yanına gelirler. Tahtanın etrafında küçük suretler, suretlerin arkasında da yine aynı şekilde tahtalar bulunur. Şahıs gelir, önce büyük tahtanın önünde secde eder ve "Ey Rabbim, çok uzak diyardan geldim, yanımda şu kadar cariye ve şu kadar da samur post getirdim" der ve ticaret için getirdiği bütün eşyanın teker teker adını sayar ve "Sana bu hediyeyi getirdim" der. Sonra beraberinde getirdiği şeyleri tahtanın önüne bırakır. Sonra "Bana çok parası olan, istediğim gibi benden mal alıp, teklifime hiç itiraz etmeyen bir tüccar gönder" diye yalvarır, sonra oradan ayrılır. Satışı zorlaşır, ikameti de uzarsa aynı yere, ikinci ve üçüncü defa gelir. İsteddiği yine olmazsa, küçük suretlerin her birine ayrı ayrı hediyeler getirir ve onlardan şefaht ister. Bunlar, "Rabbimizin kadın, kızları ve oğullarıdır" der. Her suretin önünde eğilerek şefaht istemeğe ve yalvarmağa devam eder. Bazan da satışı kolaylaşır, bütün mallarını satar; bunun üzerine, "Rabbim hacetimi yerine getirdi, onu mükâfatlandırmam lâzımdır" der. Bunun için, birkaç koyun ve öküz getirir, hayvanları keser ve etlerinin bir kısmını dağıtır; geri kalanını da büyük tahta ve etrafındaki küçüklerin önüne atar. Sığırların veya koyunların başlarını da bu dikilmiş tahtaların herbirine asar; gece olunca, köpekler

gelir, bütün bunları yerler. Tüccar da “Rabbim benden razı oldu, hediyelerimi yedi” der.

Aralarından biri hastalanırsa, kendilerinden uzak bir yere, hasta için hususî bir çadır kurarlar ve hastayı içine yatırır. Yanına biraz ekmek ve su da bırakırlar. Hastaya hiç yaklaşmazlar ve onunla konuşmalar. Bütün gün onu yoklamazlar, bilhassa, zayıf bir kimse veya bir köle olursa. Hasta iyileşince, kalkar ve diğerlerinin yanına gider. Ölürse yakarlar. Ölen köle ise, kendi haline bırakırlar, gelen köpekler ve vahşî kuşlar leşini yerler.

Bir hırsız yakalarlarsa, uzun ve kalın bir ağacın yanına getirirler; boynuna kuvvetli bir ip bağlayarak ağaca asarlar. Hırsız bu şekilde, rüzgâr ve yağmurun tesiri altında, orada ip kesilinceye kadar kalır.

Bir kerre bana şöyle bir hikâyeye anlatmışlardı: Reisleri ölünce birçok merasim yapılır. Bunların en küçüğü ölüyü yakmaktır; (merakımı mucip oldu) nasıl yaktıklarını öğrenmek istedim. Birgün itibarlı bir adamın ölüm haberini duydum. Şöyle ki: ölüyü önce bir kabre koydular ve üzerini on gün bir çatı ile kapadılar, bu sırada da elbiselerini kesip biçmeyi bitirdiler. Ölen fakir birisi ise, küçük bir gemi hazırlarlar ve içine koyarak yakarlar; zengin olursa, bütün malını toplarlar ve üçe bölerler. Birinci kısmını ailesine, ikinci kısmından ölüye bir elbise keserler, diğer üçüncüsünden de şarap yaparlar ve cariyesinin kendini öldürüp, efendisi için yakıldığı, gün, hazırladıkları şarabı içerler. Şarap içmekten akılları zayıflar, gece gündüz içerler. Hatta bazan, elinde kadehi ile ölenler de bulunur. Reislerden biri ölürse, ölenin ailesi cariyelerine: “Onunla beraber kim ölür?” diye sorar, aralarında biri “Ben” der. Reisle ölmeyi kabul eden cariyeye, muhakkak sözünde duracaktır, geri dönmesi imkânsızdır. Böyle bir şey yaparsa, onu öyle bırakmazlar. Ekseriya bunu cariyeler yapar.

Daha önce zikredilen adam, ölünce, cariyelerine “Onunla birlikte kim ölür?” diye sordular. Cariyelerden biri, “Ben” cevabını verdi. Bu cariyeyi koruması ve gittiği yerde onunla beraber bulunması için iki cariyeye verdiler. Bu iki cariyeye, ellerile onun ayaklarını yıkıyorlardı. Ölenin ailesi mensupları tedfin hazırlıkları ile ve gerekli elbiseleri biçip dikmekle meşgul olmağa başladılar. Efendisiyle ölmeyi kabul eden cariyeye, hergün içiyor ve neşe içinde şarkı söylüyordu. Efendisinin ve cariyesinin yakılacağı gün gelince, geminin bulunduğu nehre gittim. Bir de ne göreyim: gemiyi karaya çekmişler, kayın ağacından ve diğer muhtelif cinsten ağaçlar ile gemiye dört ayak vermişler. Ayrıca geminin etrafında gemi örtülerine (انابير) benzeyen ağaçtan birşey yapmışlardı. Sonra gemiyi bu ağacın üzerine doğru çektiler. Bunun üzerine gidip geliyorlar ve anlamadığım bir dille konuşuyorlardı. Ölü henüz kendini çıkaramadıkları mezarındaydı. Sonra bir sedir getirip gemiye koydular ve rum dibacesiyle onu örtüler; ayrıca bunun üzerine rum dibacesinden örtü ve yastıklar koydular. Ölüm meleği adını verdikleri ihtiyar kadın geldi. Adı geçen örtüyü sedire yaydı. Elbiseleri biçip hazırlayan bu kadındı. Asık suratlı, iri, cerbezeli biriydi. Ölünün kabrine gelince, toprağı ağaçtan temizlediler, ölüyü de içinde öldüğü elbise ile çıkardılar. Ölü, memleketin soğuşundan mosmor olmuştu. Kabrine ayrıca şarap, meyve, tanbur koymuşlardı, hepsini ölüyle beraber çıkardılar. Cesed henüz dağılmamış ve renginden başka hiç bir şey değişmemişti. Sonra ölüye don, şalvar, uzun çizme, mest, kurtak, kaftan ve altın düğmeli dibac giydirdiler. Başına da samur, dibaceli bir kalpak yerleştirdiler ve ölüyü kaldırdılar; geminin içinde hazırladıkları çadıra koydular, yatağa oturtular ve etrafına yastıkları yerleştirdiler. Şarap, meyve ve reyhan getirdiler ve yanına bıraktılar. Ayrıca ekmek, et ve soğan getirip önüne attılar. Müteakiben ölenin bütün silâhlarını getirip yanına koydular, sonra iki at tutup koşturdular, terlettiler, sonra da kılıçla kesip etini gemiye attılar. Sonra, iki sığır getirdiler, onları da kestiler, gemiye attılar. Sonra da bir tavuk bir horoz getirdiler, onları da öldürüp gemiye attılar.

Öldürülecek olan cariye gidip geliyordu. Her birinin çadırına giriyor ve çadırın sahibiyle cinsî münasebette bulunduktan sonra sahibi ona, "Efendine söyle, bunu seni sevdiğim için yaptım" diyordu.

Cuma günü ikinci vakti olunca, cariyeyi kapı çerçevesine benzer bir yere getirdiler. Cariye ayaklarını erkeklerin ellerinin içine basarak bu yere çıkıp bir şeyler söyledi, indirdiler. Sonra ikinci defa çıkardılar, ilk defa söylediklerini tekrarladı; üçüncü defa çıkarıp indirdiler, yine aynı şeyleri tekrarladı. Sonra cariyeye bir tavuk verdiler, o da tavuğun başını kesti ve attı. Bunun üzerine tavuğu alıp gemiye attılar. Tercümana, cariyenin ne söylediğini sordum. Tercüman, "Cariyeyi birinci defa çıkardıkları vakit: 'İşte babam ve annem,' ikinci defa: 'işte ölen bütün akrabalarım; onları görüyorum;' üçüncü defa: 'işte efendim, cennette oturuyor. Cennet yeşilikler içinde güzel bir yer. Efendimin yanında erkekler ve delikanlılar onunla beraberler, beni de çağırıyor, beni onun yanına gönderin,' diyor" dedi. Sonra gemiye doğru onu götürdüler. Cariye, kolunda bulunan iki bileziği çıkardı ve kendini öldürecek olan ihtiyar ölüm meleğine, ayağında bulunan halhalleri de çıkarıp kendine hizmet eden cariyelere verdi. Bu cariyeler, ölüm meleğinin kızları imiş. Sonra cariyeyi gemiye çıkardılar, fakat çadıra sokmadılar. Elllerinde sopa ve kalkanlar olduğu halde erkekler geldiler, cariyeye bir kadeh şarap verdiler, o da şarabı içti ve şarkı söyledi. Tercüman bana: "Bununla cariye artık arkadaşlarına veda ediyor" dedi. Sonra cariyeye bir kadeh daha verildi, onu da aldı içti ve bu sefer şarkıyı uzattı. İhtiyar kadın, durmadan, cariyeyi içmeye ve efendisinin bulunduğu çadıra girmeye teşvik ediyordu. Cariyenin çok şaşkın olduğunu gördüm. Çadıra girmek istedi, başını çadır ile gemi arasına soktu. Bunun üzerine ihtiyar kadın başını tuttu ve çadıra girdirdi. Sonra arkasından ölüm meleği de girdi. Cariyenin bağırması duyulup diğerlerinin de korkmaması ve efendilerle ölmek istememeleri için, erkekler, sopaları kalkanlara vurmamaya başladılar. Sonra çadıra altı erkek girdi ve hepsi de teker teker cariye ile cinsî münasebette bulundular. Müteakiben cariyeyi efendisinin yanına koydular, iki kişi ellerinden iki kişi ayaklarından tuttu, ölüm meleği ihtiyar kadın da boynuna ipi ilmek yaparak geçirip, çekmeleri için uçlarını orada bulunan iki kişiye verdi. Kendi de, elinde, geniş ağızlı bir hançerle geldi; cariyenin kaburgaları arasına sokup çıkarmaya başladı. Bir taraftan da erkekler ipi çekiyor, kadını boğuyorlardı. Bu şekilde nihayet cariye öldü.

Sonra ölen reisin en yakın akrabalarından biri geldi, eline bir deynek aldı ve onu ateşledi, sonra geri geri geminin başına doğru gitti, orada bulunan insanlara döndü, bir elinde ateşli olan deynek vardı, diğer eliyle de öbürünü kapatıyordu. O da çırılçıplak bulunuyordu. Nihayet geminin altında dolu bulunan tahtayı tutuşturdu. Bundan sonra öldürdükleri cariyeyi efendisinin yanına koydular. Sonra herkes tahta ve odunlarla geldiler, ellerindeki tahtaları ateşlemişlerdi. Durmadan geminin altındaki tahtaya onları atıyorlardı. Bunun üzerine önce odunlar ateş alıyor, sonra yangın gemiye sirayet ediyordu. Böylece, sonra da çadır, içinde bulunan erkek ve cariye ve orada bulunan herşey yanıyordu. Üstelik kuvvetli ve korkunç bir rüzgâr esiyor, ateşin büsbütün alevlenmesine sebep oluyordu.

Yanımda Ruslardan biri vardı, bereberimde bulunan tercümanla konuştuğunu duydum, ne söylediğini sordum. Tercüman, "Siz Araplar ahmaksınız, diyor" dedi. Ben, "Niçin" dedim. Rus, "Siz en sevdiğiniz ve size karşı en cömert davranan bir kimseyi alıp toprağa atıyorsunuz, sonra onu toprak, haşerat ve kurtlar yiyor. Biz ise bir anda yakıyoruz, derhal, vaktinde ve saatinde cennete giriyor" dedi. Sonra kahkaha ile gülmeye başladı. Sebebini sordum. Cevaben "Rabbim ona karşı olan sevgisinden dolayı, onu saatinde alması için rüzgâr gönderdi" dedi. Bunun üzerine hakikaten bir

saat geçmemişti ki gemi, odunlar, cariyeye ve efendi kül oldu. Sonra da tamamen kayboldular.

Sonra nehirden çıkardıkları geminin yerine, toparlak tepeye benzer birşey yaptılar ve ortasına büyük bir kayın ağacından bir direk dikip üzerine ölen adamın ve Rus kiralının ismini yazarak çekip gittiler.

Diyor ki: Rus kiralının sarayında daima itimad ettiği yiğit 400 kişi bulundurması âdetidir. Bu yiğitler onunla beraber savaşır, icabettiği vakit ölümü ile ölürler. Her birinin hizmet eden, başını yıkayan, yiyeceğini içeceğini hazırlayan birer cariyesi, cinsî arzularını tatmin eden diğer bir cariyesi bulunur. Bu 400 kişi, kralın tahtının altında otururlar. Taht, gayet büyük olup, nefis taşlarla süslüdür. Tahtının yanında istifraşı için kırk cariyeye oturur. Bazan kral, zikrettiğimiz arkadaşlarının önünde, bu cariyelerden birisi ile cinsî münasebette bulunur. Bu sırada bile tahtından inmez, eğer defi hacette bulunmak isterse, bir leğene yapar. Atına binmek istediği vakit, tahtın önüne getirilir ve bu suretle biner. İnme istediği zaman da hayvanı tahtın yanına sürer, böylece üzerine iner. Kralın ordu arasında haber toplayan, düşmanları arasına fesat sokup, onları birbirine düşüren ve tebaası arasında kral adına işlerini düzenleyen bir vekili bulunur.

Adı "Hakan" olan Hazer kralına gelince: Ancak dört ayda bir gezmek için dışarı çıkar. Bu kırala "Büyük Hakan" denir. Halifesine de "Hakan Bey" adı verilir. Orduları idare eden, onlara kumandanlık yapan ve memleketin işlerini düzenleyen, savaşa çıkan işte bu Hakan Bey'dir. Yine komşu beyler de buna tâbidir. Hakan Bey gayet mütevazî, sakin ve mahcup bir vaziyette hergün büyük hakanın yanına girer, içeri girerken daima yalın ayak, elinde bir deynek bulunur. Selâm verince, bu deyneği Büyük Hakan'ın önünde ateşler, sonra Hakan'ın tahtının sağ tarafında oturur. Hakan beye, Kundur Hakan adında (کندور) biri, buna da Cavşir (جاوشير) adında biri vekâlet ediyor.

En büyük kral, âdeti veçhile ,halkla oturmaz, onlarla konuşmaz ve zikrettiğimiz kimselerden başkası huzuruna giremez. Memleketin tedbiri, muahede akdetmek ve cezalar vermek, kralın naibi Hakan beyin vazifesidir.

En büyük kral, âdete göre, öldüğü vakit onun için, içinde yirmi ev bulunan büyük bir köşk inşa edilir ve her eve kral için bir kabir kazılır. Taş kırala kırıla nihayet sürme tozu gibi olur ve kabirlere yayılır. Bunun üzerine kireçten mamul bir madde de serpilir (نورة) Köşkün altında büyük bir akarsu vardır, bu suyu kabrin üzerinden akıtırlar ve "Böyle yapıyoruz, taki şeytan insan ve haşerat dokunmasın" derler. Kral buraya defnedildikten sonra mezarının bu evlerden hangisinde bulunduğu bilinmesin diye, onu gömenlerin başı kesilir. Kralın kabrine cennet adını verirler ve "(kabrine konunca)Kıral cennete girdi" derler. Bütün evler altınla dokunmuş dibace ile döşenmiştir.

Hazer kralı, âdeti veçhile, yanında 25 kadın bulundurur. Her kadın, komşu memleket beylerinin kızlarından biridir. Bunları kral, ya gönül rızasıyla yahut zorla alır. Ayrıca istifraşı için, gayet güzel 60 tane cariyeye vardır. Karıların ve cariyelerin her birine birer saray tahsis edilmiş ve sarayın sac (ساج) ağacı ile döşenmiş bir kubbesi vardır. Ayrıca bunların içlerinde birer çadır (مضرب) kurulmuş, her çadırda da bu kadınları muhafaza eden bir hizmetçi vardır. Kral bunlardan biri ile cinsî münasebette bulunmak isterse, hizmetçiye haber verir, hizmetçi göz açıp kapayıncaya kadar kısa bir zamanda, derhal, onu kralın yanına getirir ve kubbesi önünde bekler. Kral işini bitirince, hizmetçi gelir, onu elinden tutar, götürür ve artık bir an için gözünden uzaklaştırmaz.

Kıral sefer için ata binse, onunla beraber diğer askerleri de biner. Arkasından gelen alayla, arasında bir millik mesafe bulunur. Yolda tebasından biri onu görürse, derhal secde ederek yere kapanır, kıral geçinceye kadar başını yerden kaldırmaz.

Hazer kıralının saltanat müddeti, kırk yıldır. Kıral bu müddeti bir gün tecavüz ederse, maiyeti erkânı ve tebaası onu öldürür ve "Bunun aklı azaldı ve beyni sulandı" derler.

Kıral, bir yere askerî bir birlik yollarsa, hiçbir sebeple geri çekilmezler. Bozguna uğrar kaçarlarsa, geri gelenlerin hepsi, öldürülür. Kumandan ve vekillerine gelince, bozguna uğrayınca, kıral onları, kadın ve çocuklarını getirtir ve gözleri önünde, diğerlerine bağışlar. Keza atlarını, mallarını, silâhlarını ve evlerini de hediye eder. Bazan onları ikiye böler ve asar. Bazan boyunlarından asarak idam eder. Bazan da iyilik yapmak isterse, seyis olarak yanına gelir.

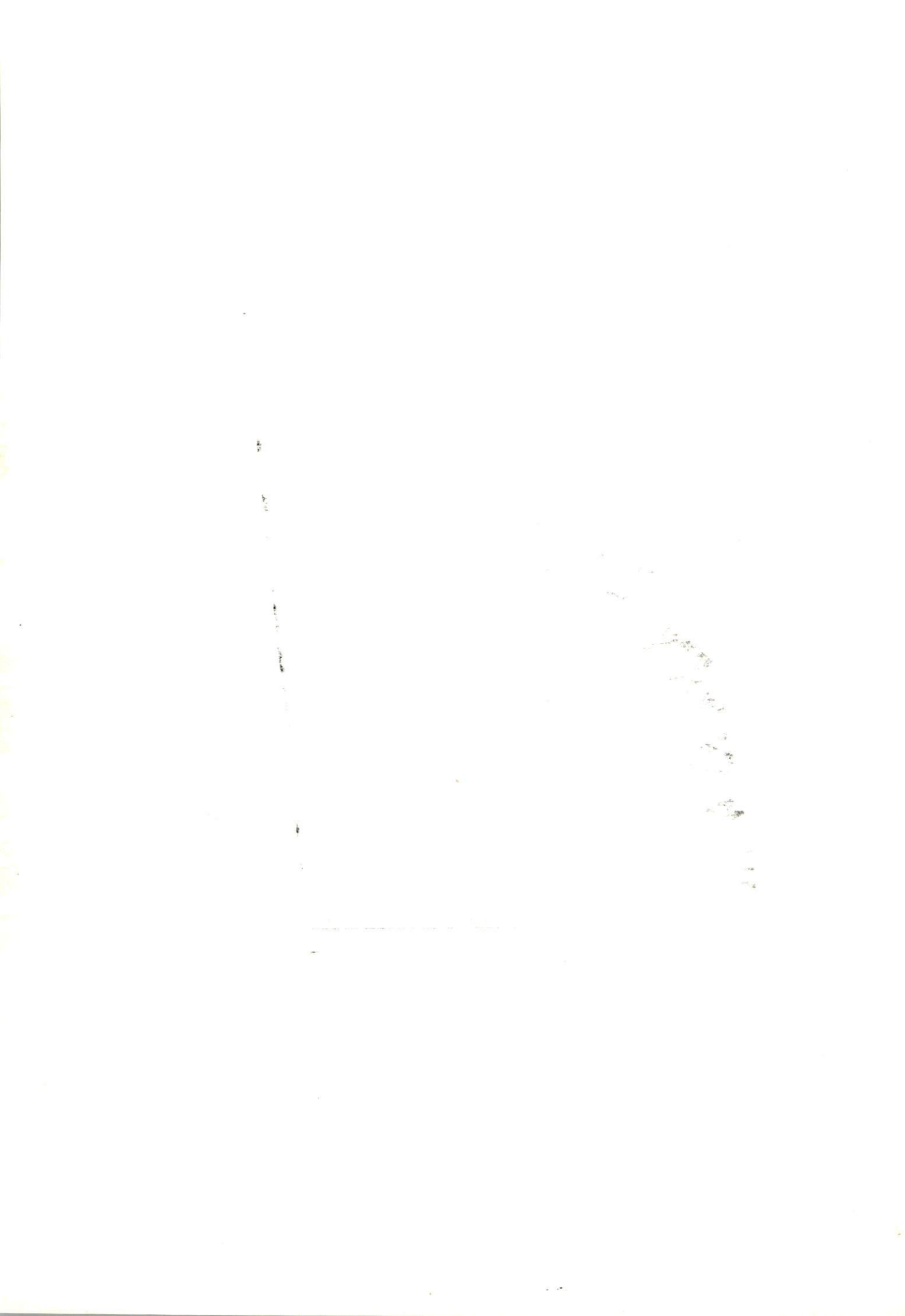
Hazer kıralının, İdil nehri kıyısında büyük bir şehri vardır. Şehir, nehrin iki yakasına yayılmıştır. Bir yakada müslümanlar, diğerinde de kıral ve arkadaşları bulunur. Müslümanların başında, kıralın iç oğlanlarından Hz (حز) adında biri vardır. Hz müslümandır. Hazer ülkesinde oturan ve ticaret için buraya gelen müslümanlar hukukî işleri için bu müslüman iç oğlana baş vururlar. Ondan başkası işlerine bakmaz ve aralarındaki bir mesele hakkında hüküm vermez.

Müslümanların bu şehirde içinde namaz kıldıkları bir cuma mescitleri vardır, cuma günleri burada toplanırlar. Mescidin yüksek bir minaresi, birkaç müezzini vardır. Hazer kıralı, 310 yılında (M. 922) Babunec (بابونج) evinde bulunan kiliseyi müslümanların yıktığını haber alınca, minareyi yıktırdı ve müezzinleri öldürttü ve "İslâm memleketlerinde kilise kalmyacağımlı anlarsam, mescidi de yıktırırım" dedi.

Hazerliler ve kıraları musevidiler. Sekalibe ve bütün ona komşu olanlar Hazer kıralına tabidirler. Ona ubudiyetle müracaat ederler ve ona itaat ederler.

Merhum Prof. Remzi Oğuz Arık

Kaybettiğimiz Değerler :

REMZİ OĞUZ ARIK

(1899 — 1954)

Yazan : PROF. HİLMİ ZİYA ÜLKEN

İlâhiyat Fakültesi eski İslâm San'atları Tarihi Profesörü ve Köylü Partisi Umumî Başkanı Profesör Remzi Oğuz Arık, bundan birkaç ay önce feci bir uçak kazasında vefat etti. İki sene önce ölen Profesör Hilmi Ömer Budda ve kendisinden bir ay sonra ölen Profesör Esad Arsebük ve iki ay sonra ölen Profesör Yusuf Ziya Yörükânla beraber, bu dört profesör, 1949 da yeni kurulan İlâhiyat Fakültesinin ilk tesisinde seçilen hocalardı. İlâhiyat Fakültesinde, Profesör Necati Lugal, tesisi sırasında seçilmiş ise de kadro güçlükleri dolayısıyla Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinden ayrılamadığı için fiilen profesörlük yapmamış ve asıl vazifesinden tekaüt olmuştu. Remzi Oğuz'un vefatı dolayısıyla yazdığımız bu satırlarla İlâhiyat Fakültesinin ebediyete intikal eden ilk hocalarının hatırasını anmış oluyoruz.

Remzi Oğuz Arık 1899'da Adana'da doğmuştur. İlk ve Orta tahsilini Adana Muallim Mektebinde ve daha sonra İstanbul'da İstanbul Lisesinde yaptıktan sonra İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesinde okumuş, askerlik hizmetini bitirerek Adana Muallim Mektebi ilk kısmı başmuallimliğinde, daha sonra Galatasaray ilk kısmı muallimliğinde bulunmuş, o sırada açılan imtihanlara girerek Avrupa'ya arkeoloji tahsiline gönderilmişti.

Kendisini ilk defa 1924 yılı sonlarında Bursa Lisesi İngilizce öğretmeni (o lisede birlikte çalıştığım arkadaşım) Kemal Ilgaz vasıtasile tanıdım. Bu tanışmamız ikimiz üzerinde de çok iyi bir eser bırakmış olmalı ki, hayatımız boyunca ayrı yerlerde çalışmamıza rağmen birbirimizi asla unutmadık. Genç Remzi Oğuz bu sırada henüz mesleğini tayin etmemişti, fakat hararetle, heyecanlı bir milliyetperverdi. Adana gazetelerinde çıkmış yazıları ve bir küçük kitabı vardır. Fransa'daki tahsili sırasında Avrupa'da tahsil etmekte olan gençleri toplayarak bir Avrupa'daki Türk Talebeleri Cemiyeti kurdu. Bu cemiyet yalnızca idarî bir teşebbüs değil, herşeyden önce, hararetle milliyetçi bir gaye takib eden idealist bir teşebbüstü. Remzi Oğuz 1931 de İstanbul'a döndükten sonra uzunca bir rahatsızlık geçirmiş ve Cerrahpaşa hastanesinde yatarken beni davet etmişti. Hakkımda yazdığı uzun bir makaleyi okudu. O sırada yanında yeğeni (şimdi Mülkiyede Profesör olan) Fikret Arık bulunuyordu. Bu yazısında "Aşk Ahlâkı" ve "İnsanî vatanperverlik" adlı kitaplarımdan bahsediyordu. Yazının neşrini istedi. Fakat, hakkımda teveccühle dolu olan bu yazıyı hiçbir yerde neşre, benim için imkân yoktu. Ondan sonra Remzi Oğuz'u uzun müddet göremedim. Çünkü Ankara'da Müze Müdürlüğü, arkeoloji araştırmaları, Tarih Kurumu azalığı meslek faaliyetleri bakımından bizi birbirimizden uzaklaştırıyordu. Aşağı yukarı 1932 den 1942'ye kadar ne yaptığımı, nelerle meşgul olduğumu bilmiyordum. Ancak o senelerde Kudsi Tecer'in, Yüksek Tedrisat Şube Müdürlüğü zamanında bir defa görüşüm ve 1949 da İlâhiyat Fakültesine İslâm San'atları Tarihi Profesörü seçildikten sonra kendisinden aldığım bir mektupla eski dostluğumuz canlandı. Bu mektuptan biraz sonra kitaplarının mühim bir kısmını adresime gönderdi. Arkeoloji çalışmalarından uzak olmama rağmen, bir kısmı Fransızca ve Almanca neşredilmiş olan bu eserlerin ciddiyeti derhal gözüme çarpmadan geri kalmadı. Bu kitaplar arasında beni

bilhassa ilgilendiren “İdeal ve İdeoloji” adlı eserle Halkevleri neşriyatından olan “Müze, Tarih ve Folklor çalışmaları kılavuzu” idi. Bu kılavuzun önsözünde müellif şöyle diyor: “Az zamanda bir sıra devrimler yapmış bir milletin kültür ocağı olan Halkevleri, Müze ve Tarih Koluna gerçekten önem vermeye mecburdur. Müze bugünün ideal topluluğuna, yani millete temel olan yurt gerçeğini de —dünü ve bugünü ile— aksettiren bir modern kuruldur.”

Remzi Oğuz Arık için İstanbul’da yapılan ihtifalde bir genç onun gençliğe bir hitabını okudu. Maalesef burada aynen nakledemediğim o hitabe, cidden heyecanlı, samimî ve kuvvetli idi. İdealist Remzi Oğuz’un, bundan oldukça ayrı bir de müte-hassis şahsiyeti vardır; İstanbul Müzesi müdürü aynı ihtifalde eserlerinin listesini okuduğu zaman bu müte-hassis şahsiyetin değerini herkes takdir etti. Büyük bir yekûna varan eserleri arasında doğrudan doğruya Fransızca ve Almanca olanları vardır. Kısmen bana verdiği bu kitaplardan Alacahöyük hafriyatına ait olanı çok hacimli, resimler ve haritalarla dolu bir araştırma eseri idi.

Fakat Remzi Oğuz Arık’ın, kitapları mesleğine tamamen sadık idi. Yani yalnız arkeolojiye ve bilhassa Anadolu Hitit Arkeolojisine aitti. Bir müddet Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Profesörlüğünü yaptı. Bunlar arasında ne umumî ne İslâmî san’at tarihine ait bir esere tesadüf etmedim. Bununla beraber müze müdürlüğü zamanında bu mevzua da kısmen merak ettiğini ve Anadolu’da dolaştığı sırada İslâmî eserlerle alâkadar olduğunu biliyorum. 1942 de Profesör Hüseyin Avni Göktürkle beraber Millet adında bir dergi çıkardı. İdealist mahiyete millet ve vatana ait yazılarından bir kısmını orada neşretmiştir. 1942 de Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesindeki bazı ihtilâflı hadiseler yüzünden kürsüsünden ayrılmış olan Remzi Oğuz, ikinci defa üniversiteye, mesleğine nazaran bir parça uzak bir dersle başladı. Bununla beraber millî alâkasının şiddeti ve tarihçiliği, onun bu sahada da başarılı eserler vermeye namzet olduğunu gösteriyordu. Maalesef bu vazifesinde pek az kaldı. Tekrar siyasî hayata atıldı. Demokrat Partiden milletvekili seçildi. Bir müddet sonra Köylü Partisini kurarak onun umumî başkanlığına seçildi. Bununla beraber siyasî faaliyeti onun ilmî çalışmalarına mani olmadı. Çünkü Remzi Oğuz “Truva Kılavuzu” ile “Türk Müzeciliğine bir bakış”ı vefatından henüz altı ay önce neşretmiş bulunuyordu.

Remzi Oğuz’un iki şahsiyeti vardı: Âlim, idealist ve vatanperver. Bu iki şahsiyet birbirile uzlaşamıyordu. Zaman zaman biri ötekine galip geliyordu. Meslek olarak, tarihin en uzak, en kuru çağlarını seçmiş olduğu için arkeoloji çalışmaları onun aktüalite tarafına çekilen, vatan meseleleriyle doğrudan doğruya ilgilenen heyecanlı mizacına kâfi gelmiyordu. İki kutup arasındaki kararsızlığı bundandı. Böyle olmasaydı onun son vazifesinde başarılı eserler vermesini haklı olarak bekleyebilirdik; belki de tekrar eski arkeoloji kürsüsüne döner ve eski çalışmalarını tamamlardı. Fakat bundan dolayı ne ona ne hadiselerine sitem etmek doğru değildir. Çünkü şahsiyeti ve karakterinin kaderi ona vereceği bütün fikir mahsullerini verdirmiş ve kendisini vakfedeceği vatan meselelerine doğru onu sürüklemişti. Vefatı da bu kaderin eseri değil midir? Allah rahmet eylesin.

PROF. REMZİ OĞUZ ARIK'IN ESERLERİ

Hazırlayan : KARAMAĞARALI HALÛK

Âlim, mütefekkir, edip, siyaset adamı ve hepsinin üstünde milliyetçi bir idealist olan Rahmetli Prof. Remzi Oğuz Arık, otuz yılı geçen yazı hayatında kitap halindeki eserlerinden başka birçok dergi ve gazetede, türlü konularda makale yayımlamıştır. Fakülte dergisinin bu anma sayısına eksiksiz bir bibliyografya yetiştirmeye maalesef muvaffak olamadım. Burada sâdece kitapları ile bâzı dergilerdeki ilim ve fikir yazılarının neşir târihlerine göre düzenlenmiş bir listesini sunuyorum.

KİTAPLARI :

- 1 — Adana Ticâret Rehberi. 1924 (Türkçe ve Fransızca).
- 2 — Alacahöyük Hafriyatı. 1935 (Türkçe ve Fransızca iki ayrı cilt).
- 3 — Göllüdağ Hafriyatı Üzerine İlk Kısa Rapor. 1936.
- 4 — Türkiye'de 1935 Yılında Arkeoloji İşleri. 1936.
- 5 — Türkiye'de 1936 Yılında Arkeoloji İşleri. 1938.
- 6 — Les Fouilles de Karaoğlan: Les Premiers Résultats. 1938.
- 7 — Küçük Borçlu. 1925 ve 1943 (Tercüme. Terbiyevî çocuk romanı).
- 8 — Köy Kadını. 1943.
- 9 — İdeal ve İdeoloji. 1947.
- 10 — Halkevlerinde Müze, Tarih ve Folklor Çalışmaları Kılavuzu. 1947.
- 11 — Millet Anlayışımızda Değişmeler. 1948.
- 12 — Ankara Anıtı Hakkında. 1949 (Avgustus-Çev. Hâmit Dereli; Ankara Anıtı "Monumentum Ancyranum"nın başına eklenen tetkik).
- 13 — Les Fouilles Archéologique en Turquie. 1950.
- 14 — L'Organisation des Musées en Turquie. 1950.
- 15 — Türk Müzeciliğine Bir Bakış. 1953 (Türkçe ve Fransızca iki ayrı cilt).
- 16 — Turuva Kılavuzu. 1953.
- 17 — Coğrafyadan Vatana (basılmamıştır).

MAKALELERİ :

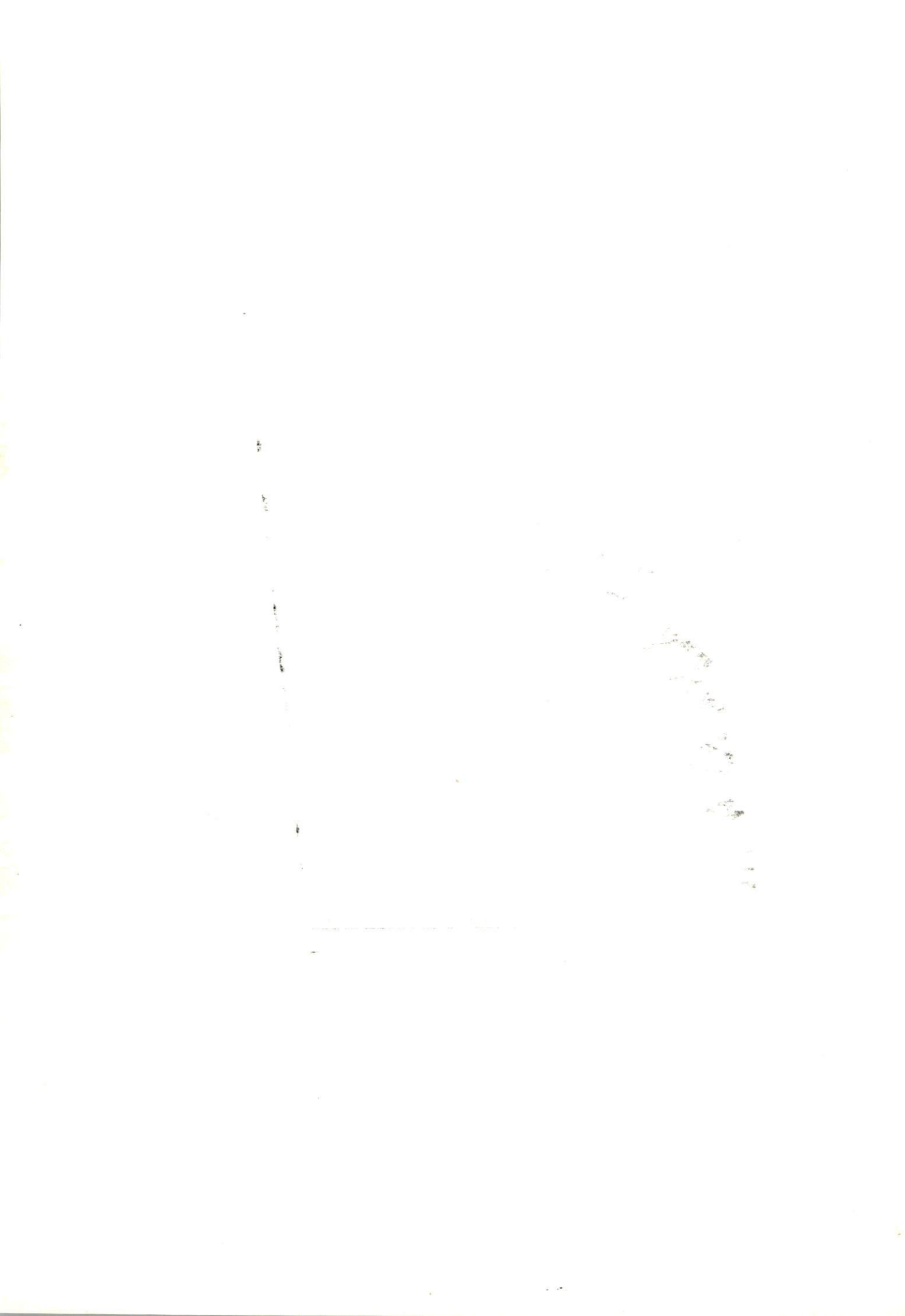
- 1 — Bir Turan Sanatı var mıdır? Medeniyetler Üzerinde Arkeoloji Tetkikleri (De Tizac'dan tercüme. Türk Yurdu 19 (213). sayı, 1929).
- 2 — Akdeniz Medeniyeti. Son Otuz Senelik Arkeoloji Keşiflerinin Medeniyet Tarihinde Yaptığı Tadiller I (Türk Yurdu 21-22 (215-216). sayı, 1929).
- 3 — Akdeniz Medeniyeti II. Giritte Arkeolojik Araştırmaların Tarihi I (Türk Yurdu 29 (223). sayı, 1930).
- 4 — Akdeniz Medeniyeti III. Giritte Arkeolojik Araştırmaların Tarihi II. Bulunan Eserlerin öğrettiği: A—Mimarî (Türk Yurdu 30 (224). sayı, 1930).
- 5 — Akdeniz Medeniyeti IV. Giritte Arkeolojik Araştırmaların Tarihi III. Bulunan Eserlerin öğrettiği: B—Heykeltraşlık (Türk Yurdu 33 (227). sayı, 1930).
- 6 — Bizde Köy (Dönüm 17. sayı, 1933).
- 7 — Bizim Köylere Dair II-III. (Dönüm 18-19. sayılar, 1933—34).
- 8 — Köy Kadını (Dönüm 25. sayı, 1934; Çığır 92. sayı, 1940; Bizim Türkiye 2. sayı, 1950).

- 9 — Bir Köy Köpeği (Dönüm 26. sayı, 1934).
- 10 — “Halkçılık ve Köycülük”, “Köycülük Rehberi” ve “Köycülük Eserleri” (Nusret Kemal’in bu isimleri taşıyan kitapları hakkında. Dönüm 29-30. sayı, 1934).
- 11 — Karalar Hafriyatı (T.T.A.E.D. II. 1934).
- 12 — Adanadan Gelen Vazo (T.T.A.E.D. III. 1936).
- 13 — Göllüdağ Hafriyatı Üstüne İlk Kısa Rapor (T.T.A.E.D. III. 1936).
- 14 — 1935 de Türkiyede Yapılan Hafriyatlar (T.T.A.E.D. IV. 1940).
- 15 — La Turquie Nouvelle et les Fouilles Archéologique (La Turquie Kémaliste 2. sayı, 1934).
- 16 — Les Résultats les Fouilles Faites à Ankara par la Société d’Histoire Turque (La Turquie Kémaliste 21-22. sayı, 1937).
- 17 — Fouilles de Göllüdağ. (RHA 3. 1934—1936).
- 18 — Les Tumuli de Karalar et la Sépulture du Roi Déiotaros II (J. Curpy ile müştereken yazılmıştır. RA Oct.-Décem. 1935).
- 19 — Tarih, Arkeoloji, Müzeler, Turizm (Ülkü 19. sayı, 1934).
- 20 — Göllüdağ Hafriyatı (Ülkü 26. sayı, 1935).
- 21 — Göllüdağ Kazımı (Ülkü 28. sayı, 1935).
- 22 — Alâiddin Tepesi (Ülkü 1. sayı, 1941).
- 23 — Kitaplar Arasında: “Anadolu Selçukî Devleti Tarihi” (Ülkü 13. sayı, 1942; Çığır 116. sayı, 1942).
- 24 — Sanat Miraslarımız: Topkapı Sarayında Tarih (Ülkü 59. sayı, 1944).
- 25 — Bir Sergi Dolayısıyla (Ülkü 84. sayı, 1945).
- 26 — Topkapı Sarayında Tarih II (Ülkü 86. sayı, 1945).
- 27 — Sanat ve Arkeoloji (Ar 2. sayı, 1937).
- 28 — Bir Arkeoloji Heykeli Münasebetiyle (Ar 4. sayı, 1937).
- 29 — Turuva Hafriyatı (Ar 6. sayı, 1937).
- 30 — Ankaradaki Hafriyat (Ar 7. sayı, 1937).
- 31 — Proto-Etilere Dair (II. Türk Tarih Kongresi. Tebliğler. 1937).
- 32 — Alacahöyük Hafriyatının neticeleri=Les Premiers Résultats des Fouilles d’Alacahöyük (Belleten 1. sayı, 1937).
- 33 — T.T.K. Hafriyat ve İstikşafı (Belleten 2. sayı, 1938).
- 34 — Anadolu da en Garbî Hitit İstasyonu=Les Stations Hitite la Plus Occidentale d’Anatolie (Belleten 3. sayı, 1939).
- 35 — Karaoğlan Hafriyatı (Belleten 3. sayı, 1939).
- 36 — Bitik Kazısı ve Hatay Tetkikleri Hakkında Kısa Rapor (Belleten 30. sayı, 1944).
- 37 — Ein Neuer hethitischer Fundort im Süden von Ankara (AA. 1939).
- 38 — Ahlâk Meseleleri (Emile Boutroux’dan tercüme. Çığır 93-94. sayı, 1940).
- 39 — (1928 de) Arkeolog Gözüyle Orta Avrupa I-IV (Çığır 94-100. sayılar, 1940—41).
- 40 — Ziya Gökalp’ın Türkçülüğüne Dair. Merhumun 14 üncü Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla (Çığır 96. sayı, 1940).
- 41 — Bizim Topraklara Dair... I (Çığır 97. sayı, 1940).
- 42 — Köy Görünüşleri: Keven (Çığır 97. sayı, 1940).
- 43 — Fransa Üstüne Düşünceler (Çığır 98. sayı, 1941).
- 44 — Millet Tipi (Çığır 99. sayı, 1941).
- 45 — Eski Darülfünundan Hatıralar (Çığır 99. sayı, 1941).
- 46 — Çocuklarımıza Dair (Çığır 100. sayı, 1941).
- 47 — Bir Kitabı Bitirince (Çığır 101. sayı, 1941).
- 48 — Arkeolog Gözüyle Anadolu II (Çığır 101. sayı, 1941).

- 49 — Usta ve Çömezleri (Çığır 102. sayı, 1941; Millet 10. sayı, 1943).
- 50 — Arkeolog Gözüyle Anadolu: Bergama Yolunda (Çığır 103. sayı, 1941).
- 51 — Yeni Bir Kitap Okudum (Çığır 104. sayı, 1941).
- 52 — Türk Güzel Sanatları: (XIII.—XVI. Yüzyıl) Anadolu Çinileri (G. Migeon ve A. Sakızıyan'dan tercüme. Çığır 108. sayı, 1941).
- 53 — Acaba En Eski Ankara mı? (Çığır 109. sayı, 1941).
- 54 — “Yaradana Mektuplar”, “Şahsiyetli Şehir” (Çığır 109. sayı, 1941).
- 55 — “Redhouse”dan Faydalanma, “Kara Mehmet” (Çığır 110. sayı, 1942).
- 56 — “900 üncü Yıldönümü” (Çığır 111. sayı, 1942).
- 57 — Millî Ahlâk Meselesi (Çığır 115. sayı, 1942).
- 58 — Bir Yıldönümü (Çığır 122. sayı, 1943).
- 59 — Hacı Bayramdaki Mâbet (Çığır 126. sayı, 1943).
- 60 — Paris Yakınında Hisar ve İnsan Harabesi (Çığır 129. sayı, 1943).
- 61 — Bir Garp Düşünürü Diyor ki (Romier'den tercüme. Çığır 130. sayı, 1943).
- 62 — Sanki Bizim İçin (Çığır 131. sayı, 1943; Bizim Türkiye 20. sayı, 1948).
- 63 — “Küçük Borçlu” Dolayısıyla (Çığır 134. sayı, 1942. İmzasız).
- 64 — Arkeoloji Enstitüsünün Dünü, Bugünü ve Yarını Hakkında (D.T.C.F. Yıllık Çalışmalar dergisi I. 1941).
- 65 — Bu Mecmua (Millet 1. sayı, 1942. İmzasız; Çığır 114. sayı, 1942).
- 66 — Türk Sanat ve Arkeolojisi (Millet 1. sayı, 1942).
- 67 — Edibin İşe Karışması (Millet 1. sayı, 1942).
- 68 — Coğrafyadan Vatana (Millet 2. sayı, 1942. İmzasız; Türkeli 1. sayı, 1947).
- 69 — Kayıplarımız: Ferit Uğur İçin (Millet 2. sayı, 1942. İmzasız).
- 70 — Güzel Türkçemiz (Millet 3. sayı, 1942).
- 71 — Kayıplarımız: Elmalılı Küçük Hamdi Hoca (Millet 3. sayı, 1942. İmzasız).
- 72 — Tarih: Osmanlı İmparatorluğu ve Müstemlekecilik (Prof. Ömer Lûtfi Barkan'ın bir konferansı üzerine. Millet 3. sayı, 1942).
- 73 — Bizim Gerçeklerimiz: Soyadları (Millet 3. sayı, 1942).
- 74 — Yerini ve Vazifesini Bilen Millet (Millet 4. sayı, 1942).
- 75 — Ahlâka Dair (Millet 4. sayı, 1942).
- 76 — Ahlâka Dair II. Efkâr-ı Umumiye (Millet 5. sayı, 1942).
- 77 — Bizim Gerçeklerimiz: Yokolası Ayrılık (Millet 5. sayı, 1942); Bizim Türkiye 6. sayı, 1948).
- 78 — Rahmetlik Dr. Rıza Nur (Millet 6. sayı, 1942. İmzasız; Çığır 119. sayı, 1942; Kopuz 5-6. Sayı, 1943).
- 79 — Bizim Gerçeklerimiz: Bunlar Kim? (Millet 7. sayı, 1942).
- 80 — Tarihimizin Öğrettikleri (Millet 8. sayı, 1942).
- 81 — Bizim Gerçeklerimiz: Rejyonalist Kimdir? (Millet 8. sayı, 1942).
- 82 — İlimcilik (Millet 11. sayı, 1943).
- 83 — İdeal ve İdeoloji (Millet 12. sayı, 1943).
- 84 — Bizim Gerçeklerimiz: Milletçilik (Millet 12. sayı, 1943).
- 85 — İkinci Yıla Girerken (Millet 13. sayı, 1943. İmzasız; Çığır 125. sayı, 1943).
- 86 — Bizim Gerçeklerimiz: Bizim Milliyetçiliğimiz (Millet 13. sayı, 1943; Çığır 126. sayı, 1943).
- 87 — Bugünün Kitabı (Dr. Halil Fikret Kanat'ın Milliyet İdeali ve Topyekûn Millî Terbiye adlı eseri dolayısıyla. Millet 14. sayı, 1943).
- 88 — Yirmiüç Nisan (Millet 14. sayı, 1943. İmzasız).
- 89 — San'at-Arkeoloji: Tarihe, Arkeolojiye, Müzeye Dair (Millet 16. sayı, 1943).
- 90 — Bizim Gerçeklerimiz: Tehlike Kaçakları. Millet 16. sayı, 1943).

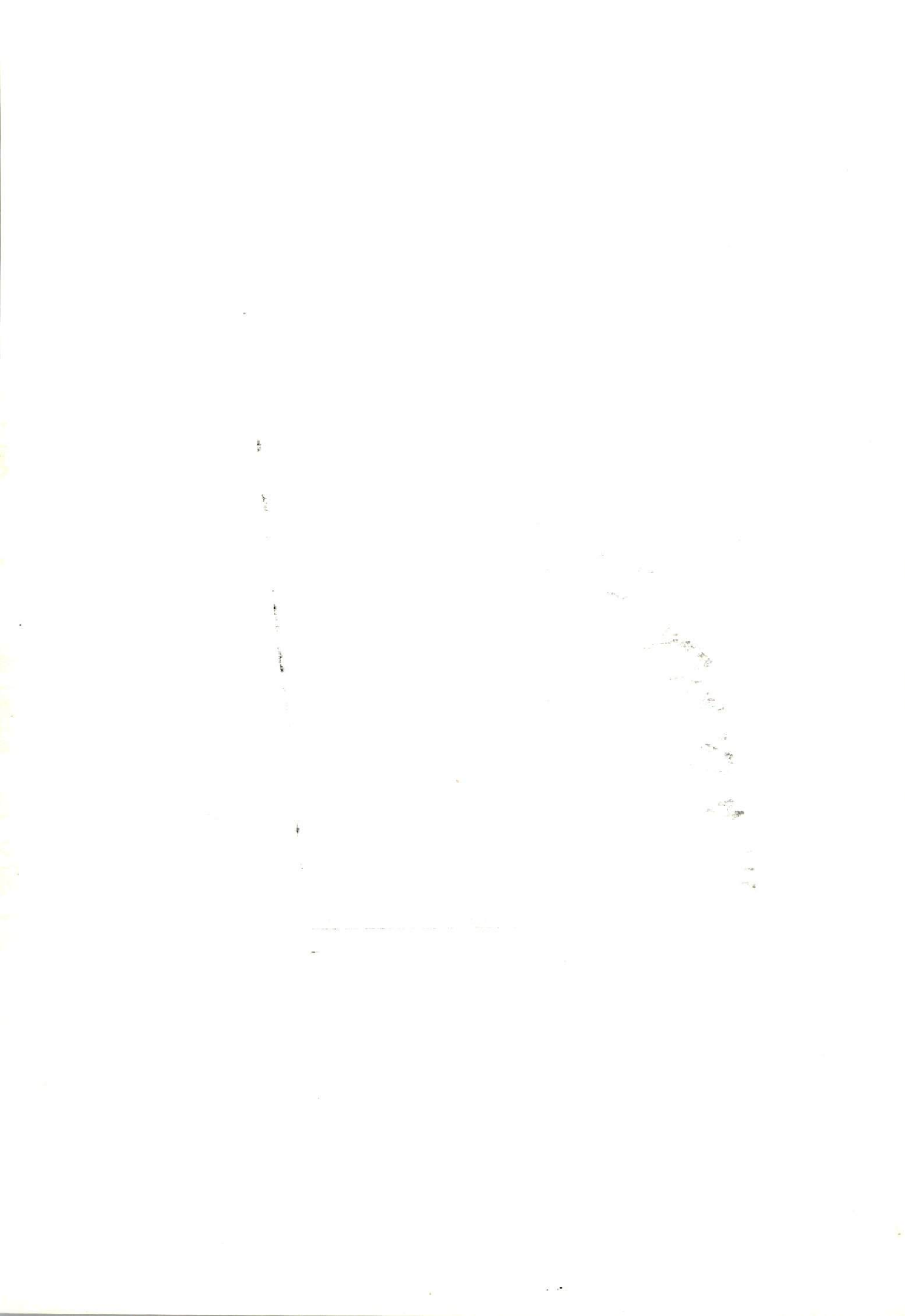
- 91 — Suçlu Çocuklar (Tezer Taşkıran ve Samet Aġaoġlu'nun kitabı dolayısıyla. (Millet 18. sayı, 1943).
- 92 — Yirmi Yıl Geçti (Millet 19. sayı, 1943).
- 93 — Memleketten Sesler: Antakya Yolunda I (Millet 19. sayı, 1943).
- 94 — Ziya Gökalp'in 19 uncu Ölüm Yıldönümü (Millet 19. sayı, 1943).
- 95 — Bizim Gerçeklerimiz: Köy Saġlığı Meselesi (Millet 19. sayı, 1943).
- 96 — III. Türk Tarih Kongresi (Millet 20. sayı, 1943).
- 97 — Beş Cephe (Millet 21. sayı, 1944).
- 98 — "İleri Fikir" Pehlivanları (Millet 22. sayı, 1944).
- 99 — "Kültür Otarşisi" Mucitleri (Millet 23. sayı, 1944).
- 100 — Kayıplarımız: Mehmet Emin Yurdakul (Millet 23. sayı, 1944).
- 101 — Özleyiş ve Çağırış (Özleyiş 1. sayı, 1946).
- 102 — Günümüzün Davaları: Demokrasi I-III (Özleyiş 2-4. sayılar, 1946—47).
- 103 — Buhran Günlerinde (Léon Daudet'den tercüme. Özleyiş 3. sayı, 1946).
- 104 — Yeni Bir Özleyiş (Özleyiş 4. sayı, 1947).
- 105 — Türkiye'nin Yükseltilmesi (Bayrak 9. sayı, 1947).
- 106 — 23. Ölüm Yıldönümü Vesilesiyle Ziya Gökalp (Bayrak 38. sayı, 1947).
- 107 — Düven (Düven 1. sayı, 1947).
- 108 — Dostluk Üzerine Düşünceler I-II (Sanat ve Edebiyat Gazetesi 47-48. ve 49-50. sayılar, 1947; Gurbet 3. sayı, 1954).
- 109 — Çağımız (Hareket 1. sayı, 1947).
- 110 — Tarih Görüşü (Hareket 3. sayı, 1947).
- 111 — İstanbul'un Beşyüzüncü Yıldönümünde: Yeni Çağlardaki Rolümüzü Belirtmeliyiz I-II (Hareket 4-5. sayılar, 1947).
- 112 — Oluş'uma: Bahtiyar İdealist (Hareket 9. sayı, 1947).
- 113 — Mü'min Akif (Hareket 10. sayı, 1947).
- 114 — Türk Medeniyet ve Sanat Tarihi (Hareket 22. sayı, 1948).
- 115 — Türk Gençliği (Bizim Türkiye 1. sayı, 1948).
- 116 — Kültür Cephemiz: Bir Gaflet (Bizim Türkiye 4. sayı, 1948).
- 117 — Milliyetçiliğimizin Merhaleleri I-III (Bizim Türkiye 9.-11. sayılar, 1948).
- 118 — Turizm I-III. (Bizim Türkiye 17-19. sayılar, 1948).
- 119 — Maarifimizin Binbir Derdi (Bizim Türkiye 23. sayı, 1948).
- 120 — "Türkiye Öğretmen Yardımlaşma Dernekleri Birliği" Başkanı Prof. Remzi Oğuz Arık'la Bir Mülakat (Bizim Türkiye 25. sayı, 1948).
- 121 — Türk Gençliğine (Bizim Türkiye 25. sayı, 1948).
- 122 — Türkiyemizin Âbideleri: Ahmet Paşa Câmisi Yahut Ulu Câmi "Divriki" (Bizim Türkiye 26. sayı, 1948).
- 123 — Türkiyemizin Âbideleri: Alâeddin Câmii "Konya" (Bizim Türkiye 27. sayı, 1948).
- 124 — Bizim Türkiye (Bizim Türkiye 1. sayı, 1950).
- 125 — Derneklerimiz (Bizim Türkiye 2. sayı, 1950).
- 126 — Devrimizin İzahı (Lucien Romier'den tercüme (Bizim Türkiye 2-7. sayılar, 1950).
- 127 — Türkiye'de Komünizm I-IV (Bizim Türkiye 9-12. sayılar, 1950; Komünizme Karşı Mücadele 14-19. sayılar, 1951).
- 128 — Türk Sanatının Kökleri (Şadırvan 1. sayı, 1949).
- 129 — Selçuklu Sanatına Bir Bakış (Şadırvan 2. sayı, 1949).
- 130 — Selçuklu Mimarisinden Anadolu Beylikleri Mimarisine Doğru (Şadırvan 4. sayı, 1949).

- 131 — Önyasa'nın Sanat Zirvesi: Osmanlı Mimarlığının Sinan Devri (Şadırvan 6. sayı, 1949).
 - 132 — İstanbul'un Fethinden Sonra Yücelen Mimarlığımızın Yanında Çöken ve Gelişen Sanatlarımız (Şadırvan 9. sayı, 1949).
 - 133 — Mimarlıkta Haşmetten Çöküntüye Doğru (Şadırvan 11. sayı, 1949).
 - 134 — Şafak Sökerken: Komünizmle Savaş (Şafak 2. sayı, 1949).
 - 135 — Bilim Zihniyeti (Hisar 2. sayı, 1950).
 - 136 — Sanatkârın Yalnızlığı (Hisar 3. sayı, 1950).
 - 137 — Plâstik Sanatlar: Türkiyede Desen (Hisar 8. sayı, 1950).
 - 138 — Plâstik Sanatlar: Bugünkü Mimarlığımız (Hisar 12. sayı, 1951).
 - 139 — Arkayızan Sanat I (Hisar 21. sayı, 1952).
 - 140 — Türk Milliyetçiler Derneği (Mefkûre 23. sayı, 1952).
 - 141 — Tepki (Mefkûre 30. sayı, 1952).
 - 142 — Fetihten Önce, Fetihten Sonra (Türk Dili 20. sayı, 1953).
 - 143 — Gurbet (Gurbet 1. sayı, 1954).
-

Merhum Prof. Yusuf Ziya Yörükân

YUSUF ZİYA YÖRÜKÂN

(1887—1954)

Yazan : PROF. HİLMİ ZİYA ÜLKEN

İlâhiyat Fakültesi İslâm Dini ve Mezhepleri Tarihi Profesörü Yusuf Ziya Yörükân'ı 5-VI-1954 günü kaybettik. Merhum 1887 senesinde (1303 hicrî) Selânik'te doğmuştu. Babası aynı şehirde Eski Saray müderrisi idi. Sahin Medresesi'nden mezun olduktan sonra kendisi de müderrislik yapmış; sonradan sivil memuriyete geçerek on sene kadar ilk tedrisat müfettişliğinde bulunmuştu. Medrese tahsili sırasında Seyid Şerif Cürcanî'nin *Mevakıf*'ı üzerinde çalışmış ve İslâm kelâm ve felsefesinin bu çok mühim eserinin ilk yarısını tercüme etmişti. Müfettişliği sırasında meslekî faaliyetinden uzak kaldı. Bu vazifesinin bir kısmını Rumeli ve İstanbul'da yaptığı için Yusuf Ziya Bey meşrutiyetin ilk yıllarında İstanbul'a yerleşti. Birinci Cihan Harbinde Medresetü'l-Mütehassisin'de okudu ve icazet aldı. Orayı bitirir bitirmez 1918 de İstanbul Darülfünunu Felsefe Şubesine girdi ve 1922 de mezun oldu. Aynı sırada Medresetü'l-Mütehassisin'de doktora tekabül eden ruus imtihanı verdi. Tez olarak *Şehabeddin Sühreverdî ve Felsefesi*'ni almıştı. Tez'in tamamlayıcı kısmı Sühreverdî'nin *Heyakülü'n-Nur* adlı eserinin *Nur Heykelleri* adıyla tercümesi idi. 1921 de Edebiyat Fakültesi [coğrafya asistanlığı ve kütüphane memurluğuna tayin edildiğim zaman kendisiyle tanıştım. Aynı zamanda ikimiz de Felsefe Şubesinde talebe idik. Medrese tahsilinin verdiği dogmatik ilimlere dair bilgisini garp felsefesine ait bilgisile tamamlıyordu. Bu sayede İslâm dünyası ve ilmindeki çalışmalarını skolâstik zihniyetten kurtarıyordu. Bu hususiyet medrese tahsili görmüş eski nesilden pek azında vardı. İzmirli İsmail Hakkî'nin, Şevketî Efendi'nin, Küçük Hamdi'nin, Celâl Efendi'nin, Necatî Lûgal'ın İslâm ve garp dünyalarını birleştiren bilgileri kapalı ve mutaassıp medrese zihniyetini aşması bakımından, zamanlarında mühim bir hamle sayılmalıdır. Onlar hususî şartlardan faydalanarak arapçadan sonra fransızca veya almanca öğrenmişler ve her iki âlemi kaynaklarından tefkik etmek imkânını kazanmışlardır. Yusuf Ziya nisbeten onlardan daha genç nesildendi. Fakat hayat şartları —bilhassa ilk tedrisat müfettişliği— fransızca tahsiline imkân vermemişti. Böyle olmakla beraber Darülfünundaki felsefe tahsili ve garbden tercüme edilen eserlere karşı devamlı alâkası sayesinde bu eksiğini tamamladı; hattâ evvelki nesle nazaran skolastikten çok uzak bir zihniyetle ilim hayatına girdi.

1922 de Ağâh Mazlum Bey'in teşebbüsü ve yardımı ile ikimiz aylık *Mihrab* dergisini çıkarmaya başladık. Bu dergi o sırada çıkmakta olan *Ceride-i İlmiyye*, *Mahtil*, hele *Sebilü'r-reşad* gibi dinî dergilerden tamamıyla ayrılıyordu. Zihniyeti Gökalp'ın teşvikile neşredilen *İslâm Dergisi*'ne benziyordu. Yani modern bir Türk-Müslüman dergisiydi. Fakat o senelerde Gökalp Malta'ya, oradan Diyarbakır'a gitmiş olduğu için *Mihrab*'a Darülfünun'un genç hocalarından M. Emin, M. İzzet, M. Şekip yardım ediyorlardı. Yusuf Ziya bu dergide Sühreverdî'ye ait doktora tezinin büyük bir kısmını ve *Nur Heykelleri* tercümesini neşrettiği gibi, ayrıca ilk nüshasından itibaren birçok makaleler yazdı. Bunlar arasında "Hadîs-i Şerîf", "Ebu Süfyan ile Herakliyyus", "Kınalızâde Ali'nin Terbiye Fikirleri", "Nasir Tusî'nin Terbiye Fikirleri", "Ali Emîrî", "Terbiye Musahabeleri", "Din Tedrisatı", "İslâm Tarihi", "Kur'an Tercümesi Hakkında Münakaşa" v.s. gibi makaleleri vardır.

1925 sonlarında yeni kurulan İlâhiyat Fakültesine İslâm Mezhepleri Tarihi Mu-

allimi tayin edildi. Bir müddet sonra da aynı fakültenin umumî kâtipliğine (o zamanki teşkilâta göre müdürlüğüne) getirildi. Yusuf Ziya Bey bu derste yalnız İslâm kaynaklarına göre mezhepler tarihi okutmakla kalmadı, Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar arasında dolaşarak şahsî araştırmalar yaptı. Bunları Fakültesinin dergisinde "Tahtacılar" adlı bir seri makale halinde neşretti. Müellif bu serinin ilk yazısında "Bu makalenin mevzuu, Anadolu'da Tahtacı adını taşıyan Alevî zümrelerinin âdetlerini, itikad ve âyinlerini kendi aralarında görülen, ve ocaklı namını taşıyan Tahtacı ileri gelenlerinden öğrenilen şekilde tesbit etmektir" diyor. Bu suretle Yusuf Ziya asıl gayesi olan İslâm mezhepleri tarihini aşarak bir nevi etnoloji ve kültür antropolojisi malzemesi hazırlamış bulunuyordu. Bu malzeme terki edilecek —maalesef— sonradan bir eser haline gelemedi. Eğer yanılmıyorsam Profesör Yörükân'ın notları arasında Tahtacılar'a ait henüz daha neşredilmemiş kısımlar bulunduğu gibi, son yıllarda da bu çalışmalarına devam etmekte idi. Yusuf Ziya Bey İlahiyat Fakültesi dergisinde ayrıca İslâm mezheplerine ait en mühim eserin sahibi olan Şehristanî hakkında da makaleler neşrediyordu. Bu arada mezhepler tarihine dair muhtelif muharrirler tarafından yazılmış makalelerin başlıca kaynağı olan Şehristanî'nin *Milel ve Nihal*'inin tahlil ve tenkidini yaptığı gibi sonradan bu eserden bazı tercüme yapılmıştır. Bunlar Fakülte mecmuasında neşredilmiştir.

1933 de yeni Üniversite kurulduğu zaman İlahiyat Fakültesi lâğvedilmiş, onun yerine kaim olan Edebiyat Fakültesine bağlı İslâm Tetkikleri Enstitüsünde Yusuf Ziya, İzmirli İsmail Hakkı, Mehmet Ali Ayni, Şerefeddin Efendi, Hilmi Ömer'le beraber aynı derste kalmış bulunuyordu. Fakat birkaç sene sonra Enstitünün talebesizlik yüzünden fiilen çalışmaması üzerine Yusuf Ziya Bey muhtelif liselerde felsefe ve tarih öğretmenliklerinde bulundu. 1940'a kadar merhumun lise hocalığı ile beraber Türk Tarih Kurumu tarafından verilmiş olan İbn-i Havkal'in *Kitabu'l-Memalik vel-Mesalik*'ini tercüme ettiğini görüyoruz. Aynı senelerde İzmirli, *Altın Ordu Devletine Ait Tercüme*'sini yapmış, Kıvameddin Efendi El-Birunî'nin *Kitab-u mâ lil Hind*'ini tercüme etmişti. Fakat maalesef bu eserlerden yalnız İzmirli'nin yaptığı neşredilebilmiştir. Bu kaynakların neşri Türk ve İslâm mezhepleri tarihi bakımından çok faydalı olacaktır. Bu vesile ile eskiden yapılmış ve büyük himmet mahsulü olan çalışmaların ihmal edilmesine, tozlar altında kalmasına esefle işaret etmek isterim. Bu arada Salih Zeki'nin *Asar-ı Bâkiye*'sinin ve *Kamus-u Riyaziyat*'ının son kısımlarını, Rıza Tevfik'in —eğer varsa— *Kamus-u Felsefe*'sinin geri kalan kısmını, Servet Berkin'in Auguste Comte'un tam olarak yapılmış *Müsbet Felsefe Dersleri*'ni (altı cilt), hatırlamak yerinde olur.

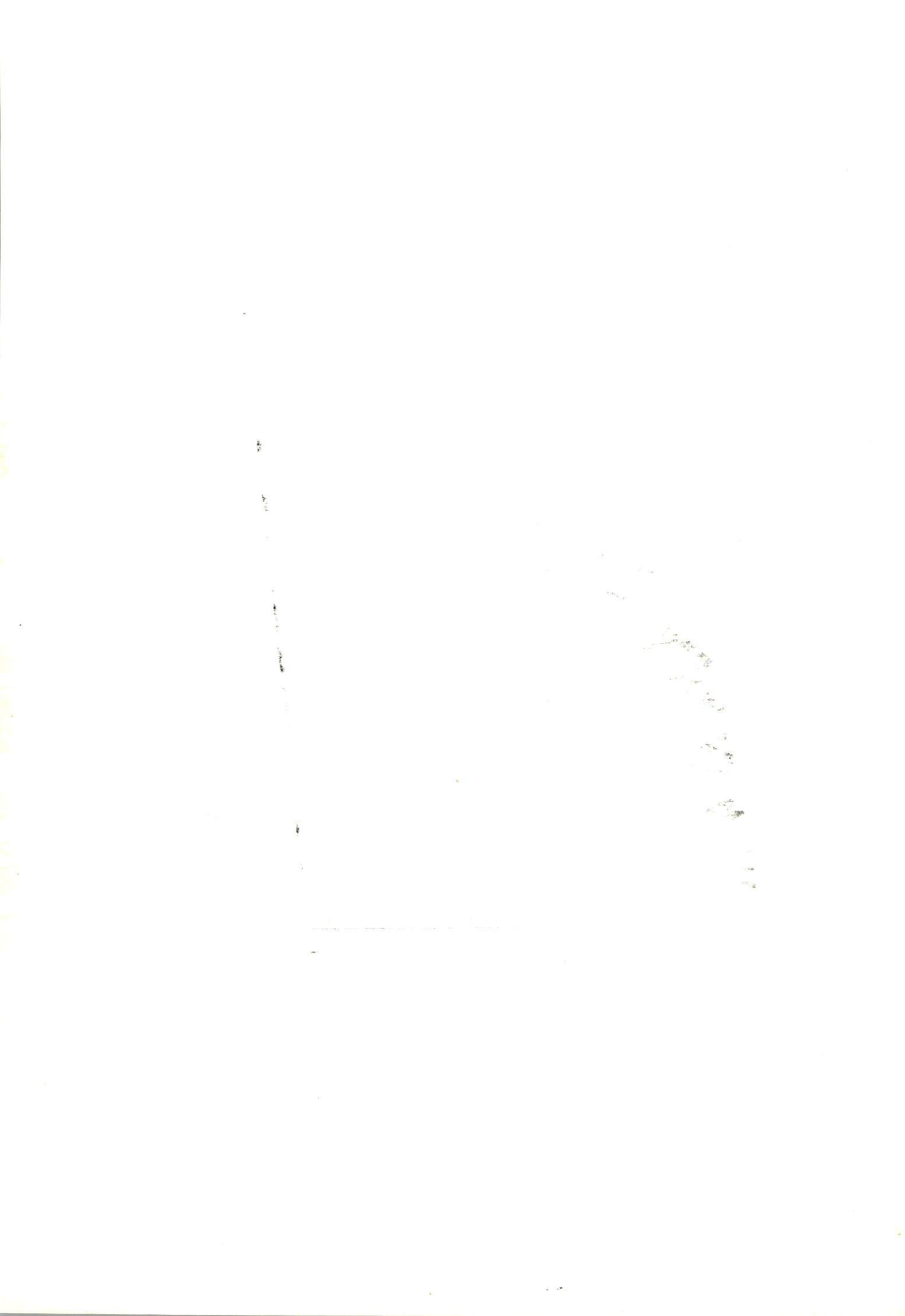
Yusuf Ziya Yörükân 1942 de Diyanet İşleri Müşavere Heyeti Âzalığına tayin edildi. Bu vazifesi sırasında heyet adına halk için dinî bir dergi çıkardı. Birkaç senesini bu derginin Anadolu'da yayılması ve din terbiyesinin daha rasyonel ve modern bir şekil alması işine hasretti. Birkaç sene sonra Diyanet İşleri İkinci Reisliğine getirildi. Bu idarî vazifeler, asıl mesleği olan Kelâm ve İslâm Dini Tarihi üzerindeki çalışmalarına devamına mani oluyordu. Bununla beraber görüşmelerimizde, hususî olarak çalışmaya devam ettiğini anlıyordum.

1949 da Ankara Üniversitesine bağlı olarak yeniden kurulan İlahiyat Fakültesine Yusuf Ziya Yörükân tekrar İslâm Dini ve Mezhepleri Profesörü intihap edildi. Bundan sonra Profesörün hayatında ikinci bir ilmî faaliyet devri başladı. Yaşı hayli ilerlemiş olmasına ve eski çalışmalar ile arasına uzun bir fasıla girmiş olmasına rağmen Yusuf Ziya bu devrede eskisinden daha hararetle mesleğine sarıldı. 1950 de kurulan *İlahiyat Fakültesi Dergisi*'nin en devamlı yazıcısı oldu. Profesör Yörükân derginin ilk sayısında "İslâm İlm-i Hal" adlı bir makale neşretti. Burada, İslâm akaidini tama-

men akli ve modern esaslara göre sınıflanmış buluyoruz. Birinci kısım akaide, ikinci amel ve ahlâka ayrılmış ve bu meseleler ilk defa olarak sade türkçe ile ve modern bir zihniyetle ele alınmıştır. Bu eser, McGill Üniversitesi profesörlerinden Howard A. Reed tarafından İngilizceye tercüme edilecektir. Yörükân, derginin aynı sayısında, Zeki Velidî Togan'ın Kayseri kitaplığında bulunduğu *Kitab-u Tefsiri'l-Esma-i ve's-sıfât*'ın zannedildiği gibi İmam Matüridi'ye ait olmadığını ispat etti. Fakülte dergisinin ikinci ve üçüncü sayısında "İslâm Akâid Sisteminde Gelişmeler ve İmam-ı A'zam Ebu Hanife" adlı makaleyi yazdığı gibi, Profesör Tayyib Okiç'in birinci sayıda çıkan "Sarı Saltuk'a Dair Bir Fetva" adlı makalesini tenkid etti. Aynı yılın dördüncü dergisinde bu tarzda neşriyat devam etti. 1953 yılı birinci sayısında Profesörün "Vahhabîlik" adlı tetkikini, ikinci ve üçüncü sayısında "İslâm Akâid Sisteminde Gelişmeler" adlı seri makalesinin mabadini görüyoruz. Bu sayıda Tayyib Okiç, profesörün tenkidine cevap vermektedir. Dördüncü sayıda profesörün sıhhati bozulmaya başladığı için yazısını görmüyoruz. Yusuf Ziya Yörükân bu sırada *Kur'an-ı Kerim'den Âyetler* adlı İslâm esaslarına dair eseriyle, *İslâm Akâidine Dair Eski Metinler* adıyla İmam Maturidî'ye atfettiği eserin metin ve tercümesini neşretti.

Merhum son senelerde kalbinden rahatsızdı. Buna rağmen çalışmalarına fasıla vermiyordu. Geçen yaz Öğretmen Okulları için *Din Dersleri*'ni yazdı. Eser Maarif Vekâletinin teklifile yazılmıştı. Profesör Schacht kendisine yazdığı mektubunda, "Vahhabîlik" adlı makalesini çok beğendiğini ve almancaya tercüme ettireceğini söylüyordu. Daha sonraki bir mektubunda da British Museum'da İmam Matüridî'nin *Kitabu't-Tevhid*'ini bularak neşre hazırlandığını ve İstanbul'da basılan ve tercüme edilen metinleri görmek istediğini söylüyordu. Öyle görünüyor ki Zeki Velidî Togan'ın tahmini yerinde olmadığı gibi Yusuf Ziya Yörükân'ın neşrettiği metin de daha ziyade Maturidî'nin talabelerinden birine aittir. Schacht'ın bulunduğu metin her halde hakiki olsa gerektir. Profesör Yörükân basılmak üzere İmam-ı A'zam'ın *Vasyetleri*'ni tercümesile beraber, üçüncü kitap olarak da *Fıkh-ı Ekber* ve *Fıkh-ı Ebsat* şerh ve tercümelerini hazırlamış bulunuyordu. Bunlar neşredilmek üzere idi. Ayrıca bu seriye muvazi olarak bir de *İslâm Dini Tarihi* yazmakta idi. Büyük bir kısmı tamamlanmış olan bu kitap dört cilt olarak hazırlanmıştı. Birinci cilt *Peygamberin Hayatı*, ikinci cilt *İmam Matüridiye Kadar Kelâm Tarihi*, üçüncü cilt *İslâm Mezhepleri Tarihi*, dördüncü cilt *Sofîlik ve Tarikatlar Tarihi* idi. Bunlardan ilk ikisi tamamen hazırlanmıştı. Üçüncü ve dördüncü cildin notları müsvetteler halinde idi. Değerli asistanları bu ciltleri de tanzim etmekte ve daktiloya çevirmektedirler. Bu suretle eser geniş bir Kelâm, Tasavvuf ve Mezhepler Tarihi mahiyetini almış görünüyor. Eserin neşrine başlanması ve tabın başarılması Fakültenin değerli dekanı Profesör Dr. Bedi Ziya Egemen'in himmetile mümkün olabilecektir. Bu vesile ile profesör Yörükân'ın evvelce yapmış olduğu ve neşrine fırsat bulamadığı tercümeleri de hatırlatmak isterim. Ayrıca *İbn-i Sina'nın Mantık ve Felsefesine Dair Şehristani'den yaptığı bir tercüme* ile, merhumun bir arkadaşında kalan *Fususul-Hikem* tercümesi vardı; birçok İslâm coğrafya eserlerinden Türk illerine aid kısımların tercümesini yapmış bulunuyordu. Atatürk'ün arzusu üzerine yazdığı *Türk Dinleri ve Mezhepleri Tarihi* adlı büyük eseri de basıma hazır vaziyette beklemektedir. Hem Fakülteye hizmet, hem merhumun ruhunun istirahatı için bu eserlerin neşrini temenni ederiz.

Profesör Yusuf Ziya Yörükân, İlâhiyat Fakültesinin temel hocalarından idi. Fakültenin esas dersleri Tefsir, Hadîs, Fıkıh, Kelâm ve İslâm Dini Tarihi olduğuna ve profesörün bir kısmı başlangıçtan beri açık bulunan bu derslerden birini işgal ettiğine göre, fakültenin tedris heyetinde büyük bir boşluk hasıl olmuştur. Profesörün yetiştirdiği genç ilim adamlarının ve arkadaşlarının yerini doldurmak ve ona iyi bir halef olmak için ciddî gayret sarfedeceklerine eminiz. Allah rahmet eylesin.

YUSUF ZİYA YÖRÜKÂN'IN MAKALELERİ

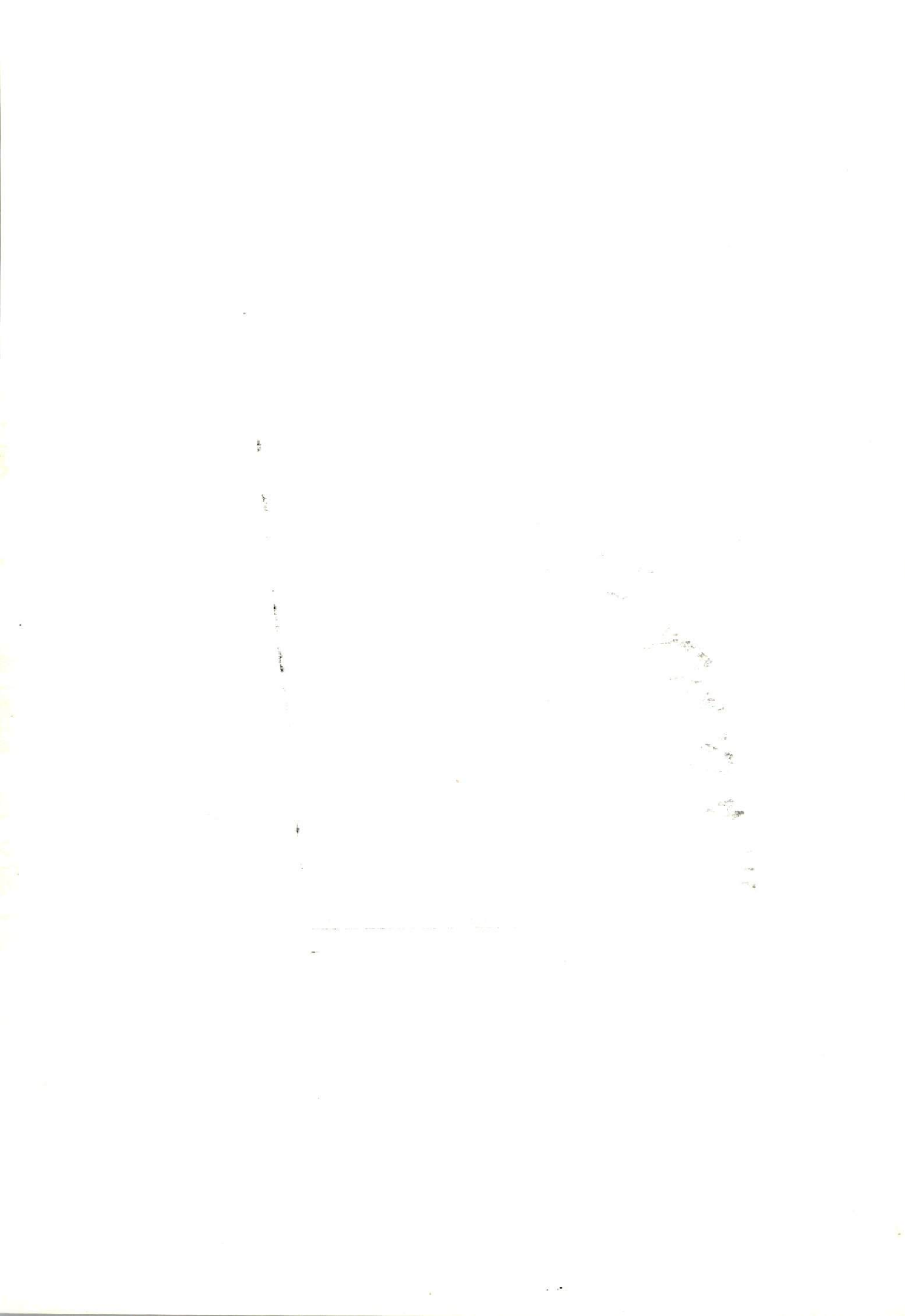
Hazırhyan : YAŞAR KUTLUAY

1. "Hadîs-i Şerîf", *Mihrab*, (1339—1923), Sayı 1, SS. 1-6.
2. "İslâm Filozofları-Sühreverdî I.", *Mihrab*, (1339—1923), Sayı 1, SS. 27-32.
3. "Ebu Süfyan ile Herakliyüs'ün Mülâkatı", *Mihrab*, (1339—1923), Sayı 2, SS. 43-48.
4. "Sühreverdî II", *Mihrab*, (1339—1923), Sayı 2, SS. 54-58.
5. "Şeyh Sühreverdî'nin Hayatı III.", *Mihrab*, (1339—1923), Sayı 3, SS. 73-76.
6. "Terbiyevî Bir Tetkik-İstanbul'da Yetişen İlk Feylesoflarımızdan Kınalızâde Ali Efendi'nin 'Terbiye' Hakkındaki Elkâr ve Telâkkisine Bir Nazar", *Mihrab*, (1340—1924), Sayı 4, SS. 100-105.
7. "Sühreverdî'nin Hayatı IV.", *Mihrab*, (1340—1924), Sayı 4, SS. 118-122.
8. "Nasîr Tusî'nin 'Terbiye' Hakkındaki Fikri-Çocuk Terbiyesi", *Mihrab*, (1340—1924), Sayı 5, SS. 132-140.
9. "Sühreverdî'nin Hayatı V.", *Mihrab*, (1340—1924), Sayı 5, SS. 145-150.
10. "Ali Emîrî", *Mihrab*, (1340—1924), sayı 6, SS. 187-191.
11. "Şeyh Sühreverdî ve Simyagerlik VI.", *Mihrab*, (1340—1924), Sayı 7, SS. 213-215.
12. "Şeyh Sühreverdî ve Simyagerlik VII.", *Mihrab*, (1340—1924), Sayı 8, SS. 245-248.
13. "Şeyh Sühreverdî Hayatının Sonlarında VIII.", *Mihrab*, (1340—1924), Sayı 11, SS. 347-350.
14. "Şeyh Sühreverdî'nin Şahsiyeti ve Seciyesi IX.", *Mihrab*, (1340—1924), Sayı 12, SS. 379-381.
15. "Tahlil ve Tenkid-Terbiye Musahabeleri", *Mihrab*, (1340—1924), Sayı 13-14, SS. 385-393.
16. "Şeyh Sühreverdî'nin Hâdise-i Katli X.", *Mihrab*, (1340—1924), Sayı 13-14, SS. 456-462.
17. "Şeyh Sühreverdî'nin Hâdise-i Katli XI.", *Mihrab*, (1340—1924), Sayı 15-16, SS. 483-486.
18. "Hindistan'da İstiklâl Mücahidleri" *Mihrab*, (1340—1924), Sayı 17-18, SS. 545-548.
19. "Tercüme —Heyakilü'n-Nûr— Şehabeddin-i Sühreverdî'den", *Mihrab*, (1340—1924), Sayı 17-18, SS. 578-595.
20. "Şeyh Sühreverdî'nin Felsefesi XII.", *Mihrab*, (1340—1924), Sayı 17-18, SS. 596-609.
21. "Şeyh Sühreverdî'nin Felsefesi (Mükâşefe Tariki) XIII.", *Mihrab*, (1340—1924), Sayı 19-20, SS. 657-685.
22. "Din Tedrisatı-Muallimlerle Musahabe", *Mihrab*, (1340—1924), Sayı 23, SS. 785-789.
23. "İslâm Tarihi-Hüseyin Cahid Bey'in İtalyancadan Tercüme ve Neşrettiği Leone Kaytano'nun 'İslâm Tarihi' Hakkında İntikad I.", *Mihrab*, (1341—1925), Sayı 25, SS. 1-13; Sayı 26, SS. 49-57; Sayı 27, SS. 97-107 (seri makale).
24. "Maâni-i Kur'an ve Kur'an Tercümesi Hakkında Münakaşa ve İzmirli İsmail Hakkı Bey'den İztizah", *Mihrab*, (1341—1925), Sayı 28, SS. 159-164.
25. "Şeyh Bedreddin—Bu Nâm ile İntişa Eden Eser-i İlmî Hakkında İntikad", *Mihrab*, (1341—1925), Sayı 28, SS. 173-180.
26. "İhvan-ı Safâ", *Darülfünun İlähiyat Fakültesi Mecmuası*, (1925), Sayı 1, SS. 183-192.
27. "Şehristanî Devrinde Vaziyet ve Muhit-i İlmî I.", *Darülfünun İlähiyat Fakültesi Mecmuası*, (1926), sayı 3, SS. 263-314.
28. "Şehristanî —Milel ve Nihal'de Mezhepler Nasıl Yazılmıştır? II.", *Darülfünun İlähiyat Fakültesi Mecmuası*, (1927), Sayı 5-6, SS. 187-277.

29. "Anadolu'da Alevî Köylüleri ve Bunların İtikad ve Âdetleri I.", *Hayat* (1927), Cilt 3, Sayı 56, SS. 7-8. "Anadolu'da Alevî İtikadları", *Hayat*, (1928), Cilt 3, Sayı 58, SS. 5-6; Sayı 59, SS. 18-20; Sayı 60, SS. 15-16 (seri makale).
30. "Bir Tenkid'e Cevap", *Hayat*, (1928), Cilt 3, Sayı 63, S. 17.
31. "Tahtacı Oymaklarına Dair Bilgiler", *Hayat*, (1928), Cilt 3, Sayı 68, SS. 15-16.
32. "Anadolu Alevileri ve Tahtacılar", *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, (1928), Sayı 8, SS. 107-150; "Tahtacılar", aynı mecmua, (1929), Sayı 12, SS. 61-80; aynı mecmua (1929), Sayı 13, SS. 55-80; aynı mecmua, (1930), Sayı 14, SS. 73-80; aynı mecmua, (1930), Sayı 15, SS. 66-80; aynı mecmua, (1930), Sayı 17, SS. 72-80; aynı mecmua, (1931), Sayı 19, SS. 66-80; Aynı mecmua, (1931), Sayı 20, S. 57-80 (seri makale).
33. "Halk Bilgisi Sahasında Muallime Hanımlardan Beklenen Hizmetler", *Millî Mecmua*, (1929), Cilt 11, No. 116, SS. 26-27.
34. "Muallimlerde ve Memurlarda Mefkûrecilik", *Millî Mecmua*, (1929), Cilt 11, No. 118, SS. 34-35.
35. "İslâm Menabiinde Şamanlık", *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, (1931), Sayı 21, SS. 36-58.
36. "Onuncu Asır İptidalarında Yazılmış Olan Ebu Dûlef Seyahatnamesine Nazaran Orta Asya'da Türk Boyları ve Bunların Dinî Vaziyetleri", *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, (1932), Sayı 22, SS. 51-64; Sayı 23, SS. 39-52 (seri makale);
37. "Dil Tedkikinin Verdiği Heyecan", *Millî Mecmua*, (1933), Cilt 12, No. 144-145, SS. 321-322.
38. "Kutlu Bilgi", *Kutlu Bilgi*, (1944), Sayı 1, S. 1.
39. "Konuşma", *Kutlu Bilgi*, (1944), Sayı 1, S. 2-4.
40. "Ahlâkımızın kökleri", *Kutlu Bilgi*, (1944), Sayı 1, SS. 5-9; Sayı 2, SS. 37-40 (seri makale).
41. "Müslümanlığın Öğütleri", *Kutlu Bilgi*, (1944), Sayı 1, SS. 10-11.
42. "Vatandaşlık Töresi", *Kutlu Bilgi*, (1944), Sayı 1, SS. 14-16.
43. "Aile Terbiyesinde Ana-Babanın Mükellefiyeti", *Kutlu Bilgi*, (1944), Sayı 2, SS. 33-36.
44. "Kur'an Şiir ve Kanunları", *Kutlu Bilgi*, (1944), Sayı 2, SS. 56-61.
45. "Kur'an Öğretici", *Kutlu Bilgi*, (1944), Sayı 2, S. 64.
46. "Köy ve Köylü", *Kutlu Bilgi*, (1944), Sayı 3, SS. 65-68.
47. "Kur'an Öğretici", *Kutlu Bilgi*, (1944), Sayı 3, SS. 81-82.
48. "Bilgi Zevki", *Kutlu Bilgi*, (1944), Sayı 4, SS. 97-100.
49. "Kur'an Nedir?", *Kutlu Bilgi*, (1944), Sayı 4, SS. 113-117.
50. "Bayram ve Kurban", *Kutlu Bilgi*, (1944), Sayı 4, S. 128.
51. "İlim ve Din", *Kutlu Bilgi*, (1944), Sayı 5, SS. 129-132.
52. "Halka 'Din Bilgisi'", *Kutlu Bilgi*, (1944), Sayı 5, SS. 159-160.
53. "Din ve Ahlâk —Adl ü İhsan Emrinin Tefsiri", *Kutlu Bilgi* (1945), Sayı 6, SS. 161-166.
54. "Allah onların gönüllerini ve kulaklarını mühürledi' Âyetinin Tefsiri ve İrade-i Cüz'iyeye Meselesi", *Kutlu Bilgi*, (1945), Sayı 6, SS. 185-188.
55. "Diyamet Nedir?", *Kutlu Bilgi*, (1945), Sayı 7, SS. 193-197.
56. "İslâm Nedir", *Kutlu Bilgi*, (1945), Sayı 8, SS. 225-229; Sayı 9, SS. 257-261 (seri makale).
57. "Toprak Tasarrufu Tarihine Bir Bakış", *Kutlu Bilgi*, (1945), Sayı 8, SS. 253-256; Sayı 9, SS. 282-288 (seri makale).
58. "Dinî İnkılâb ve İslahat Hakkında", *İslâm-Türk Ansiklopedisi Mecmuası*, (1947), Cilt 2, No. 73, SS. 9-10.

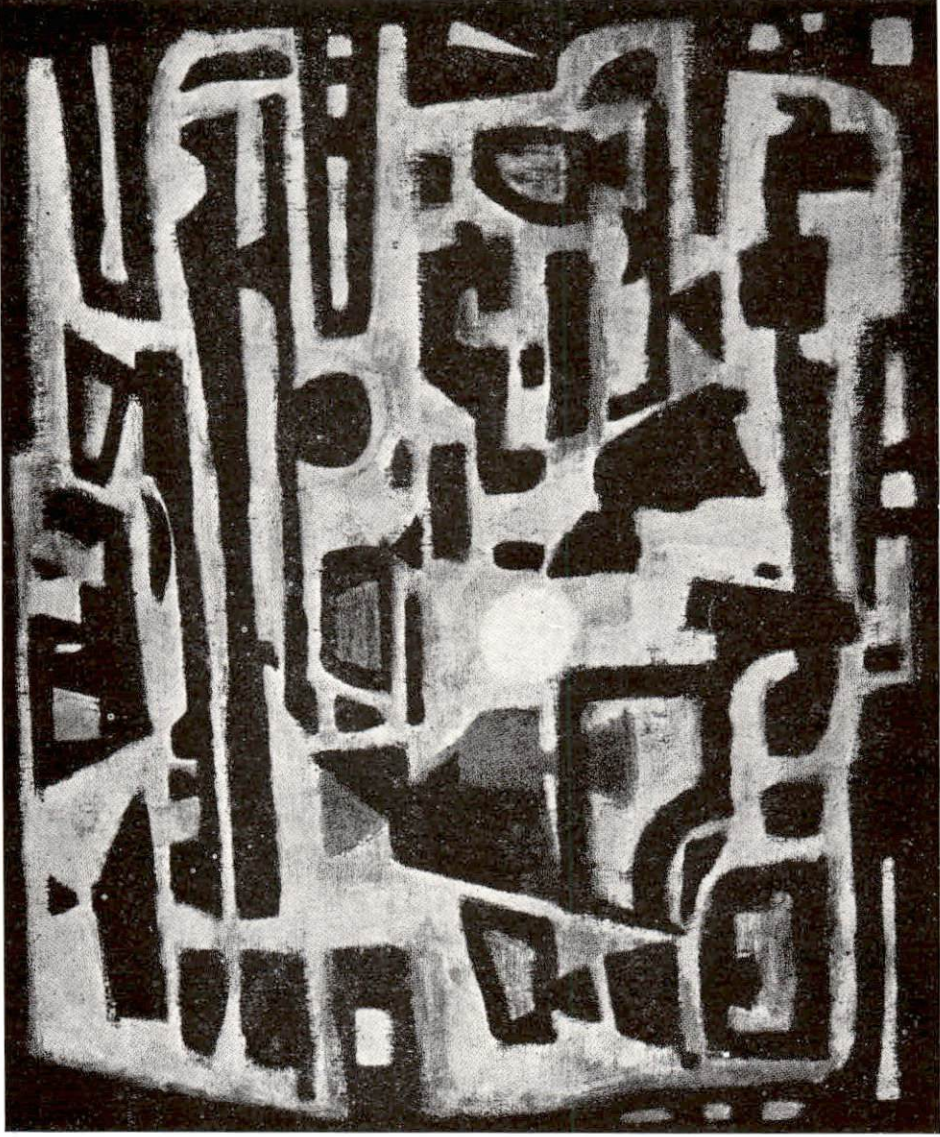
59. "Dincilik Düşman Bir Fikir midir?", *İslâm-Türk Ansiklopedisi Mecmuası*, (1947), Cilt 2, No. 76, SS. 4-6.
60. "Müslümanlık Hakkında Yanlış Telkinler", *İslâm-Türk Ansiklopedisi Mecmuası*, (1947), Cilt 2, No. 83, SS. 12-14.
61. "'İlme, Ulemaya Açık Mektup' Sahibi Salih Yeşil'e Cevap", *İslâm-Türk Ansiklopedisi Mecmuası*, (1947), Cilt 2, No. 88, SS. 2-7.
62. "Evkaf İdaresi Çöküyor, Korkunç Bir Âkibete Gidiyor", *İslâm-Türk Ansiklopedisi Mecmuası*, (1947), Cilt 2, No. 89, SS. 2-4.
63. "Vakıflar İdaresi Korkunç Bir Âkibete Gidiyor", *İslâm-Türk Ansiklopedisi Mecmuası*, (1948), Cilt 2, No. 92, SS. 13-15.
64. "Din Namına Yanlış Fetvalar Veren 'Hakka Doğru' Gazetesine", *İslâm-Türk Ansiklopedisi Mecmuası*, (1948), Cilt 2, No. 96, SS. 5-8.
65. "Din Eğitimi ve Din Öğretimi", *Tasvir*, (20/III/1948), Sayı 947; (1/IV/1948), Sayı 959; (20/III/1948), Sayı 978 (seri makale). Bu makalelerin I nci ve III ncüsü "Din Maarifi ve Din Tedrisatı" ismi ile, *İslâm-Türk Ansiklopedisi Mecmuası*, (1948), Cilt 2, No. 98, SS. 2-5; Cilt 2, No. 99, SS. 2-4 de de intişar etmiştir.
66. "Din Aleyhdarlığı Komünizm Yoludur: Kudret Gazetesine cevap", *Sebilürreşad*, (1948), Cilt 1, Sayı 6, SS. 89-90.
67. "Şah İsmailin Yeni Bir Propagandacısı", *Sebilürreşad*, (1948), Cilt 1, Sayı 16, SS. 243-244.
68. "'Hakka Doğru' Gazetesine", *Sebilürreşad*, (1949), Cilt 2, Sayı 43, SS. (279)379-(282) 382; Sayı 45, SS. 307-310.
69. "Bir Ankete Cevap— Dinin Tekâmülü ve Ezan'ın Türkçe Okunması Hakkında", *Yücel*, (1950), Sayı 7, SS. 11-13.
70. "İslâm İlm-i Hâli", *İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, (1952), Sayı 1, SS. 5-21.
71. "Kitabu Tefsir-il Esmâi ves-sıfat Hakkında", *İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, (1952), Sayı 1, SS. 104-109.
72. "İslâm Akâid Sisteminde Gelişmeler ve İmam-ı A'zam Ebu Hanife", *İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, (1952), Sayı 2-3, SS. 3-19; Sayı 4, SS. 71-87 (seri makale).
73. "Bir Fetva Münasebetiyle —Fetva Müessesesi, Ebussuud Efendi ve Sarı Saltuk", *İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, (1952), Sayı 2-3, SS. 137-160.
74. "Vahhabîlik", *İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, (1953), Sayı 1, SS. 51-67.
75. "İslâm Akâid Sisteminde Gelişmeler ve Ebu Mansur-i Matüridi", *İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, (1953), Sayı 2-3, SS. 127-142.

(Bunlardan başka Prof. Yörükân'ın *Türk Ansiklopedisi*'nde ve diğer birtakım ansiklopedi, mecmua ve gazetelerde, ekserisi imzasız ve dinî sahada olmıyan bir çok yazısı çıkmıştır. Prof. Yörükân, ayrıca din derslerinde okutulmak üzere, *İslâm Dini*, *Dinimiz* ve *Peygamberimiz*, gibi mektep kitapları da neşretmiştir.)

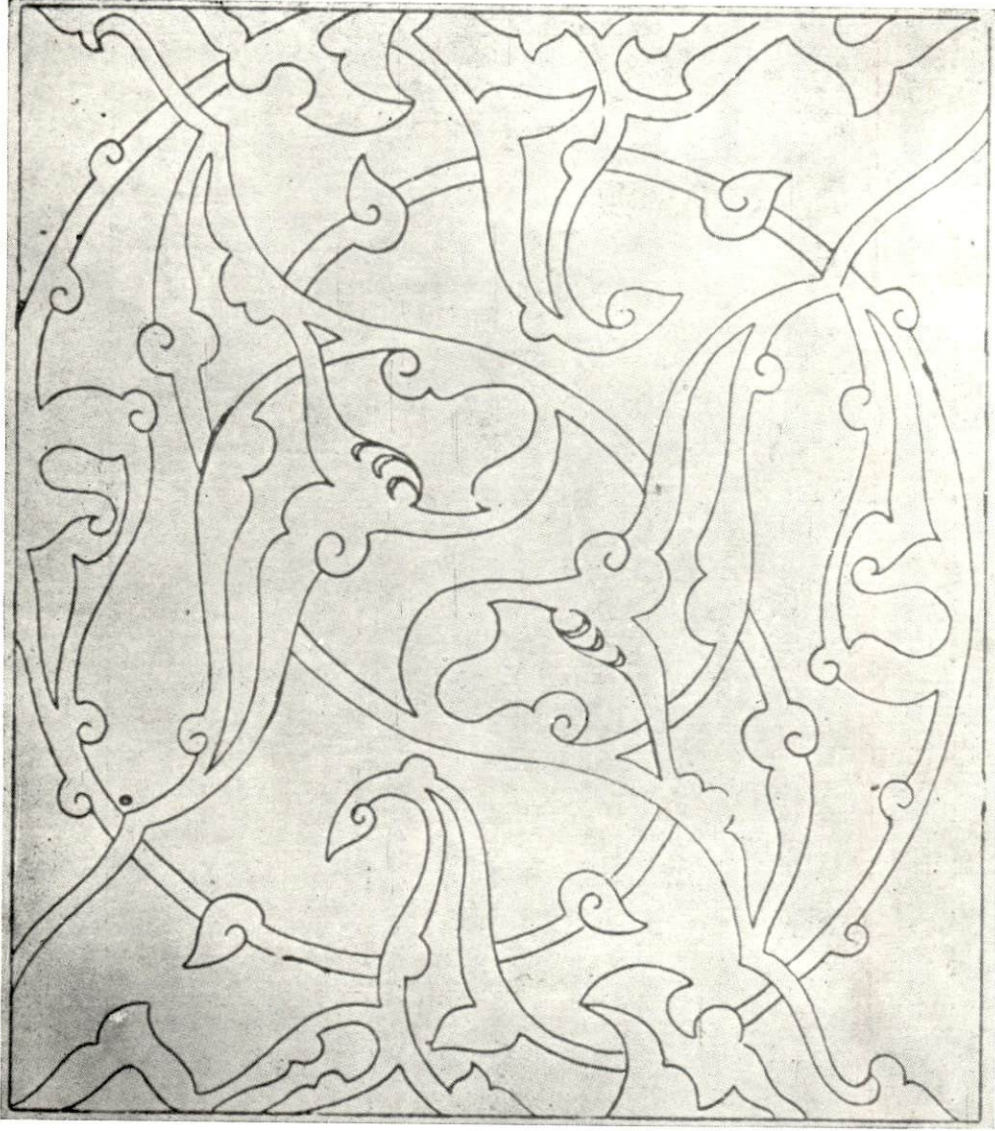

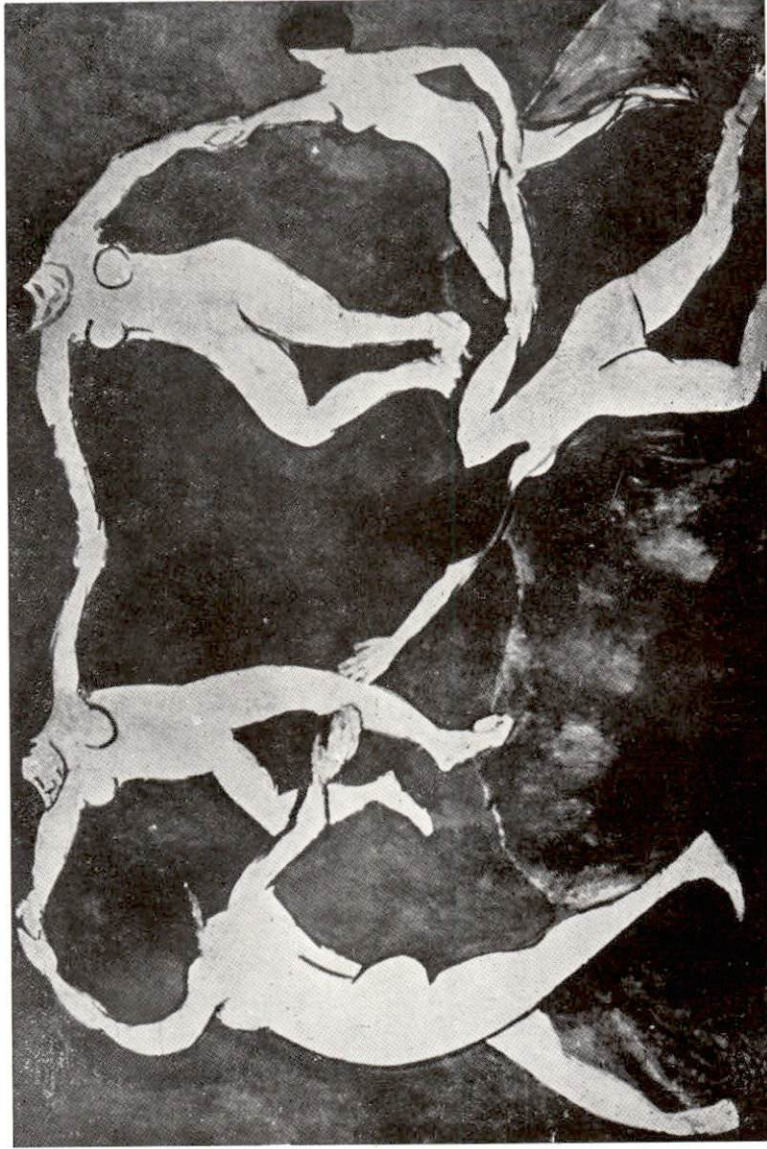
Bir Türk Kilimi

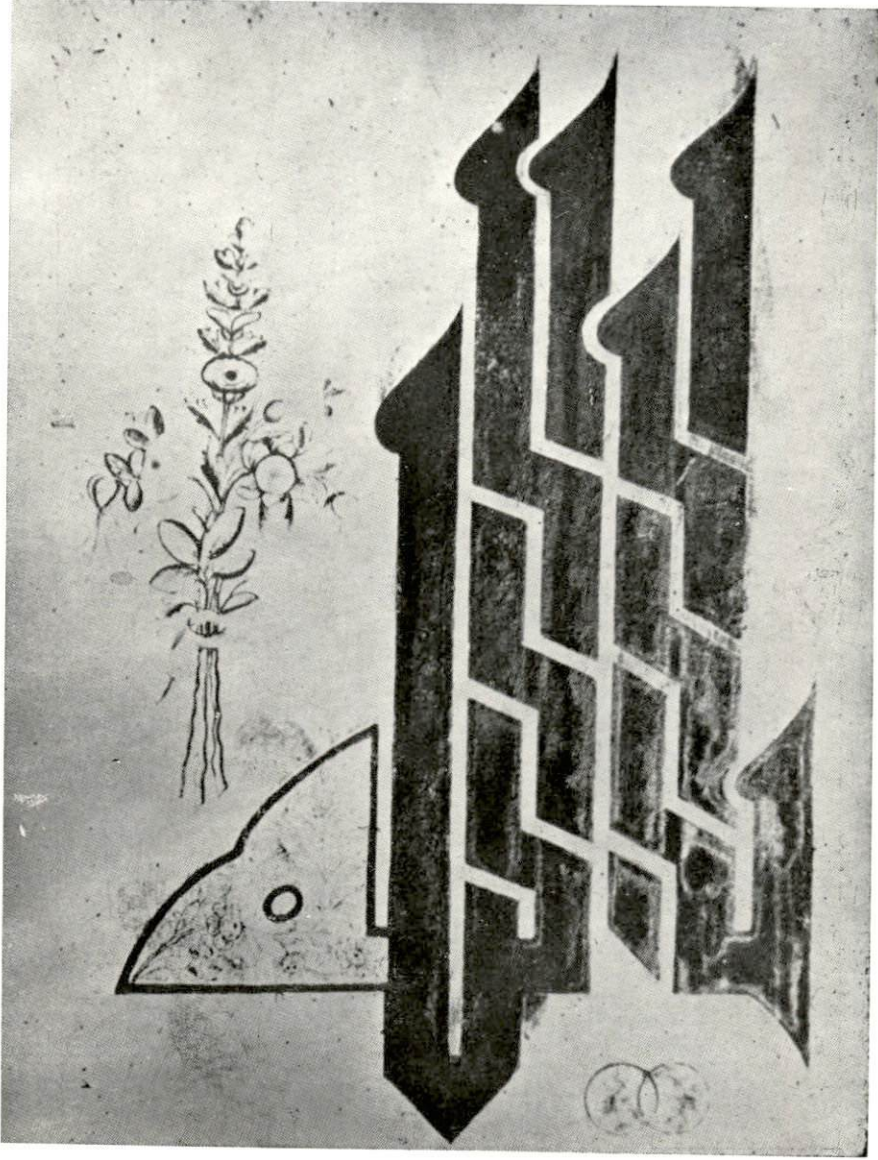
Manessier, Kompozisyon.

Mücerret Karakterli Türk Tezyinatı,

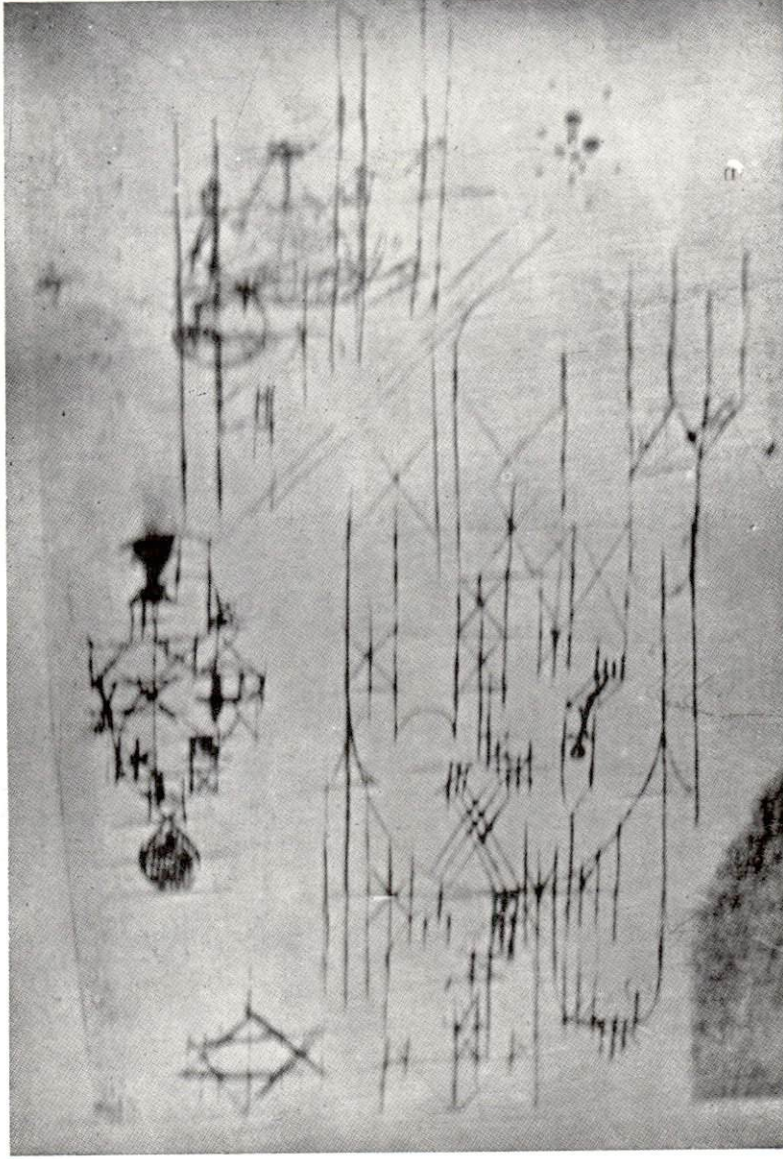

Henri Matisse, *Rakı*.

Küfi Yazı: Allah.

Suat Kemal Yetkin

Paul Klee: *Kompozisyon.*

MİLLETLERARASI V. SANAT TENKİTCİLERİ KONGRESİ

PROF. SUUT KEMAL YETKİN

Milletlerarası V. Sanat Tenkitçileri Kongresi geçen yıl 20-26 Temmuz arasında Dublin'de toplanan kongre kararı gereğince, bu yıl, 8-17 Eylülde İstanbulda toplandı. 17 milletin (Almanya, Amerika, Arjantin, Avusturya, Belçika, Fransa, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İsrail, İsviçre, İtalya, Lüksemburg, Mısır, Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan) katıldığı ve aralarında dünya ölçüsünde şöhretlerin bulunduğu bu kongre, Yıldız Sarayının Şale Köşkünde saat 10'da sayın Hariciye Vekili Prof. Fuat Köprülü'nün bir nutku ile açılmış, çalışmalarına Güzel Sanatlar Akademisinin konferans salonunda saat 15.00 de başlamıştır.

Dünya Tenkitçiler Birliğinin Paristeki merkezince hazırlanan çalışma programına uyularak Prof. Celâl Esat Arseven'in bir açış konuşmasından sonra, doğu ve batı sanatının münasebetleri üzerinde duruldu. İkinci gün "Sanat Tenkidi ve Felsefe", dördüncü gün "Plâstik Sanatlarda Kalite ve Üslûp", altıncı gün "Çağdaş Sanatın Arşivi", yedinci gün "Kübizm ve Renk" konuları üzerinde görüşüldü. Bu çalışmaların dışında kalan günlerde Kongre delegeleri, İstanbul Müzelerini, sanat abidelerini gezdiler, gördüler; ayrıca Bursaya giderek, oradaki ilk Osmanlı eserlerini incelemek fırsatını buldular. Kongre çalışmaları, kalabalık genç ve aydın bir zümre tarafından ilgi ile takip edilmiştir. İstanbulda toplanan Milletlerarası V. Sanat Tenkitçileri Kongresinin çok başarılı geçtiğini, delegelerin memleketimiz hakkında çok iyi intibalarla ayrıldıklarını emniyetle söyleyebiliriz.

Doğu-batı münasebetlerine ayrılan konuya Fransadan, *İrlanda minyatüründe doğu unsurları* tebliği ile Françoise Henry, Almanyadan *Rembrandt'ın sanatında doğunun tesirleri* tebliği ile Franz Roh, gene Almanyadan *Klee ve Kardinsky'nin eserlerinde Asya-Avrupa* tebliği ile Will Grohmann, katıldı. Aynı oturumda Türk delegelerinden Suut Kemal Yetkin, *Batı Sanatında Doğunun tesirleri*, Nurullah Berk, *Bugünkü Türk resminde eski Türk gelenekleri*, Bülent Ecevit, *Doğu Sanatında ve modern sanatta perspektifin tahrifi*, Zahir Güvemli, *Modern Türk resminde eski sanatın izleri* hakkındaki görüşlerini açıkladılar.

Kongreye sunduğumuz tebliğin Fransızca olan aslı ile Türkçesini aşağıya alıyoruz.

LES INFLUENCES ORIENTALES DANS L'ART DE L'OCCIDENT

On a écrit et on écrit encore sur les influences occidentales dans l'art de l'Orient. Elles datent de l'expédition d'Alexandre. On peut les suivre à travers les siècles. Mais si l'art de l'Orient s'est laissé envahir par les modèles occidentaux, il n'a pas été sans inspirer les diverses branches d'art de plusieurs pays de l'Europe. D'éminents savants se sont mis en chemin sur cette nouvelle direction. Leurs travaux montrent déjà suffisamment la part considérable qui revient à l'Orient musulman. Sous cette nouvelle perspective, on comprend mieux qu'il n'y a pas d'art fermé et que les influences fécondatrices sont mutuelles.

L'influence de l'art musulman s'étend sur un domaine très vaste. Elle ne s'est pas manifestée seulement en Espagne avec l'art Mudéjar dès la fin du XIème siècle, bien avant la prise de Grenade, mais s'est exercée aussi en France, surtout dans les églises des régions de l'ouest, du centre et du midi, au XIème et au XIIème siècle, par la pénétration d'un certain nombre de motifs architecturaux et de thèmes décoratifs

tels que l'arc en fer à cheval avec voussoirs de deux couleurs, l'arc trilobé ou polylobé, le modillon à copeaux, les caractères coufiques, et particulièrement la voûte nervée sur arcs entrecroisés, l'une des inventions les plus originales qu'on a vu surgir dès le Xème siècle à la Mosquée de Cordoue, sous sa forme la plus parfaite. Cette sorte de voûte, employée le plus couramment dans l'art hispano-musulman au XIème, et pendant une grande partie du XIIème siècle et qui a pu donner une suggestion aux architectes chrétiens, est de provenance orientale. Il est vrai que les voûtes nervées de la Mosquée Djouma d'Isfahan et du mausolée du Sultan Sandjar à Merv sont postérieures à celles de Cordou. Mais la sûreté qui s'y montre prouve des expériences antérieures.

Désormais, il n'est plus possible d'ignorer ces emprunts. Seulement, il est juste de rappeler que ces éléments musulmans transplantés en Occident médiéval trouvèrent une nouvelle expression dans un nouvel ensemble, sous l'emprise d'une volonté d'art toute différente de celle qui les a enfantés. De même l'influence de l'orient musulman sur l'art Normand fut forte surtout au XIe siècle à la suite de la domination arabe en Sicile. Les fondations des rois normands comme la Cuba et la Ziza en sont les témoins les plus typiques. Nous voyons l'influence de l'orient s'exercer aussi sur plusieurs peintres Européens. Dès le XVème siècle, les *Adorations des Mages* de Pol de Limbourg, de Gentile da Fabriano, de Benozzo Gozzoli, présentent des analogies frappantes avec les miniatures timourides. Même les caractères coufiques sont employés comme décoration, tels que la Fuite en Egypte de Giotto, ou le Couronnement de la Vierge de Fra Filippo Lippi, laissent voir sur les bordures de vêtements. Et enfin nous savons que Rembrandt a copié plus d'une fois des miniatures Grands Moghols. Mais tout ceci se limite à des emprunts superficiels et ne découle pas de l'esthétique musulmane qui trouve son aboutissement dans l'arabesque, l'art le plus pur et le plus expressif connu jusqu'à ce jour. Pour que celui-ci soit compris et goûté, il a fallu attendre la venue du XXème siècle, avec son art abstrait et non figuratif. Décidément, l'art abstrait d'un Picasso et un panneau d'arabesque offrent à cet égard une étonnante ressemblance. Les artistes musulmans qui empruntaient au début les éléments de leur décoration à la nature, à mesure que leur art évoluait, s'interdirent toute représentation empruntée à l'univers sensible.

Ainsi, cette marche vers l'abstrait, vers l'absolu que nous voyons comme résumée dans les trois styles de Samarra, nous montre que ce dépouillement n'est que le résultat d'une nécessité esthétique-métaphysique plutôt que d'une interdiction religieuse. Ainsi se crée l'arabesque, jeu de lignes qui se suffit à lui-même. Un coup d'oeil, même le plus rapide, nous en montre la ressemblance avec l'art de Picasso, le premier grand maître contemporain de la peinture abstraite. Il ne s'agit pas ici du hasard. Il faut plutôt se rappeler qu'il est espagnol et comme tel il est possible qu'il soit descendant des Maures et qu'il ait dans ses veines le sang d'un lointain oriental. Comme le remarquait jadis G. Apollinaire, seul un espagnol de cette souche, pouvait se livrer "au démon de l'abstraction".

Les décors de l'arabesque de plusieurs styles, les compositions calligraphiques des diverses sortes de caractères, les dessins de tapis montrent une conception esthétique que tant d'artistes abstraits et non figuratifs ont prétendu réaliser. Ici, j'attire l'attention sur un morceau d'ornementation turque d'origine zoomorphique avec la disposition de ses motifs entrelacés, sur une composition calligraphique et sur un kilim du village Tchifteler qui rappellent le premier par son rythme et le mouvement linéaire, la Danse de Matisse; le second et le troisième par leur aspect et leur dépouillement expressif quelques unes des toiles de Klee et des toiles de jeunes peintres abs-

traits. Dans ces oeuvres, du point de vue de l'esprit et des principes, nous trouvons les mêmes ambitions réalisées : l'horreur du naturalisme, la stylisation des éléments plastiques, la passion des formes abstraites. C'est dans la période de décadence que l'art de l'Islam est tombé dans le naturalisme.

Ainsi, l'interdépendance, le rapprochement des nations se font voir dans le domaine des arts bien plus tôt que dans celui des problèmes politiques et sociaux. Comme le dit si joliment Mr. Emile Mâle, à propos de l'art mudéjar en Espagne: "Le charme de l'Espagne est d'être le lieu où l'Orient et l'Occident se sont rencontrés ; ils s'y sont combattus avec fureur, mais leurs arts s'y sont amoureusement unis".

De ce point de vue, une compréhension mutuelle des arts des divers pays ouvrira devant les yeux une perspective pleine d'espoirs, non seulement pour le rayonnement de l'art, mais aussi pour la paix de l'humanité.

DOĞUNUN BATI SANATINA TESİRLERİ

Batının Doğu sanatı üzerindeki tesirinden sık sık söz edilmiştir, halâ da edilmektedir. Bu tesirler İskenderin Asya içlerine seferi ile başlar. Onları asırlar boyunca takip etmek mümkündür. Fakat doğu sanatı, batılı örneklerin tesirine kendini kaptır-mışsa, bir çok Avrupa memleketlerinin türlü sanat kollarına ilham kaynağı olmaktan da geri kalmamıştır. Bir çok tanınmış Avrupalı bilgin bu yeni istikamette yürüme-ye koyulmuşlardır. Eserleri, müslüman doğunun payını daha şimdiden yeter de-recede göstermektedir. Kapalı sanat denilen bir şeyin olmadığı, verimli tesirlerin da-ima karşılıklı olduğu bu yeni araştırmaların ışığında daha iyi anlaşılacaktır.

Doğu-İslâm sanatının batı sanatı üzerindeki tesiri çok yaygın bir saha üzerinde genişler. Bu tesir, XI. asrın sonlarından itibaren, Gırnatanın zaptından (1492) çok zaman önce, Mudehar sanat ile kendini yalnız İspanyada göstermemiş, Fransa'da, bilhassa batıdaki, merkezdeki ve güneydeki bölgelerin XI ve XII. asırlarda inşa edilmiş olan kiliselerinde iki renkli taşlarla nöbetleşe örülmüş at nalı, üç veya çok dilimli ke-mer, yonga biçimi fûruş, kûfi yazı, hele X. asırdan itibaren Kurtuba Camiinde en mükemmel şeklini bulan ve İslâm dehasının en orijinal buluşlarından olan damarlı kubbe gibi, bir takım mimari motiflerin ve tezyini temaların iktibas edilmesi ile de kendini göstermiştir. XI. ve kısmen de XII. yüzyıl müslüman İspanya sanatında sık sık kullanılan ve hıristiyan mimarlara ilham veren bu kubbe tarzının doğudan gel-diği muhakkaktır. Gerçi İsfahandaki Mescid-i Cuma ile Merv'deki Sultan Sancar türbesinin damarlı kubbeleri, Kurtuba Camiindekinden sonradır. Ama onlarda gö-rülen ustalık, çok eski tecrübelerin neticesi olarak görünmektedir.

Bundan böyle bu iktibasları görmemeğe imkân yoktur. Yalnız Ortaçağda batıya göçedip yerleşen bu İslâm unsurlarının, kendilerini doğuran sanat iradesinden çok farklı bir sanat iradesi ile yeni bir topluluk içinde yeni bir ifade kazandığını hatırlatmak doğru olur. Aynı suretle müslüman doğunun Norman sanatı üzerindeki tesir-leri de XI. asırda Arapların Sicilyadaki hakimiyetinden sonra çok kuvvetli olmuştur. Norman kıralların Cuba (kubbe) ve Ziza (El-Aziza) gibi tesisleri bu tesirin en tipik şahitleridir. Doğunun bir çok Avrupalı ressama da tesir ettiğini görüyoruz. XV. asırdan itibaren Pol de Limbourg, Gentile da Fabriano, Benozzo Gozzoli gibi ressamların *Kralların secdesi* konulu tabloları Timuroğlu minyatürleri ile açık benzerlikler gösterir. Kûfi yazılar bile, Giotto'nun *Mısır'a Firar* ında veya Fra Filippo Lippi'nin Meryemi taç giyerken gösteren tablolarında, elbiselerin bordürlerinde süs olarak kullanılmış-tır. Nihayet Rembrandt'ın Baburlu minyatürlerini bir çok defa kopye ettiğini de bi-liyoruz. Fakat bütün bunlar sathi iktibaslara inhisar etmekte, arabeskte, bu güne ka-

dar bildiğimiz bu en saf ve en ifadeli sanatte kemalini bulan İslâm estetiğine dayanmamaktadır. Arabeskin anlaşılması ve sevilmesi için, mücerret ve figürsüz sanatı ile XX. asrı beklemek lâzım gelmiştir. Gerçekten bir Picasso'nun mücerret sanatı ile bir arabesk panosu bu bakımdan hayret veren benzerlikler gösterir. Başlangıçta, dekorasyonlarının unsurlarını tabiatın alan müslüman sanatkarlar, sanatları geliştikçe bu iktibastan vazgeçmişlerdir. Samarra'nın üç üslûbunda özetlenmiş olarak gördüğümüz mücerrede ve mutlaka doğru yönelen bu yükseliş, bu özleşmenin, dini bir baskıdan çok, estetik-metafizik bir zaruret neticesi olduğunu ifade eder. Çizgilerin oyunu ile yetinen arabesk, böylece vücut bulmuştur. En sathi bir bakış bile, mücerret resimde ilk büyük üstad olan Picasso'nun sanatı ile arabesk arasındaki benzerliği gösterir. Burada tesadüften bahsolunamaz. Picasso'nun İspanyol olduğunu, bu sıfatla İspanya Araplarından geldiğini, damarlarında uzak bir doğulunun kanı bulunduğunu hatırlamak daha doğru olur. Vaktile Guillaume Apollinaire'in söylediği gibi, yalnız bu kökten olan bir İspanyol, tecrid'e böylesine tutulabilirdi. Türlü üslûptaki arabesk dekorlar, değişik harfli yazı kompozisyonları, halı desenleri, mücerret ve figürsüz resim yapan bir çok sanatkarın gerçekleştirmek istedikleri aynı estetik telâkkiyi aksettirir. Burada dikkati, birbirine dolanan motiflerde teşekkül etmiş hayvani menşeli bir Türk tezyinat parçasına, bir yazı istifine ve Çifteler köyünün bir kilimine çekmek isterim. Bunlardan birincisi, ritim ve çizgideki hareket ile Matisse'in *Raks* ını, ikincisi ve üçüncüsü görünüşleri, tertipleri ve ifadeli özleşmeleri ile Klee'nin ve mücerret resim yapan ressamların tuvallerini hatırlatmaktadır. Anlayış ve prensip bakımından bu eserlerde aynı arzuların gerçekleşmiş olduğunu görüyoruz. Natüralizmden nefret, plâstik unsurların üslûplaşması, mücerret şekillere aşırı bağlılık. İslâm sanatı, ancak çöküş devrinde Naturalizme düşmüştür.

Böylece milletlerin birbirine bağlılığı, birbirine yaklaşması, içtimai ve siyasi meseleler alanında olduğundan çok daha önce, sanat alanında kendini göstermiştir. Emile Mâle'in İspanyadaki Mudehar sanat vesilesi ile çok zarif bir şekilde ifade ettiği gibi, "İspanyanın cazibesi, doğu ile batının karşılaştığı yer olmasıdır. Doğu ile batı birbirile şiddetle savaştı ama sanatları orada sevişerek birleşti. . .". Bu bakımdan muhtelif memleketlerdeki sanatların karşılıklı olarak anlaşılması, yalnız sanatın parıldaması için değil, insanlığın barışı için de gözler önüne ümidlerle dolu bir ufuk açacaktır.

B İ B L İ Y O Ğ R A F Y A

Louis Bréhier : *Vie et mort de Byzance* (*Bizansın Hayatı ve ölümü*) éditions Albin Michel, Paris 1948, p. XXI+602.

Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının birbirine temas ettiği noktalarda, evvelce Sasânîlerden önceki İranlılarla Romalılar arasında olduğu gibi, amansız birer düşman olan iki rakip devlet, Sasânîler ve Bizanslılar da İslâmiyetin zuhuruna ve yayılışına kadar Sasânî-Bizans, yedinci asrın yarısından itibaren doğudakinin ortadan kalkmasıyla Arap-Bizans, XI. asırdan batıdaki de ortadan kalkmasına yani XV. asır ortasına kadar Türk-Bizans mücadelesi halinde tarih sahifelerini dolduran başka hadiseler içinde mütemadî muharebeler cereyan edip durmuştur. Zaten Asya'nın batısında, Avrupa'da ve Afrika'da dünya hâkimiyeti için mütemadiyen çarpışmış olan o zamanın iki büyük devletinin, Sasânî ve Bizans imparatorluklarının tarihi orta zamanlar için olduğu kadar İslâm milletleri ve bunlar arasında Türk tarihi için bir çok hadiselerin ve müesseselerin izahı bakımından çok mühimdir.

Bizans tarihi için daha fazla olmakla beraber gerek Sasânî imparatorluğu tarihi gerekse Bizans imparatorluğu tarihi üzerinde son yarım asır zarfında çok büyük emek ve gayret sarfedilmiş ve mühim eserler vücuda getirilmiştir. Bunlar arasında Sasanî imparatorluğu tarihi hakkında yarım asra yakın bir müddet tetkikatta bulunmuş olan Arthur Christensen'in "L'Iran sous les Sassanides" adlı meşhur eseri ve A. A. Vasiliev'in "Histoire de L'Empire Byzantin" adı altında neşrettiği iki ciltlik mükemmel eseri başta yer alırlar.

Biz burada orta zamanların bu iki mühim devletinden batıdaki yani Bizans imparatorluğu üzerinde son zamanlarda üç büyük ciltlik eser yayınlayan Louis Bréhier'nin tetkikatı hakkında birkaç söz söyleyecek ve eseri tanıtaçağız: çünkü Charles Diehl'inki de dahil son zamanlara kadar Bizans tarihi için yapılan tetkikleri A. A. Vasiliev, yukarıda adı geçen eserinin birinci cildinin 1-51. sahifelerinde hulâsa etmiştir.

Enstitü azası ve Clermont-Ferrand Üniversitesi fahri profesörü olan Fransız Bizantinisti Louis Bréhier'nin (Bizans Dünyası—Le Monde Byzantin) başlığını taşıyan üç ciltlik eserinin her birinin başına, beşeriyetin tekâmülü "L'Evolution de L'Humanité" serisi neşriyatını idare eden Henri Berr tarafından uzun birer önsöz yazılmıştır. H. Berr burada sözünü etmekte olduğumuz ve "Bizansın hayatı ve ölümü" adlı cildin önsözüne "Bizans tarihinde hadiselerin cereyanı" diye başlık koymuş ve burada "Beşeriyetin tekâmülü serisinin ilk plânı Bizans için bir tek cildi ihtiva ediyordu; bunu da Charles Diehl yazacaktı; fakat Ch. Diehl'in gözleri kör olunca yazamıyacağını bildirmek zorunda kaldı ve bıraktığı bu işi en iyi şekilde yapacak kimse olarak bana Louis Bréhier'yi tavsiye etti" diyor ve ondan sonra eserin Byzance şeklindeki adının niçin "Vie et Mort de Byzance" olarak değiştiğini ve niçin üç cilt halinde kaleme alındığını, eser için istifade edilen kaynakları ve Bizans tarihinin devirlerini burada tarih boyunca muhtelif devletler ve milletlerle temasları inceliyor.

Romen rakamıyla işaretlenmiş 21 sahifelik önsözden sonra asıl eser gelmektedir. L. Bréhier eserine on sahifelik bir giriş kısmıyla başlamıştır ki bu kısım "coğrafi çerçeve" başlığını taşımakta ve Bizans'ın hudutlarını, Karadeniz ve Çanakkale boğazlarının tasvirini, imparatorluk hudutları dahilindeki büyük kara ve deniz yollarını, eyâletleri, muhtelif zamanlarda imparatorluğun elinden çıkan ve ilhak edilen mıntakaları kısaca mütalea etmektedir.

Bundan sonra 10-530. sahifelerde Bizans tarihi, 531-560. sahifelerde bibliyografya, 561-563. sahifelerde Bizans imparatorlarının saltanat müddetlerini gösteren bir liste, 565-592. sahifelerde endeks, 593-598. sahifelerde muhtasar eski terimler lûgatçesi, 599. sahifede metin dışı resim ve haritalar listesi (metin dışı 12 levha ve 4 harita vardır), 601-602. sahifelerde içindekiler cedveli yer almaktadır. En sonunda da metin dışı levhalar ve haritalar bulunmaktadır.

Eserin elimizdeki birinci cildi üç kitaba ayrılmış olup şu bahisleri içine almaktadır:

Birinci kitap— en geniş devrinde Bizans imparatorluğu (bu kısım beş bölümü ihtiva etmektedir): 1— Doğu imparatorluğu istiklâlini nasıl elde etti. 2— Jüstinyenin islahat hareketi. 3— Jüstinyenin mirası (565-602). 4— İmparatorluğun ilk parçalanışı (602-642). 5— Büyük Bizans imparatorluğu hudutlarının ufalmaya başlaması (642-718).

İkinci kitap— Helen muhitinde Bizans imparatorluğu (bu kısım üç bahsi ve şu bölümleri ihtiva etmektedir):

I. Bahis: Teşkilât devri (717-944): 1— İzavrililer, üçüncü Leon (717-741). 2— Beşinci Konstantin (741-775) ve Dördüncü Leon (775-784). 3— İslâh edilmiş ortodoksi (783-813). 4— İkinci

tasvir kırıcılık devri (813—842). 5— İmparatorluğun yeniden kuvvet kazanması (842—886). 6— İmparatorluğun direnmesi (886—919). 7— Romen Lekapen'in icraatı (919—944).

II. Bahis: Yayılma (945—1057): 1— Bizans yayılmasının başlangıcı (944—963). 2— Büyük tararruz (963—976). 3— İkinci Bazil'in askeri ve idarî icraatı (976—1025). 4— Bizans yayılmasının durması ve Makedonya hanedanının sonu (1025—1057).

III. Bahis: Tökeleme ve düşme (1057—1204): 1— Parçalanma ve iç harpler (1057—1071). 2— On senelik felâket ve anarşi devri (1071—1081). 3— Komnenlerin tekrar canlanma teşebbüsleri. Birinci Aleksi'nin icraatı (1081—1118). 4— En parlak devrinde Komnenlerin icraatı (1118—1180). 5— Helen muhitindeki Bizans imparatorluğunun sukutu (1180—1204).

Üçüncü kitap— Bizans'ın can çekişmesi ve ölümü.

I. bahis: Sonuncu Rönesans ve muvaffakiyetsizlik (1204—1389): 1— İznik kırallığı ve Helen mmtakası topraklarının bir araya getirilmesi (1204—1261). 2— Mihail Paleolog'un yeniden şevket kazandırma gayreti (1261—1282). 3— İslah ve takviye edilmiş imparatorluğun buhranı (1282—1321). 4— İç savaşlar devri (1321—1355). 5— Avrupa'da Osmanlılar. Bizans'ın can çekişmesi (1355—1389).

II. Bahis: Ölüm kalım harbi (1389—1453): 1— Bizans'ın mirası (1389—1402). 2— Osmanlı buhranı ve Bizans'ın kalkınması (1402—1421). 3— Osmanlı imparatorluğunun kendini toparlaması ve son mukavemet (1421—1448). 4— Bizans'ın ölümü (1448—1453).

Kitabın istifade edilen eserler listesi şu üç kısma ayrılmıştır: 1) kısaltmalar: bu kısımda büyük koleksiyonlar, akademiler neşriyatı, mecmualar, melanjlar, müşterek tetkikler (travaux collectifs), diksiyonerler kısaltmalarla işaretlenmiş bulunmaktadır.

2) Müracaat edilen kaynaklar: bunlar 1 den 194 e kadar sıralanmış olup romen rakamlarıyla işaretlenmiştir.

3) Müracaat edilen eserler: Bunlar da 195 den 685 e kadar gene romen rakamlarıyla işaretlenmiştir. Buralarda zikredilen ve romen rakamlarıyla numara almış olan eserler kitabın ayak notlarında bu numaralar altında yazıldığından müellifin zikrettiği malûmatın tahkiki için arka kısımdaki bu numaralı yerlere bakmak icap etmekte ve bu itibarla büyük bir güçlük arz etmektedir. Bu bibliyografya listelerine göz attığımızda L. Bréhier'nin eseri Arthur Christensen'in "L'Iran Sous les Sassanides" adlı eserine nazaran tek taraflı görünüyor. A. Christensen, Sasâniler tarihi için bütün doğu ve batı kaynaklarını: çince, arapça, farsça, ermenice, süryanca, lâtince, yunanca eserleri ve daha sonraki zamanlarda modern dillerle yazılmış kitapları tahlil ve tenkid süzgecinden geçirdiği halde L. Bréhier, Arap, Fars ve Türk kaynaklarına, modern garp dillerine yapılmış tercümelerine müracaat etmeğe bile lüzum görmeyip ancak, Bizans devletiyle muasır veya münasebattar doğu devletleri hakkında eser yazmış olan batılı müelliflerin kitaplarını zikretmekle iktifa ediyor. Hiç olmazsa tercümelerine muhakkak baş vurmamak mecburiyetinde bulunduğu Arap kaynaklarından ancak garp dillerine çevrilmiş üç dört tanesinden meselâ: Taberî tarihinin Sasânilere ait kısmını (Noeldeke tercümesinden), Makrizî'nin Hitat'ının Mısır'a ait kısmını (Blochet tercümesinden), İbn Hurdadbeh'in "Kitab ul-Mesalik ve'l-Memalik"ini (Barbier de Meynard'ın 1865 te JA. de yaptığı tercümeden), Kemal ed-Din Abu'l- Kasım Ömer b. Adim'in "Buğyet üt-Talep fi Tarih-i Haleb"ini görmüş ve istifade etmiştir.

Yedinci asır ortasından XI. asır sonuna kadar Araplarla, XI. asırdan XIII. asır sonuna kadar Anadolu Selçuklularıyla, XIII. asır sonlarından XV. asır ortasına kadar da Osmanlı Türkleriyle daimî münasebetlerde bulunmuş olan bir devletin tarihi yazılırken doğu kaynaklarını da iyice incelemek herhalde iyi olurdu. Selçuklu ve Osmanlı tarihleri ve tarihî kaynakları hakkında Türk ve batılı müştirikler son yarım asır zarfında bir hayli mühim eser yayınlamışlardır. Hiç olmazsa bunlardan en mühimleri görülmeli idi. Meselâ Anadolu Selçuklularının son devirleri ve Osmanlıların kuruluşu sırasında Anadolu'nun dinî, iktisadî, içtimai ve siyasî durumunu inceliyen F. Köprülü'nün "Les Origines de L'empire Ottoman, Paris, 1935) eseri bu hususta müstağni kalnamıyacak bir eserdir. Kaldı ki bu kitap, L. Bréhier'nin Bizans tetkiklerine dair ana müracaat kitabı olarak ele aldığı Gibbons'un ve bu vadide yazı yazan diğer müelliflerin bir çok esasız ve indî mütalealarını red ve cerhetmiş, yeni kaynak ve mutalarla doğrusunu vazetmiştir.

Bizansın parlak devrinde dünya hâkimiyeti için kendisiyle rekabet ettiği Sasânî devleti tarihi için şimdiye kadar yazılmış en mükemmel eser olan, A. Christensen'in "L'Iran Sous les Sassanides"i bile bibliyografyada yer almamıştır. Bu itibarla Arap-İran münasebetlerine dair kaydedilen malûmat ve tarihlerin bir kısmı hatalıdır; meselâ son İran hükümdarını bozguna uğratan Nihavend harbinin vukuu tarihi 642 olacak yerde 637 kaydedilmiştir.

Eserde 435—447 yılları arasında Bizans'ı bir hayli sıkıştırmış, tehlikeli anlar yaşatmış olan Atılâ Hunları hakkında kâfi malûmata raslamıyoruz. Halbuki Utigur Hunları, Kuturgurhumları ve hakikatte asıl Avarların hâkimiyetinden kaçmış olup Uygur Türklerinin bir kolu olan Avar Hunları hakkında ve Avar-Bizans münasebetleri hakkında kâfi malûmat verilmiş (s. 38-52).

Suriye'nin Araplar eline geçişi sırasındaki Bizans-Arap münasebetleri, bu sıradaki Mısır Suriye harpleri üzerinde icap ettiği kadar durulmamış; halbuki bu hususta verilecek tafsilât, sadece Suriye ve Mısır topraklarının Bizans'ın elinden çıkıp Araplara geçmesini değil, buralardaki dinî içtimaî vaziyetin izahını da ihtiva edecekti.

Müellif Juan Juanları Moğol sayıyor (s. 38) halbuki Edouard Chavannes "Les Documents sur les Toukiou (Turc) Occidentaux" adlı eserinin 232. sahifesinde bunların hakikî Avarlar olması lâzımgeldiğine işaret ediyor. L. Bréhier bu esere de müracaat etmemiş olduğundan Moğol deyip geçmiş, böyle münakaşalı meselelerde farklı mütalealar belirtilmeli. L. Brehier Bizans imparatorluğunun batı Tukyularıyla olan münasebetlerine hiç temas etmemiş. Bu münasebetler bilhassa Jüstinyen devrinde ve ondan sonra altıncı asrın ikinci yarısından yedinci asır ortasına kadar şayanı dikkat gelişmeler göstermiş, müşterek düşman olan Sasânilere karşı takip edilecek hattı hareket veya doğrudan doğruya ticarî meseleler için müteaddid sefaret heyetleri gidip gelmiştir. 576 yılında İstanbul'dan batı Tukyuları nezdine elçi olarak giden Valantin beraberinde 106 Türk'ü de götürüyordu ki bunlar daha evvel gelmiş olan sefaret heyetlerinden olup İstanbul'da kalmış Türklerdi. Bizans'ın Çin ipekçiliğini, İstanbul'a ipek böceği sürfeleri götürmek suretiyle orada ihya etme teşebbüslerini batı Tukyularına borçludurlar. Muhtelif zamanlarda heyetler halinde gidip gelen Bizans elçilerinin verdiği malûmat Türk-Bizans, Bizans-İran, Türk-İran münasebetleri ve ticarî içtimaî ve siyasî hadiseler için son derece mühimdir. Ed. Chavannes yukarıda adı geçen eserinde "batı Tukyuları nezdinde Bizans elçileri" diye müstakil bir kısım ayırmış, bu münasebetlerden uzun uzun bahsetmiştir (Ed. Chav. s. 233-259). Kendisi Bizantinist olan müellif de bu meseleyi Bizans kaynakları yönünden incelemiş olsaydı bu hususta daha etraflı bilgi edinmemize yardım etmiş olurdu.

Müellif islâmî bölgelerdeki yer ve şehir adlarının ve şahıs adlarının yazılışına pek dikkat etmemiş; meselâ Gassanî emîri Münzür'ün adı Mundar (s. 38) olarak; Kuzey Afrika'da Tanca sahillerini zapteden Ukbe b. Nafi'in adı Ogba oğlu Nafir (s. 69); Anadolu'daki Çoruh nehri Çorok (s. 323) olarak yazılmış.

Bütün bunlara rağmen yukarıda işaret ettiğimiz gibi ekserisi bitaraf olmıyan ve türlü haleti ruhiye içinde yazmış olan garplı müelliflerin eserlerine başvurduğu halde bazı hususlarda ve bilhassa Osmanlı-Bizans münasebetlerinde bitaraf ve doğru mütalea serdetmektedir. L. Bréhier Bizans'ta sekizinci asır ortalarında başlayan ve dokuzuncu asırda tekrar ortaya çıkan ikonoklazm'ın yani tasvir kırıncılığın menşe ve mahiyetini evvelce "La Querelle des images" adlı eserinin 3-4. sahifelerinde başka bir zaviyeden mütalea ettiği halde burada yeni bir noktaî nazarla ilk ikonoklast hareketin Araplardan geldiğini, Yezid'in (ikinci Yezid olacak) 723 yılında hıristiyan kiliselerindeki ve evlerdeki resimlerin tahrip edilmesine dair bir emirname neşrettiğini, çünkü Kur'anın yalnız putların değil resimlerin de yapılmasını müdafaa etmediğini zikrediyor. Bu görüşünü teyid için de aynı sırada Anadolu'daki bir çok papasın kendi ruhanî nüfuz muntakasında mukaddes resimleri men ettiklerini ilâve ediyor (s. 78).

L. Bréhier Türklerin XI. asırda kütle halinde batıya gelişlerini ve İslâm milletlerinin ve hükümdarlarının hamisi, efendisi vaziyetine geçişlerini şimdiye kadar açığa vurulmıyan fakat malûm olan sebeplerle batı bilginlerinin ağızından duymağa pek alışık olmadığımız bitaraf ve doğru bir ifade ile izah ediyor. Aynı şekilde Osmanlıların zuhuru ve gelişmeleri sırasında Bizanslılarla münasebetlerini, Timur-Bayezid mücadelesini, Bayezid'in mağlûbiyeti sebeplerini malûm ve meşhur Bizans tarihçilerine ve Gibbon, Iorga, Hammer gibi Osmanlı tarihi yazarlarına müracaat ederek tarafgirane ve garazkârane cümleler kullanmadan izaha ve hakikatı tebarüz ettirmeğe çalışıyor.

Yazar, Bizans müesseselerini ve medeniyetini ayrı ayrı ciltlerde incelediğinden, bu birinci ciltte yalnız siyasî olayları sıralamış ve okuyucuya bu üç ayrı konu için iyi tertiplenmiş oldukça bitaraf bilgi vermiştir. Bu itibarla eser, başka bir yazımızda inceleyeceğimiz bu seriden diğer iki ciltle birlikte Türk okuyucu için bu husustaki türkçe kaynaklar daima gözönünde bulundurulmak icap etmekle beraber tarihle meşgul herkesin müstağni kalamıyacağı bir müracaat kitabı mahiyetini herhalde çok uzun bir müddet muhafaza edecektir.

Doç. Dr. NEŞ'ET ÇAĞATAY

Fehmi Ethem Karatay, *İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Arapça Basmalar Alfabetik Kataloğu*, fasikül I, Abbādī — Husayn b. 'Abd-Allāh, İstanbul, 1951; fasikül II, Husayn b. 'Abd Allāh — Son, İstanbul, 1953 (İstanbul Üniversitesi yayınlarından, nr. 501).

Bir müddet evvel, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nin *Farsça basmalar kataloğu* (İstanbul, 1949) ile aynı kütüphanenin *Arapça yazmalar kataloğu* (c. I, fasikül I, *Kur'ân'lar ve Kur'ânî ilimler*, İstanbul 1951)'nu neşretmiş olan adı geçen kütüphanenin eski muhterem müdürünün bu son eseri aynı kütüphanedeki arapça basma eserlerin kataloğudur. Arapça basılmış eserler için şimdiye kadar elimizde muhtelif kütüphanelerin basma eserler kataloğları ile beraber Sakis'in *Mu'cam al-maṭbū'āt al-'arabīya va'l-mu'arraba* (Kahire, 1928 ve ilâve fasikülleri) bulunmata idi. Bu son eser, 1919 senesine kadar, şarkta ve garpte neşredilmiş olan eserleri ihtiva eden muazzam ve mükemmel bir bibliyografyadır. Bunlara Dâr al-Kutub al-Miṣriyya'nın arada sırada neşrettiği *Fihrist*'leri yeni ilâveleri bir dereceye kadar gösteriyordu. Kahire'deki Fransız Arkeoloji Enstitüsü'nün ilk kısmını neşrettiği (M. Anawati et Ch. Kuentz, *Bibliographie des ouvrages arabes imprimés en Egypte en 1942, 1943 et, 1944*, Le Caire, 1949 "*Bibliographie arabe dirigée par Ch. Kuentz*") ve diğerlerinin de va'dedildiği gibi birinciyi muntazaman takip edeceğini umduğumuz matbu eserler kataloğunu ilâve etmek lâzımdır. Nihayet, Beyrut'ta, galiba bilhassa yeni neşriyat için, daha umumî ve muhakemeli bir bibliyografya neşredileceği duyulmaktadır. Bu sahanın büyük ilim mecmualarının ekseriya hacımlarının yarısını veya üçtebirini yeni eserleri tanıtmaya hasrettiği düşünülürse, bu sahadaki bütün neşriyattan bir dereceye kadar haberdar olmanın mümkün olduğu görülür. Ancak bir eserin neşredilmiş olduğunu veya şu veya bu mevzudan bahsettiğini bilmek, onu okumuş, ondan istifade etmiş olmak değildir. İcabında bu eserlerin her zaman istifade edilecek bir kütüphanede mevcut olup olmadığını da bilmek lâzım gelir. İşte sayın F. Karatay'ın bu eseri, Türk okuyucularının, bilhassa İstanbul'da oturanların bu ihtiyacını mükemmelen karşılayacaktır. Her hangi arapça basma bir eser arayan, daha kütüphaneye gitmeden, onun orada mevcut olup olmadığını, mevcut ise hangi numara altında bulunduğunu bilecek, kütüphaneden rahatça ve kolaylıkla istifade edecektir.

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Yıldız Sarayı Kütüphanesi ile Halis Efendi ve başkaları gibi büyük kitap ve ilim meraklılarının kütüphanelerinden meydana getirilmiş olduğu için, arapça eski basma eserler bakımından hemen hemen en zengin kütüphanelerden biri sayılabilir ve bu bakımlardan bir çok büyük kütüphaneler ile boy ölçüşebilir. Eskiden İstanbul'da basılmış olup, başka kütüphanelerde pek bulunmayan bir çok eserler yalnız İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde bulunmaktadır. F. Karatay'ın eseri bu bakımdan da ayrıca mühim ve faydalıdır.

Sayın müellif, II. fasikülün başında basılmış olan kısa önsözünde, eserin tertibinde nasıl bir sıra gözetildiğini anlatmaktadır. Gerçekten bilhassa Arap müelliflerin bir kısmının künyesi ile, bir kısmının asıl adı ile, bir kısmının nisbetleri ile (meselâ Al-Gazâlî, al-Buhârî v.s.), bir kısmının ise (baba hatta dede) adları ile (meselâ İbn al-Muḳaffa', İbn al-Cavzî, İbn Ḳutayba v.s...) tanınmış olduğu mâlumdur. Arapça eserlerin müellif adlarına göre alfabe kataloğunu yapanların bundan dolayı büyük tereddüd ve güçlükler ile karşılaştığı bilinmektedir. F. Karatay, müellifleri asıl adlarına göre sıraya koymuş olmakla beraber, tanınmış adlar için de müracaat kayıtları yapmıştır. Böylece bu katalogda bir müellif tanınmış adı ile de kolayca bulunabilir. Bundan başka burada müelliflerin doğum, ölüm tarihleri, bunlar bilinmiyorsa yaşadıkları asırlar (milâdî olarak) gösterilmiştir.

Katalog, baştan s. 604'e kadar, bu tertib üzere, devam etmektedir. Bundan sonra yine alfabe sırasına konulmuş ve müellifleri gösterilmiş kitap adları gelir (s. 605—722). Bunu da seçme konu indeksi takip eder ki, burada alfabe sırasına konulmuş mevzulara (meselâ ahlâk, akaid ve kelâm, ansiklopedi, edebiyat, ed'îye ve havas, felsefe, fıkıh —türlü mezhepler.., hadis usulü, hadis kitapları... *Kur'ân*—mushafılar, yazılış, okunuş, tecvid, tetkik, tercemeler—) dâir eserleri kolayca bulmak mümkündür. Bu suretle bu katalog her hangi bir mevzu üzerinde çalışmak isteyenlere belli başlı eserleri gösteren iyi bir bibliyografya vazifesini de görebilecektir.

Elhasıl sayın F. Karatay'ın bu eseri, iddiasız görünüşüne rağmen, büyük bir sabır, dikkat ve emek sarfı ile meydana getirilmiş cidden faydalı ve kıymetli bir eserdir. Şimdi yaş haddini doldurarak, o kadar emek verdiği kütüphanesindeki vazifesinden ayrılmış olan F. Karatay, bu eseri gibi çok faydalı olacağı muhakkak olan eski yazı ile basılmış Türkçe eserlerin bir kataloğunu hazırlamaktadır. Kendisinin bu eserini de muvaffakiyetle tamamlamasını ve daha çok uzun müddet ilme hizmet etmekte devam etmesini candan temenni ederim.

A. ATEŞ

Dā'ī al-Ḳāzī 'Alī b. Ḥanẓala al-Vadā'ī, *Kitāb simt al-ḥaḳā'īḳ* (fī 'aḳā'id al-İsmā'īlīya) ḥaḳḳahu 'allaḳa 'alayhi'l-muḥāmī 'Abbās al-Azzāvī. *La Profession de foi ismaélienne de 'Alī b. Ḥanẓala*, Şam, 1953 (Institut Français de Damas).

İsmâiliyye mezhebinin, Fâtımî halifesi al-Mustanşir (427—487/1036—1094)'dan sonra belli başlı iki kola ayrıldığı, birbirinin al-Mustanşir'dan sonra halife olan al-Musta'î (487—495/1094—1101) taraftarları, diğerlerinin ise, ilk önce veliahd seçildiği hâlde, sonraları bu hakkından mahrûm bırakılan Nizâr b. al-Mustanşir taraftarları olduğu mâlûmdur. Nizâr taraftarları Hasan-ı Sabbâh'ın çalışmasıyle İran ve havâlisinde çoğalmış ve Alamût'ta kurulan İsmâilî devletiyle uzun müddet devâm etmiştir. Hasan-ı Sabbâh'ın temsil ettiği Nizâr taraftarlarının fikirleri, aleyhlerindeki şiddetli tenkidler şâyesinde, oldukça bilinmektedir. Fakat esasında gizli bir mezheb olan İsmaililiğin bütün akide ve fikirleri, hâlâ yeter derecede aydınlanmış değildir.

Fâtımîler devletinin 567/1171'de Salâheddîn Eyyübî tarafından ortadan kaldırılmasından sonra, Hindistan'da (Bombay, Gücerât, Ahmedâbâd, Sind), Afrika'nın şarkında ve Yemen'de küçük tüccâr cemâatleri hâlinde yaşayan al-Musta'î taraftarlarının fikirleri de hemen hemen büsbütün karanlıklar içindedir. İşte *Târîḫ al-İrâḳ bayna 'ḥitâlâyn* yazarı Bağdadlı müverrih 'Abbās al-'Azzāvî'nin Şam'da bulunduğu biricik nüshasını neşretmiş olduğu *Simt al-ḥaḳā'īḳ* bu karanlığı birazıcık aydınlatacak eserlerden biridir. Çünkü eserin müellifi 'Alī b. Ḥanẓala'nın ismailîlerin dā'î'l-du'ât ("baş dâi, baş propogandacı") olduğunu fikirlerini mükemmel sûrette bilmesi icâbeder. Sayın nâşirin önsözünde verdiği bilgiye göre (s. 6—7), kendisi ismailîlerin Tayyibî kolundan olup, onların altıncı dâisidir ve 626/1229'da ölmüştür.

Simt al-ḥaḳā'īḳ bu neşirde 21-56. sahifeleri işgal eder; recez bahrinde, öğretme gayesiyle yazılmış bir mesnevîdir. 'Alī b. Ḥanẓala, Tanrı'nın vasıflarını, imâmları ve imâmlar hakkındaki telâkkilerini anlattığı kısımdan sonra (s. 21—23), adını vermediği birinin kendisinden "kâinat yaratılmada hâlin ne olduğunu, sonra ruhların âleme nasıl geldiklerini, letâfet âleminden uzaklaşıp, kesâfet âlemine nasıl girdiklerini, nihayet yeniden oraya nasıl döneceklerini" sorduğunu, ona cevap olmak üzere bu risâleyi yazdığını söylüyor. Bundan sonra eser, şu bölümleri ihtivâ eder: Allah'ın tevhidi, âlemin yaratılması, felekler âlemi, erkân (dört unsur ve soğukluk, sıcaklık, yaşlık, kuruluk), bunların birleşip karışmaları ve seyyâreler, insanın husulü, keşf devri ve ehli, setr ("gizleme") devri, ulvî âleme dönüş (iyi kimselerin dönüşü), nâsût'un varlığı ve lâhût'la birleşmesi, kötü kimselerin meâdi (burada tenâsuh olmadığı söylenerek tenâsûha âit fikirler kabûl edilmiş görünmektedir, bak. s. 51, satır 13), kıyâmet günü. Bu neşir, yer adları, şahıs adları, kitap adları ve ıstılahlar fihristi gibi çok faydalı fihristlerle nihayet bulmaktadır (s. 59—67).

'Abbās al-'Azzāvî'nin bu çok mükemmel neşirinde bir de önsöz vardır. Burada İsmâilî imâmlarıyla Tayyibî dâilerinin isimleri verildikten sonra, onların mezhebine âit basılmış eserlerinin cetveller hâlinde bir listesi veriliyor; bu arada İsmâilîlerin fikirleriyle mutasavvıfların ve feylesofların fikirleri arasındaki benzerliğe kısaca işaret edildikten sonra (s. 14), onların basılmamış veya henüz ele geçmemiş eserlerinin de bir listesi ilâve ediliyor. Bu listelerde, basılmış eserler hakkında basılış yeri, yılı, bastıran v.s. gibi lüzumlu bilgiler; basılmamış eserler veya elde bulunmayanlar hakkında nerede zikredildiğine dâir zarurî kitâbiyat kaynakları gösterilmemiştir ki, bu hakikaten tereddüdlere sebep olmaktadır. Meselâ, basılmış mühim eserler arasında gösterilen Hasan-ı Sabbâh'ın *Sarguzaşt-i Sayyidinâ* (s. 12, nr. 3)'sı, benim bildiğime göre, basılmış değildir; *Câmi' al-tavâriḫ* ile Cuvaynî'nin *Târîḫ-i cihânguşâ'sı* içinde bulunan hülâsalarından başka müstakil nüshaları da bilinmemektedir. Sayın nâşir, Cuvaynî'nin eserindeki metni kasdetmiş olabileceği gibi, bizce bilinmiyen ayrı ve müstakil bir nüshaya göre neşirini de kasdetmiş olabilir. Bu hâl, ekseriya bir külfet ve teferruât gibi görünen kitâbiyat bilgilerinin okuyucu ve araştırmacı için ne kadar lüzumlu olduğunu gösterebilir.

Ne olursa olsun, 'Abbās al-'Azzāvî, çok güzel bir şekilde neşrettiği bu küçük risâlesiyle, ilme, esrâr-engiz bir halde duran gizli bir mezheb hakkında, bizzat o mezhebin bir dâisi tarafından verilen son derece mevşûk bilgiler kazandırmıştır.

A. ATEŞ

Emmy Wellesz, Akbar's Religious Thought Reflected in Mogul Painting, (Ekber'in Dinî Tefekkürünün Moğol Resmindeki Akisleri, London, George Allen and Unwin LTD. 1952. pp. 47, planş 20, 8°.

E. Wellesz'in yukarıya adını yazdığımız eseri, Londra'da G. Allen ve Unwin Ltd. Yayınevi tarafından "Doğu ve Batının Ahlâkî ve Dinî klâsikleri" serisinin yedinci kitabı olarak yayınlanmış bulunmaktadır. Yayınlayıcılar tarafından yazılmış olan genel girişte, geçirmiş olduğumuz iki dünya harbi sonunda, artık insanların iyi geçinebilmeleri için yeni bir dünya görüşüne ihtiyaçları olduğu ifade edilmekte, batı ve doğudan ahlâkî ve dinî san'at eserlerini içine alacak olan bu serinin, diğer milletlerin kültür ve medeniyetlerinin anlaşılması ve değerlendirilmesine yardımcı dokunacağı fikri üzerinde durulmaktadır. Gerçekten İkinci Dünya Harbi'nin sona ermesinden hemen biraz sonra, 1946'da, Amerikanın Yale Üniversitesi Felsefe Profesörlerinden F. S. C. Northrop, "Doğu ve Batının Birleşmesi" ¹ adını taşıyan eserinde, doğu ve batının türlü hayat değer ve ölçülerini ciddi bir şekilde ele almış, dünya milletlerini birbirine yaklaştırmak için yeni bir dünya görüşüne ihtiyacımız olduğunu ortaya atmıştı. Ancak hemen işaret edelim ki, Northrop, İslâmî ve onun verdiği hayat değerlerini, tıpkı kendisinden aşağı yukarı bin sene önce doğmuş olan Harezmi büyük bilgin Birunî gibi, batı mefhumu çerçevesi içinde mütalâa etmiş ; doğu mefhumu ile de genel olarak Hinduizm, Budizm ve Şintoizm'in hakim bulunduğu sahalara ile bu dinlerin verdiği hayat değerlerini anlamıştır. Bu yazımızda üzerine duracağımız eserin naşirlerinin doğu ve batı deyimlerini klâsik anlamları ile ele almalarına rağmen, bu iki âlemin hayat değerleri arasındaki farkların, bizim sandığımız kadar büyük olmadıklarına işaret etmeleri önemli bir nokta olsa gerektir. İşte böyle bir anlayış, bu eserin ortaya çıkmasına yol açmış, bu gerçekleri göstermek için yayınlanacak eser ve resimlerin, insanlar arasında, başkalarının kültür verimlerini takdir yolu ile, karşılıklı anlayışı artıracığı düşünülmüştür.

Eser, sona eklenmiş bir buçuk sahifelik ayak notu ve yarım sahifelik bibliyografya ile birlikte 47 sahifedir. Her iki tarafı resimli 20 planşı içine almaktadır. Eserin içindekiler, esas itibarile iki kısma ayrılmıştır. "Ekber ve onun nihai hakikati bulma yolundaki araştırmaları" başlığını taşıyan 23 sahifelik birinci kısımda, eserin ikinci yani "San'atların Koruyucusu Ekber" başlığını taşıyan kısmının anlaşılması için bilinmesi gerekli olan tarihi bilgi verilmiştir. Bu kısımda Ekberin doğumu, gençliği, dinî fikirlerinin gelişmesi konuları incelenmekte, Ekber tarafından kurulmuş olan İbadethane'de onun başkanlığında muhtelif teoloji ve felsefe ekolleri temsilcilerinin iştiraki ile her perşembe akşamı yapılan tartışmalar ve hususiyle Ekber'in türlü dinlerin öğretilerinin bir birleşimi (sentezi) olan Din-i İlahî yahut Tevhid-i İlahî'si üzerinde durulmaktadır. Filhakika yazarın da izah ettiği üzere, Tevhid-i İlahî, Ekber'in kafasında iz bırakan türlü dinlerin öğretilerinin bir sentezidir ve onu böyle bir sentezi ortaya koymaya götüren başlıca sebep de, onun bütün dinlerin müşterek bir kaynağı olduğuna ve insan ile Tanrı arasında mistik manada bir fark bulunmadığına inanmış bulunmasıdır. Ancak söylemek lâzımdır ki, yazarın da haklı olarak belirttiği gibi, Ekber'in bu teşebbüsü, onun şahsi inancının bir ifadesinden ibaret olup, vahye, felsefi veya teolojik bir esasa dayanmamakta, ahlâkî bir sistemi de içine almamaktadır; sadece akli ve mistik unsurların garip bir sentezinden ibarettir.

Eserin ikinci kısmı da tıpkı birincisi gibi, dört bölüme ayrılmıştır. "Moğol resminin kültürel zemini" başlığını taşıyan birinci bölümde, çocukluğunda resim dersi alan ve oldukça kabiliyetli bir öğrenci olan Ekber'in bütün hayatı boyunca resim san'atına karşı büyük bir ilgi duyduğu belirtilerek Fethpur-Sikri'deki sarayın yüze yakın iyi ressamın ve onların çok sayıdaki çıraklarının çalıştığı hususi resim atelyesi hakkında bilgi verilmektedir. Yapılan resimlerin Ekber'e nasıl arzedildiği ve san'atkârların, eserlerinin mükemmelliğine göre aylık gelirlerinin hükümdar tarafından nasıl arttırıldığı vb. gibi teferruatın, Ekber'in çağdaşı *Ekbername* müellifi Ebu'l-Fazl'ın *Ayn-i Ekberi* adını taşıyan eserinin "Yazı ve resim san'atları" na ayrılmış olan faslına istinat etmesi, eserin değerini şüphesiz arttırmaktadır.

Gerçekten bu sırada Fethpur-Sikri'deki imparatorluk kütüphanesi Farsca, Arapca ile Keşmirî ve Hindu dillerinde yazılmış pek çok kitapla doldurulmuş bulunuyordu. Bu eserlerin kütüphanedeki tasnifi de, yazılmış buldukları dillere göre yapılmıştı. Hint edebiyatına ait olan kitaplar bile Farscaya tercüme ediliyor, yazılan veya tercümesi yapılan bir çok kitap saray ressamı tarafından resimlendiriliyordu. Meşhur yazmalardan çoğu üzerinde muhtelif ressamlar çalışıyor, meselâ birisi çiziyor, diğeri boyuyor, bazan bir üçüncüsü de hususiyle portrelerde, yalnız başlardan mes'ul bulunuyordu. Diğer taraftan Ebu'l-Fazl, saray ressamı tarafından yapılmış olan resimlerin Avrupa ressamlarının eserleri

¹ *The Meeting East and West; An Inquiry Concerning World Understanding, New-York 1946.*

ile yanyana konulmakta olduğundan bahsetmektedir ki, bu, Avrupa san'atının Ekber'in sarayında tanınmakta olduğunu göstermektedir. İmparatorun Guceratta rastladığı Portekizlilerden aldığı hediyeler arasında resimlerin de bulunması mümkündür. Hindistana giden ilk hıristiyan papazları da Ekber'in sarayında Hıristiyanlığa ait bazı konular üzerine Avrupalı ressam tarafından yapılmış resimlerin asılı bulunduğunu görmüşlerdir. Daha sonra gelen misyoner papazlar da hıristiyanlığa ait resimler, hususiyile Meryemin resimlerini hükümdara takdim etmişlerdir. Resimlerin konuları kadar, üsluplarının da Ekber'i cezbediği anlaşılıyor. Avrupa resminin gerçekçi temayülünün onu daha fazla tatmin ettiği anlaşılmaktadır. Zira ona göre ressam, Tanrının yaratıklarını mümkün olduğu kadar aslına sadık bir şekilde yapmalıdır.

Eserin bu kısmının ikinci bölümünde artistik zemin üzerinde durulmaktadır. Herşeyden evvel Ekber'in edebiyat ve san'atta gerçekçiliği tercihinin sadece onun zevkından gelmediği ifade edilmekte, bunun, onun ailesinin irsi bir temayülü olduğu belirtilmektedir. Yazarın da haklı olarak söylediği gibi, gerçekten, meşhur *Hatırat*'ının çok güzel bir şekilde gösterdiği üzere, Ekber'in dedesi, Timurun altıncı nesilden torunu Babür, büyük bir tabiat aşığı idi. Yazar, sırf bu gerçekçi anlayışı dolayısıyla çok münevver ve ince ruhlu bir hükümdar olan Babür'ün, çağdaşı büyük ressam Behzad'ı sakalsız yüzleri iyi çizemediğini belirterek tenkid etmesini pek yerinde bulmaz. Zira, bu devir İran (doğru ifadesi ile İslâm) san'atı eserlerinin bizim takdimimizi tophyan tarafı, onların realizmi değil, dekoratif mükemmellikleridir. Onlar, hakiki dünyadan bir parçayı temsil etmek yerine, bize kendilerinin olan majik bir dünyayı naklederler. Gök çok parlak altın rengi, veya çok saf bir mavi ile, kayalar, çivit rengi, penbe veya turkuvaz renkleri ile atlar ise resmin çerçevesi içinde göze uygun gelen herhangi bir renk ile boyanır. Ağaçlar ve çalılar üzerindeki her yaprak ve çiçek ayrı görünüşte bir mücevheri andırır. Resmin berraklığını hiç bir gölgenin kapatmasına müsaade edilmez. Mimari zemin kullanıldığı zaman, duvar, kapı ve pencerelerin durumunun üç buudu andıran bir durumda olmasına, şahıslar tip bakımından bir şahsiyet göstermelerine rağmen, bu tabiatçı temayüller, eserin tezyinatçı kompozisyon birliğini hiç bir zaman bozacak derecede değildir. Ancak Ekber devrinin sonlarına doğru yapılan minyatürler, üslup bakımından bu anlatılan san'at anlayışından farklı bir manzara arzeder. Yazar, bu hali, Ekber'in saray ressamları arasında bulunan yerli Hint san'atkârlarının, klâsik Hint san'atının tabiatçiliğini menşei Türk ve İranlı olan İslâmî an'ane ile mezcedebilmiş olmaları ile izah eder. Böylece Hint-Mogol resim san'atının mahiyeti ortaya çıkar ki, bu, gerek üçüncü buuda ve gerekse profil resme verilen önem ile o zamana kadar ki İslâmî an'anededen oldukça farklıdır. Ekber devrinin son zamanlarında görülen *naturalizm* ve *üçüncü buud* temayülünde Avrupa resmi ile teması tesiri olabileceği de düşünülebilir. Ancak hadise, bu temayüllerin daha önce de mevcut bulunduğu ve bunda eski Hint san'atının olduğu kadar Ekber'in şahsen tevarüs etmiş bulunduğu tabiat sevgisinin büyük tesiri olmuştur. Bizce önemli olan diğer bir nokta da, yalnız resmi değil, edebiyat ve müziği de büyük ölçüde himaye ve teşvik etmiş olan Ekber'in resim ve ressam hakkındaki aşağıdaki sözleridir. Ekber şöyle demektedir : "Resimden nefret edenler vardır. Ben de böylelerinden nefret ederim. Bana öyle geliyor ki bir ressam, Tanrıyı tanımada daha fazla imkânlarla sahip olacaktır. Zira bir canlının resmini çizen, birbiri arkasından onun uzuvlarını yapan ressam, eserine can veremeyeceğini mutlak surette hissedecek ve böylece Tanrıyı, Hayat Vericiyi düşünmeye mecbur olacak, O'nun hakkındaki bilgisini arttıracaktır". E. Wellesz'in adı daha önce geçmiş olan Ebu'l-Fazl'dan naklettiği bu sözler, Ekber'in şahsî inancının doğru bir ifadesi olduğu kadar, zamanının resme düşman olan mutaassıp ulemasına yöneltilmiş bir hücumdurki, Ekber, bunlarla yaşadığı müddetce mücadele etmiştir. Bilindiği üzere mutaassıpların istinatgâhı da, "Hüküm Gününde Tanrı tarafından en şiddetli bir şekilde cezalandırılacak kimsenin ressam olacağı, Tanrının ressamı san'atının yaratığına hayat vermesi için çağıracağı ve aczini itiraf eden ressamın cehennemlik olacağı" yolunda rivayet edilen hadis'tir. Ekberin ressamın Tanrıyı tanıma hususunda daha geniş imkânlarla sahip olacağı yolundaki sözleri ile varlığından bahsedilen ve kat'iyeti şüpheli olan bu hadisin telkin etmek istediği zihniyet arasındaki büyük tezat, cidden dikkati çekicidir ve üzerinde uzun uzun düşünülse yeridir.

Dr. HÜSEYİN GAZİ YURDAYDIN

Münster, d. 2 Dez. 1952

Sehr verehrter Herr Kollege,

Empfangen Sie meinen herzlichsten Dank für die freundliche Übersendung Ihrer "İlâhiyat Fakültesi Dergisi" II/III, deren reichhaltiger Inhalt mich sehr interessiert. Ganz besonders freue ich mich, das der II. und III. Teil des Aufsatzes von Dr. Neş'et Çağatay darin veröffentlicht werden konnte. —Wäre es nicht angebracht, wenigstens von einigen Aufsätzen, die auch für die abendlandischen Islamforscher, von denen nicht alle im Türkischen so fest sind, das sie ohne Schwierigkeit türkisch geschriebene wissenschaftliche Arbeiten lesen können, Résumés in einer europäischen Sprache beizugeben?

Mit nochmaligem besten Dank und vielen Grüßen Ihr sehr ergebener.

Prof. Dr. FRANZ TAESCHNER

2 Aralık 1952

Pek muhterem Dekan Bey,

Muhtevası beni fevkalâde ilgilendiren İlâhiyat Fakültesi Dergisinin II - III. sayılarını gönderdiğiniz için samimi teşekkürlerimi kabul etmenizi rica ederim. Dr. Neş'et Çağatay'ın makalesinin 2. ci ve 3. cü kısımlarının burada neşredilmesine çok sevindim.

Acaba bazı makaleleri garp dillerinden birinde telhis etmek iyi olmaz mı? Bu takdirde aralarında türkçeyi iyi bilmiyen ve türkçe yazılmış makaleleri kolaylıkla okuyamıyanları tatmin etmek mümkün olur.

Teşekkürlerimi tekrar arzeder, en iyi temennilerimle hürmetkârınız olurum.

FRANZ TAESCHNER

*

Karlsruhe, den 28 Mai 1952

Pek Muhterem Meslekdaşım efendim,

İlâhiyat Fakültesi Dergisi yıl 1952 birinci sayısını bana göndermek lûtfunda bulunduğunuz tebliğe zatalilerine pek samimane teşekkür ederim.

Derginin kıymetli ve benim için mahsusan istifadeli olan mündericatını kemali dikkatle okudum. Onun kitaplarım içlerinde bulunması beni çok sevindirir.

Zatalilerine samimî hürmetlerimi teyid ederim, efendim.

Prof. Dr. ERICH PRITSCH

*

Oxford, 5 July 1952

Dear Professor Yetkin,

I am deeply grateful to you for kindly sending to me the first number of the new İlâhiyat Fakültesi Dergisi. It is full of most interesting matter, and I wish the new venture continued usefulness and success in its object.

With kindest regards,

H. A. R. GIBB

5 Temmuz 1952

Aziz Prof. Yetkin,

İlâhiyat Fakültesi Dergisinin ilk sayısını gönderdiğiniz için size çok minnettarım. Muhteviyatı çok ilgi çekici olan derginizin, faydalı ve başarılı bir şekilde devamını temenni ederim.

Saygılarımla.

H. A. R. GIBB

December 10, 1952

School of Oriental and African studies,
University of London.

Dear Professor Suut Kemal Bey,

Thank you very much indeed for sending the copy of the Journal of the Faculty of Divinity. I was very glad to see that you are still maintaining the same high standard of scholarship, and wish you all success.

With best wishes.

BERNARD LEWIS

Londra Üniversitesi,
Doğu ve Afrika Tetkikleri okulu

10 Aralık 1952

Aziz Profesör Suut Kemal Bey,
İlâhiyat Fakültesi Dergisinin bir nushasını gönderdiğiniz için çok teşekkür ederim. Derginizi yüksek bir ilmî seviyede gördüğüm için çok memnunum ve başarılar dilerim.

En iyi temennilerimle.

BERNARD LEWIS

*

May 16, 1952

Dear Professor Suut Kemal Bey,

I have just received a copy of the first issue of your new journal that you were kind enough to send me. In thanking you I would like to offer my congratulations on the form and content of your new journal and to express the hope that it will be the first of a long and distinguished series, worthy of the important role that your Faculty will be called upon to play.

Yours sincerely

BERNARD LEWIS

16 Mayıs 1952

Aziz Profesör Suut Kemal Bey,

Bana göndermek lütfunda bulunduğunuz yeni derginizin ilk sayısını aldım. Teşekkürlerimle birlikte, gerek şekil ve gerekse muhteva bakımından derginiz hakkındaki tebriklerimi, ve bunun, Fakültenizin oynayacağı önemli role uygun olarak, uzun zaman ve mümtaz bir şekilde devam edecek serilerin ilki olacağı hususundaki ümidimi ifade etmek isterim. Samimî duygularıyla.

BERNARD LEWIS

*

August, 29 1952

Institute of Islamic Studies,
McGill University, Montreal.

Dear Profesör Yetkin,

I wish to acknowledge with many thanks and with much interest the receipt of the first number of your Faculty Bulletin. It was kind of you to send this to me, and I look forward to studying it.

Our own Faculty of Divinity has not yet established a Bulletin, but is considering doing so. I should be pleased if we could maintain a mutual exchange.

Our Institute of Islamic Studies is about to open its doors, and we are looking forward to an interesting first session.

Yours sincerely

WILFRED CANTWELL SMITH

Montreal, McGill Üniversitesi
İslâm Tetkikleri Enstitüsü

29 Ağustos 1952

Aziz Profesör Yetkin,

Fakülteniz dergisinin ilk sayısını büyük bir ilgi ile aldığımı ve teşekkürlerimi bildirmek isterim. Onun üzerinde ilgi ile duracağım.

Bizim İlahiyat Fakültesinin henüz bir dergisi yoktur. Fakat bizde aynı şekilde bir dergi çıkarmayı düşünüyoruz. Karşılıklı mübadelede bulunabildiğimiz takdirde çok memnun olacağım.

Diğer taraftan İslâm Tetkikleri Enstitümüz açılmış olup, ilk senemizin ilgi çekici bir şekilde geçeceği ümidindeyiz.

Samimî duygularıyla.

WILFRED CANTWELL SMITH

*

Pek muhterem Bay Dekan,

1 Haziran 1952

Münderecatı beni pek saran güzel İlahiyat Fakültesi Dergisinin ilk sayısını bana göndermek lütfunda bulunduğunuzdan dolayı en samimî teşekkürlerimin kabulünü rica ederim.

Enfes bir intiba bırakan derginiz için başarılar diler, en derin saygılarımı sunarım.

HERBET W. DUDA

*

21 Haziran 1952

Pek sayın Dekan Bey,

Lütfen gönderdiğiniz İlahiyat Fakültesi Dergisinin birinci fasikülünü çok teşekkürlerle aldım. İçindekileri dikkate şayan buldum. Derginizin devamını Allaha istersim.

Derin saygılarımla.

V. MINORSKY

*

Viyana: 15 Mart 1953

Pek kıymetli İlahiyat Fakültesi dergisinin 4 ncü sayısını bana lütfen göndermekle beni çok sevindirdiniz. Münderecatı itibariyle yüksek bir seviye gösteren güzel mecmuanıza muvaffakiyetler diler, en samimî teşekkürlerimi sunarım.

Ord. Prof. Dr. H. W. DUDA

*

Pek muhterem Bay Dekan,

Birkaç gün evvel Ankara'dan İlahiyat Fakültesi Dergisinin dördüncü fasikülünü (1952) aldım. Bundan dolayı kime teşekkür edeceğimi bilemiyorum, ancak bu dergi fakülteniz tarafından çıkarılmakta olduğundan bilhassa zati âlilerine bu kıymetli hediyeden dolayı sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Bu münasebetle doğrudan doğruya işbu derginin bir ilâ üç sayılarını da getirtmek imkânsızlığı karşısında tavassutunuzu rica etmek mecburiyetinde kalırım. Sözlerime nihayet verirken gerek şeklen gerekse münderecatı itibariyle fevkalâde olan bu mecmuaya uzun ömürler temenni eder ve derin saygılarımın kabulünü rica ederim efendim.

Ord. Prof. Dr. F. BABİNGER

26 Mart 1953

*

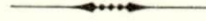
Pek muhterem Dekan Beyefendi,

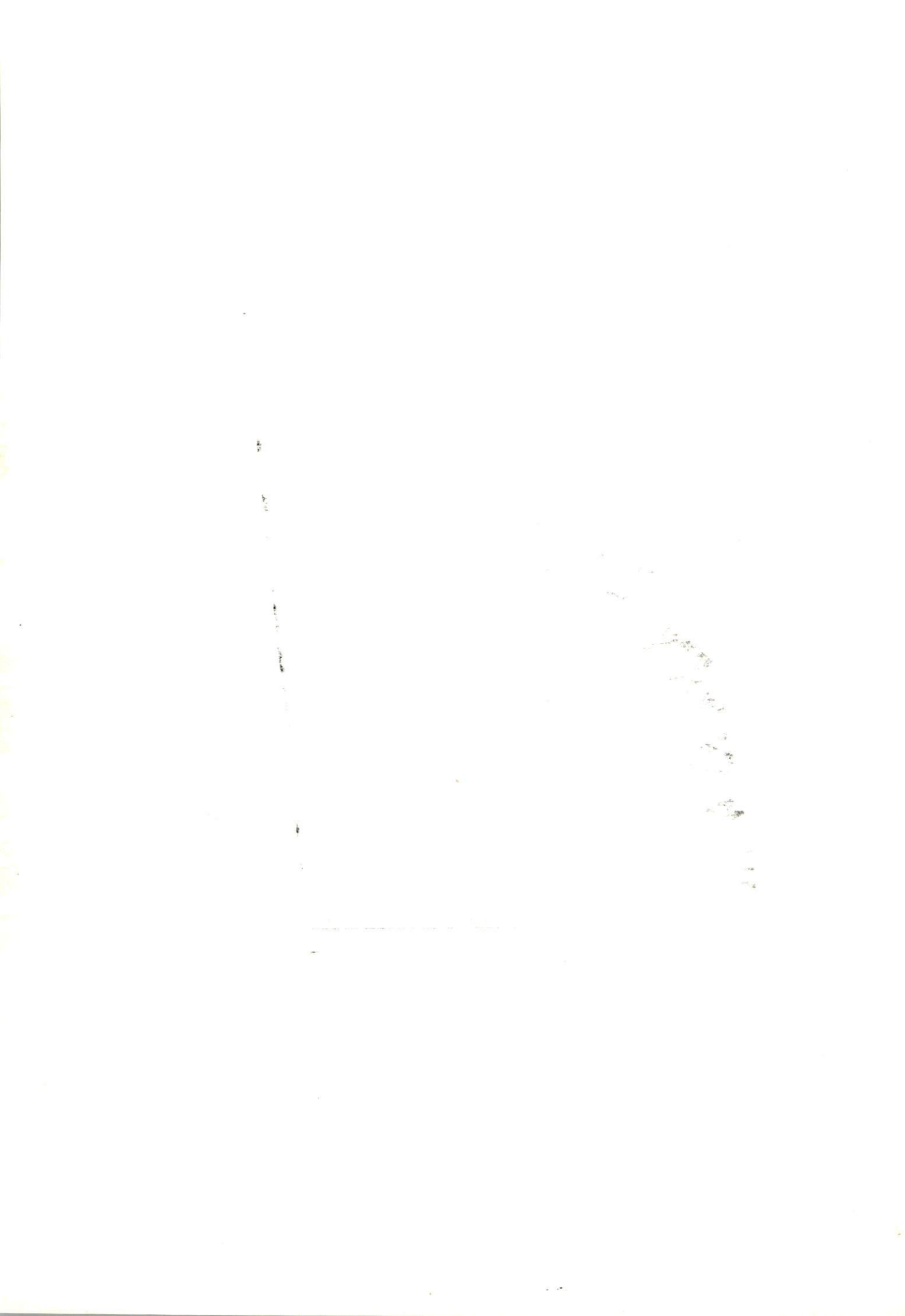
251 numara ve 17.3.953 tarihli mektubunuzu ve göndermek lûtfunda bulunduğunuz I, II, III sayılı mecmuaları aldım. Size sonsuz teşekkürlerimi sunar alâkanızın devamını saygılarımla rica ederim.

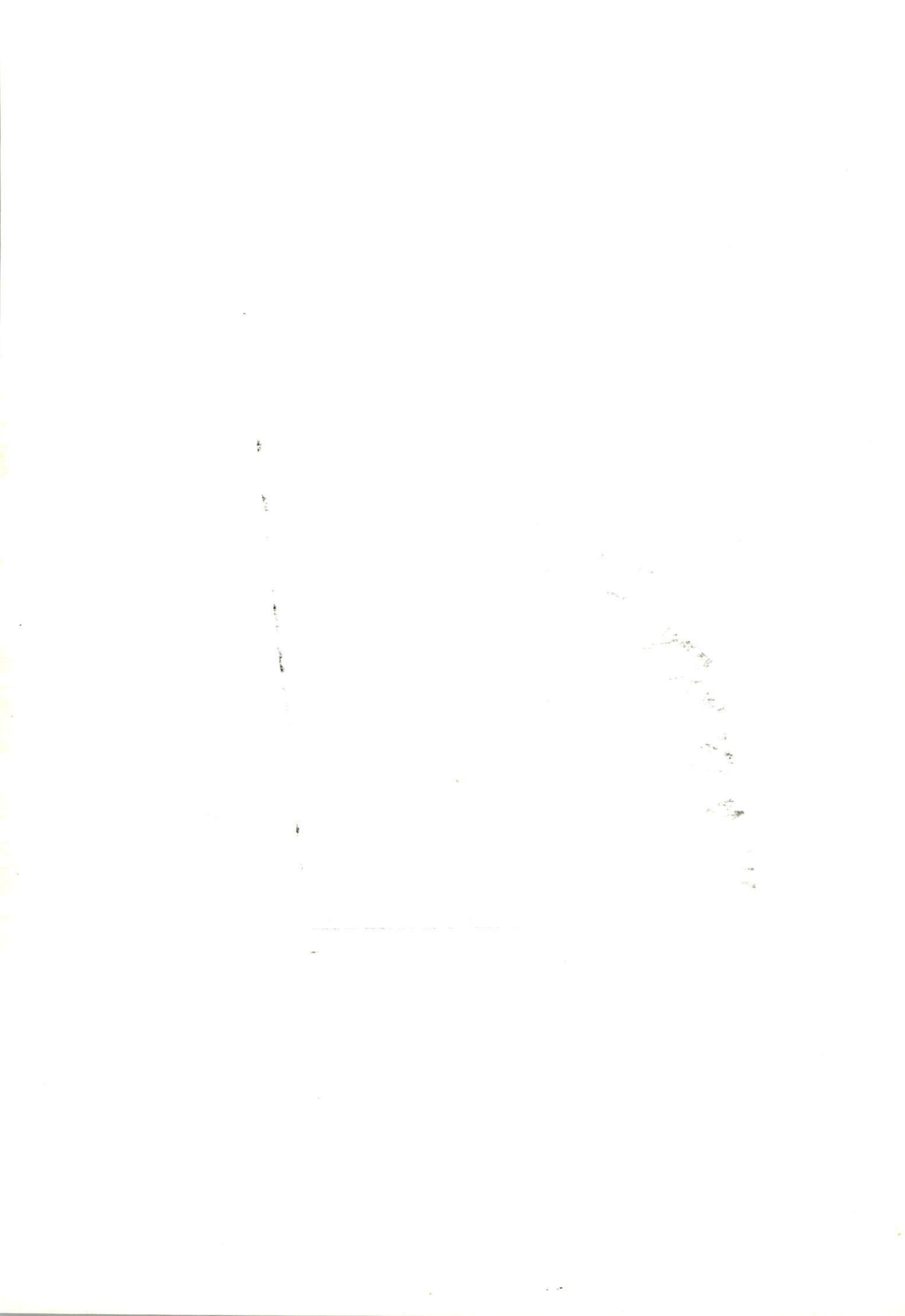
Mecmuanız hakikaten değerli yazılarıyla kütüphanemizin her zaman beklenen ve aranan kıymetleri arasına girmiş bulunuyor.

Tekrar teşekkürlerimi bildirir saygı ve selâmlarımı yollarım efendim.

Ord. Prof. Dr. F. BABİNGER

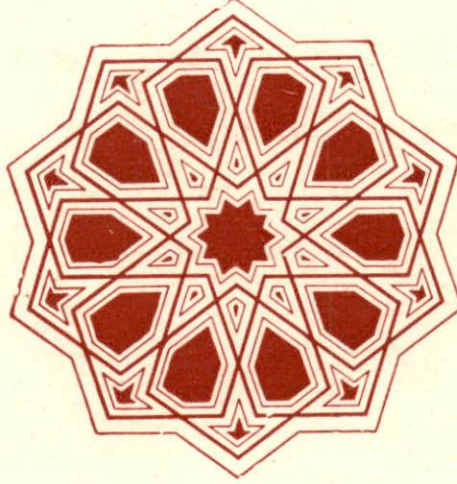

REVIEW OF THE FACULTY OF DIVINITY

ISSUED QUARTERLY

I-II
1954

PUBLISHED BY THE FACULTY OF DIVINITY OF ANKARA UNIVERSITY

F. 500 Kuruş